

Életmód és Egészségyszociológiai Interdiszciplináris kutatások

Értéktéremtő tudomány

SZERKESZTŐK:

Rusinné Dr. Fedor Anita

Balla Petra

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2020

Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar

(4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2–4.)

SZERKESZTŐK:

Rusinné Dr. Fedor Anita

Balla Petra

LEKTOROK:

Dr. Ceglédi Tímea

Dr. habil Fábíán Gergely

Dr. Horváth László

Dr. Jóna György

Prof. Dr. Lácza Magdolna

Dr. Rákóczi Ildikó

Rusinné Dr. habil Fedor Anita

Dr. Sárváry Attila

Ujváriné Dr. Siket Adrienn

Dr. Varga Levente

©Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

ISSN 2732-0928

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
dupress.unideb.hu

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi

A nyomdai munkálatokat

a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzeme végezte 2020-ban

Tartalom

Előszó	4
---------------------	---

Gintner Tamásné Hornyák Ágnes - A tantestületi tőke jellemző vonásai a református közoktatási intézményekben dolgozó pedagógusok körében.....	5
Nagy Roland - IKT eszközök hatása a 8-12 korú gyerekek következtető.....	19
Dr. Pintér-Keresztes Ildikó - Kerettantervi előírások alkalmazhatósága.....	25
Sári Tamás - A gyermekek szociális helyzete a népi társadalomban és az intézményes világban.....	39

Szőnyi Krisztina, Szöllősi Gergő József, Dulau Diana, Tuza Alexandra, Barth Anita – 5., 7., és 9. osztályos tanulók egészségmagatartásának nemzetközi összehasonlító vizsgálata különös tekintettel az egészséges táplálkozásra.....	55
Tuza Alexandra, Barth Anita, Szőnyi Krisztina, Szöllősi Gergő József - Dohányzás prevenció szakgimnáziumban tanuló fiatalok körében.....	67
Ungvári Sándor - Az Idősekről Gondoskodó intézményeink fejlesztési perspektívái.....	76
Balla Petra - A munkavállalói elégedettség többszintű megközelítése az Ipar4.0 tükrében...88	

Dr. habil Antal Tamás, Varga Nikolett - Liofilizált termékek nedvességfelvételének vizsgálata.....	99
Lackó-Albert Elemér - Polgárosodás - paraszttalanodás és a rurális közszféra érintkezési pontjai.....	107
Moklovsky Réka - A személyiség csábítása – Motívumok a nőkép és nőképzés kapcsán Søren Kierkegaard A csábító naplója című szövegében.....	119
Tolnai Tímea Katalin - Vallási attitűdök a bihariószegi reformátusok körében.....	131
Takács István - Szabolcs-Szatmár-Bereg megye agráriuma veszélyeinek feltárása és értékelése, empirikus kutatási eredményekre alapozva	142
Nanle Joseph Gusen - Socio-economic status and use of cancer screening.....	154

Előszó

2019 őszén a Debreceni Egyetem Egészségügyi Kara által megrendezésre került az Értékteremtő Tudomány Konferencia (2019 november 14.) és a XIII. Nyíregyházi Doktorandusz Konferencia (2019 december 05.). Az interdiszciplináris tudományos konferenciák fő céljai közé tartozott, hogy lehetőséget biztosítson a fiatal és szenior kutatók számára a legújabb kutatási eredményeik közlésére, megvitatására és véleményeik ütköztetésére. Szerettünk volna teret adni a különböző tudományterületeken elért új kutatási eredmények bemutatásának, megvitatásának, valamint erősíteni a téma szakértői közötti kommunikációt és együttműködést.

Az 2019. évi Magyar Tudomány Ünnepeinek mottója az „Értékteremtő Tudomány” volt, így tanulmánykötetünk is ezzel a címmel jelenik meg. A rendezvényünkkel és a kötetünkkel szeretnénk felhívni a figyelmet a kutatói pálya vonzerejére, és a kutatómunkát, mint hivatást hirdetni a felnövekvő generációk számára. Ezzel együtt azt is fontosnak tartottuk tudatosítani, hogy az értékteremtés megalapozása a hiteles kutatásokkal, a magas színvonalú tanulmányokkal történhet.

Az Olvasó 13 magyar és 1 angol nyelvű tanulmányt olvashat, melyek az Egészségügyi Kar és partnerintézményei oktatóinak, doktoranduszainak munkái, melyek elsősorban az egészségtudományi, szociális, vallási és az agráriummal foglalkozó témákat ölelik át.

Nyíregyháza, 2020. augusztus. 24.

Szerkesztők

A tantestületi tőke jellemző vonásai a református közoktatási intézményekben dolgozó pedagógusok körében

Hornyák Ágnes

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Abstract. A tanári munka eredményességének kérdése folyamatosan a kutatások középpontjában áll. „A tanárok számítanak”- számol be az OECD-jelentés (2005), amely megerősíti napjainak kutatásait arra vonatkozólag, hogy a pedagógus munkája nagymértékben hozzájárul a tanulók teljesítményének növekedéséhez. A kérdés az, hogyan ragadhatók meg az iskolai eredményességet befolyásoló tényezők. Munkánk elméleti háttérének fókuszában a szakmai tőke-elmélet áll, előtérbe helyezve a szociális/tantestületi tőke vizsgálatát a humán tőke és a döntési tőke komponensek mellett. Kutatásunk egy 2017-ben református közoktatási intézményekben dolgozó pedagógusok körében felvett kérdőív másodelemzésére épül. Érdeklődésünk homlokterében az áll, hogyan azonosíthatók a tantestületi tőke formái (gyakoriság) és tartalmi (normákban való egyetértés) jellemzői, illetve, hogy a pedagógusok a jövőbeli szakmai továbbképzések tekintetében mennyire igénylik a kollaborációra irányuló kapcsolati háló kiépítésére vonatkozó képességek fejlesztését.

Kulcsszavak: eredményesség, szakmai tőke, humán tőke, tantestületi tőke, kollaboráció, döntési tőke

Abstract. The issue of the effectiveness of teaching is constantly at the center of research. "Teachers count", presents the OECD report (2005), which confirms the research of the day that the work of the teacher contributes significantly to the performance of students. The question is how to capture the factors that influence school performance. The focus of the examination of the theoretical background is on the professional capital theory, with the emphasis on the examination of social / teaching capital in addition to the human capital and decision capital components. Our research is based on a secondary analysis of a questionnaire among teachers working in Calvinist institutions in 2017. The focus of our interest is on identifying the characteristics (frequency) and content (agreeing with norms) of staff capital and the need for teachers to develop collaborative networking opportunities for future professional development.

Keywords: efficiency, professional capital, human capital, staff capital, collaboration, decision capital

Az iskolai eredményességet befolyásoló szakmai tőke-elmélet

Az oktatási rendszer hatékony működésének kulcsa a jó pedagógus. Ezt támasztja alá az OECD-kutatás és akcióterv, melynek címe „A tanárok számítanak” (Teachers Matter, 2005), amely a minőségi oktatásra elszánt pedagógusok pályára vonzását tűzte ki célul. Tény, hogy a tanár munkája nagyon is számít, nagymértékben kihat a tanulók eredményességére. Ezt támasztja alá R. Fedor és Pálosi (2017, 2018) vizsgálata is, melyet végzők középiskolások körében végeztek; eszerint a tanulók eredményessége és motiváltságuk foka a családi háttér

mellett jelentős mértékben függ az iskola hozzáadott értékétől, a tanár személyiségétől, elvárásaitól is. Pusztai (2005) felhívja a figyelmet arra, hogy az engedékenyebb szülői és tanári elvárás, egy alacsonyabbra tett „teljesítménymérce” visszavetheti a diákok továbbtanulási terveit. Hargreaves és Fullan (2012) a pedagógushivatásra vonatkoztatható tőkeelmélete alapján a szakmai tőke összetevői a következő szegmensek mentén írhatók le: a pedagógusok humán tőkéje, szociális tőkéje és a döntési tőkéje.

Az emberi tőke - emberi erőforrás fogalmát először a közgazdaságtan szakirodalmában használta. Az emberi tőke jelenségét ebben az időben hasznos és értékes tudásállományként kezdték el kezelni, melyet oktatás, képzés révén halmoztak fel (Samuelson-Nordhaus, 1992). Emberi tőkének azt a tanult tudást tekintjük, amivel az ember képes anyagi javakat és szolgáltatásokat előállítani vagy értéküket növelni (Gösi, 2007). Az emberi tőkebefektetés pozitív hatásait elsősorban a munkaerőpiacon várja az egyén, azonban a családban nevelkedő gyermekek iskolai eredményességét is kedvezően befolyásolja a szülők iskolai végzettsége, emberi tőkéje. (R. Fedor -Toldi 2017).

A pedagógusok humán tőkéje a magas szintű szakmai tudásra, a folyamatos tanulás iránti elköteleződésre, a szakmai fejlődésre, a kihívásokkal való eredményes megküzdésre, a pályán eltöltött évekre, az ismeretek felhasználása során a személyes fejlődés támogatására vonatkozik, illetve az egyéni jellemzőkből, személyiségjegyekből tevődik össze (Bacsikai, 2015; Vámos, 2016). Ehhez kapcsolódva kiemelt figyelmet kap a nemzetközi szakirodalomban is a pedagógusok személyiségjegyeinek, életútjának vizsgálata. Wooten (2015) a kutatása során olyan karakterjegyeket határozott meg az innovatív pedagógusok körében, amelyek a pedagógusok vizsgált tőkéinek összetevőivel azonosíthatók: reflektáló, tanuló, kreatív, kötődő, együttműködő, kíváncsi, értéktisztelő.

Az iskola belső világának kiemelt szereplői maguk a pedagógusok. Az általuk alkotott tantestület társadalmi-tőke teremtő funkciója kiemelkedő. A társadalmi tőke dimenzióit vizsgálva elkülöníthető annak strukturális és relációs dimenziója. Az előbbi a kapcsolatok mennyiségi vonásait veszi alapul, míg a relációs dimenzió a kapcsolatok minőségi vonásait tartja szem előtt, annak erejét, tartósságát, érzelmi intenzitását vizsgálva (Pusztai, 2015). Ez utóbbi vonatkozás jelentős szerepet játszik az oktatás eredményességében a pedagógusok közti rendszeres együttműködését, a közös tanulási tevékenységekben való részvételét tekintve. Kutatások intragenerációs tőkeforrásként értelmezik a tanárok tanórán kívüli iskolai és iskolán kívüli tevékenységeit: a tudatos felkészülést a tanítási folyamatra, a tanártársakkal történő együttműködést, a csapatmunkát (Bacsikai, 2015). A közösségi kapcsolatok tartalmi és formai egységessége jellemzi a Coleman által closure-nek nevezett formát (Coleman, 1990, idézi: Pusztai, 2015). Mindezek megerősítik, hogy a pedagógusok szociális tőkéje kiemelt figyelmet kell, hogy kapjon a kutatások során, fókuszba állítva a pedagógusok közti együttműködést és a kollaboratív tanulást (Hargreaves-Fullan, 2012). A pedagóguskompetenciák egyike a szakmai együttműködés, problémamegoldás, amely a tanárképzés kimeneti követelményeiben is helyet kapott, illetve a pedagógus-életpályamodell előmeneteli rendszerének minősítési kritériumai között is szerepel (Oktatási Hivatal, 2018).

A szociális tőke a kapcsolatrendszerben rejlő erőforrásokra vonatkozik. Kiemelt jelentőséggel bír e tőkefajta esetében a professzionális egyéni működés professzionális kollégák között, az egymás közötti, szülőkkel, hatóságokkal való interakció, a versengés helyett

az együttműködés és a bizalom, illetve a tanítás környezetének szerepe (Vámos, 2016). A tanárok módszertani megújulásával kapcsolatos tanulmányok rávilágítanak arra, hogy a találékonyság és a tanítási gyakorlat sokszínűsége kulcsfontosságú tényezőként van jelen a folyamatban (Nemerzitski et al. 2013). A tanári innovatív viselkedés modellezése során Thurlings-Evens-Vermeulen (2015) rámutattak arra, hogy ez a viselkedés olyan folyamatként írható le, amely során új ötleteket hoznak létre, fejlesztenek, alkalmaznak, népszerűsítene, megvalósítanak és módosítanak az eredményesség érdekében. Különböző okok, például a társadalomban bekövetkező gyors technológiai változások szükségsszerűvé teszik a tanárok részéről az innovatív magatartást. A tantestületben zajló interakciók, az összeszokott tanári kar kulcsfontosságú a tekintetben, hogy iskolai szinten elindulhasson a változás folyamata (Moate, 2011).

Az iskolai eredményességet, a diákok tanulási motivációját természetesen a családi háttér, valamint a családon, szűkebb társas környezetben belüli bizalmi kapcsolatok is jelentősen alakítják. (Lácay- R. Fedor 2017, Engler et al. 2016; R. Fedor et.al. 2018)

Az iskola egyik feladata, hogy biztosítsa a tanulók számára a magas szintű ismeretszerezést, hiszen az ott folyó munka sikeressége a záloga a tanulók jövőbeli előrehaladásának. Nemzetközi tanulmányok is kiemelten foglalkoznak a tanárok közti együttműködés szerepéről, eredményességének összetevőiről, ugyanakkor rávilágítanak arra, hogy a tanárok egy része még mindig a „tojásrekesz” modellnek (Dan Lortie, 1975, idézi Schleifer et. al., 2017) megfelelően, rekeszesen, magányosan, elszigetelten dolgozik. Ez a kifejezés fizikai szempontból is érzékletesen közelíti meg a folyosók mentén elrendezett osztálytermekben zajló egymástól elszigetelt munkát. Hazánkban is domináns ez a tojásláda-modell, amely azt jelent, hogy különösen a középfokú oktatás szintjén a tanárok munkájának megszervezésére irányuló együttműködések viszonylag ritkák. Johnson (2015) szerint az „atomjaira bontott tojásláda” a változatos tanítási modelleket nem képes foganatosítani, megerősíteni. Ha az iskolákat úgy alakítják ki, mint a tojástartó rekeszeket, akkor az osztálytermi terület korlátokat állít a tanári szakértelem, együttműködés számára. Mindez megnehezíti a kollégák szakértelmének teljes körű kihasználását, tapasztalataik másokkal történő megosztását. A hagyományos tojásrekesz oktatási modell szerint a tanár hatékonyságát kizárólag az önállóan elsajátított tudásának és készségének tulajdonítják (Bryk, 2010). Mindezzel ellentétben azonban jól látható, hogy az együttműködés más szakmákban, pl. kutatómunka, egészségügy, építészet, előadóművészet terén elengedhetetlen, úgy a tanárok számára is fontos a kooperáció, hogy tanulhassanak egymástól, összehangolják az óráik témáit, megbeszélhessék a tapasztalataikat, ötleteiket. Vangrieken et. al. (2015) az együttműködési tevékenységek és struktúrák tipológiáját alkották meg. A csoportot olyan személyek gyűjteményének tekintik, akiknek közös céljuk és identitásuk van. A csapat olyan csoport, amelynek közös céljai vannak, amelyekért közösen elszámoltathatók, és a csapat tagjai egymástól függenek a feladatok elvégzése során. A „gyakorlati közösség” kifejezés (Lave-Etienne, 1991; idézi Vangrieken, 2015) arra utal, hogy a tagoknak közös érdeklődésük és szenvedélyük van valami iránt, amit csinálnak; és megtanulják, hogyan lehet hatékonyabbnak azáltal, hogy együttműködnek. A „professzionális közösség” vagy a „professzionális tanulási közösség” egy olyan együttműködési kultúra, amelyet közös értékek és jövőkép jellemez; és amely az iskolában vagy az iskolák hálózatán átívelő valamennyi csoporton vagy más típusú tanárcsoporton átnyúlik. A problémák megoldása túl kell, hogy mutasson az osztályterem

falain, az osztályok közötti bizalomépítés fontossága lényeges a tanárok körében a tanulók jövőképeinek kialakítása érdekében (Bryk, 2010).

Leana és Pil (2014) kutatásai rávilágítanak arra, hogy a tanárok társadalmi tőkéje, amelyeket a más tanárokkal való társadalmi kapcsolat révén alakítanak ki, erősebben kapcsolódott a tanulók eredményéhez, mint ezen tanároknak az emberi tőkéjéhez, amelyet a tanárok formális oktatásának, fokozatbeli tapasztalatainak tulajdonítottak. Leana és Pill korábbi kutatása (2006) alacsony jövedelemmel rendelkező városrész iskoláira fókuszált, amely megállapította, hogy az iskolai „belső társadalmi tőke” szintje, amely magában foglalja a bizalom, az információmegosztás és a közös elképzelés szintjét, összefüggést mutat a tanulói eredményességgel: a belső társadalmi tőke magasabb szintje a jobb oktatási minőség előre jelzője még akkor is, ha figyelembe vesszük a tanulók kedvezőtlen társadalmi helyzetét. Killion (2015) kutatásai rámutatnak arra, hogy ha a tanárok magas színvonalú együttműködésben vesznek részt, abból kollektív és egyéni előnyök is származnak. A tanárok együttműködési gyakorlatára vonatkozólag nagymintás vizsgálatot végeztek, amely megállapította, hogy a jó minőségű együttműködés a tanárok körében elsősorban a tanulók teljesítményének növekedésével jár (Killion, 2015). Továbbá vizsgálták a tanárok markáns tulajdonságait, az iskolai jellemzőket, a tanárok által hozzáadott értéket. Az eredmények azt mutatták, hogy a tanárok együttműködése pozitív hatást gyakorol a tanárookra és a tanulóikra is. A megkérdezett tanárok többsége (84%) azt jelezte, hogy a tanárok egy olyan csoportjába tartozik, amely együtt dolgozik utasítások alapján. A tanárok 90 %-a állította azt, hogy az együttműködésük hasznos volt. A vizsgálat rámutatott arra is, hogy iskolatípusonként is kimutathatók a különbségek az együttműködés terén: az általános iskolák tanárai gyakrabban működnek együtt az oktatás területén, mint a középiskolában tanítók. Eltérés figyelhető meg a nemek tekintetében is: magasabb színvonalú együttműködés gyakoribb a női tanárok körében, mint a férfi tanárok esetében, különösen a tantervek, értékelések terén. A kutatók és az elméletek továbbra is azt állítják, hogy produktív szakmai tanulási közösségek (PLC, Productive Professional Learning Communities) katalizálják a tanulói eredményesség növekedését. DeFour és Eaker (1998) azt állították, hogy az iskola professzionális tanulási közösségként való működésének fejlesztése során jelentősen javul az iskolák eredményessége. Harpe (2014) munkájában a tanári együttműködésnek négy kulcsfontosságú elemét azonosította: közös munkával eltöltött idő, közös célok, eredményorientáció és együttműködés. A közös munkával eltöltött idő kijelölt rendszerességgel, igazgatói támogatással kötelezően kell, hogy megvalósuljon az eredményesség érdekében. Az együtt töltött idő szükséges ahhoz, hogy a közös munkához és az együttműködéshez a szükséges bizalom kiépüljön. A közös célok elérése érdekében pontosan ki kell jelölni azokat a területeket, amelyeken a változás szükséges, tehát a kollaborációnak eredményt kell elérnie. Az együttműködések arra is alkalmat adnak a tanárok számára, hogy megnézdhessék egymás jó gyakorlatait, megvitassák a látottakat, és adaptálhassák a kollégáktól megtanult új stratégiát. Ez a diskurzus lehetőséget ad a csoportok közti szakmai fejlődésre, tanulásra. Az új stratégiák kialakításában a kollégák elmondhatják egymásnak tapasztalataikat, meghallgathatják az építő jellegű kritikákat. A sikeres együttműködési környezet megteremtésének egyik fontos kritériuma egymás segítése. Harpe (2014) kutatása középiskolai igazgatók körében zajlott. A kvantitatív adatokat elemezve arra keresték a választ, hogy mely tényezők segítik, illetve akadályozzák a tanárok közti

együttműködést, illetve, hogy milyen kapcsolat mutatható ki a tanári együttműködés és a tanulói eredményesség összefüggésében. Az iskolákban folytatott tanári együttműködés kulcskomponenseinek hatékonyságára vonatkozó három tényezőt azonosítottak többszörös regressziós elemzés segítségével: „Specifikus célok kidolgozása és nyomon követése”, „Megbízható, támogató kollegialitás”, és „Források és gyakorlatok megosztása”. Mindhárom hipotézisvizsgálat a tanárok közötti együttműködés komponenseinek kimutatható hatékonyságát és a tanulói eredményességre gyakorolt hatásának statisztikai jelentőségét mutatta ki. Vangrieken et. al. (2015) a hatékony tanár-együttműködés kapcsán a következő jellemző jegyekre helyezte a hangsúlyt: rendszeres, nyílt és őszinte beszélgetés a csapat tagjai között, az oktatás világában zajló innovációk, változások aktív nyomon követése, a csapatban lévő szerepek világos meghatározása és felelősségvállalás, alkalmazkodás az oktatásban megfigyelhető tantervi változásokhoz, megfelelő erőfeszítés az együttműködés érdekében. Továbbá fontos a megfelelő kompetenciák birtoklása: ismeretek, készségek és stratégiák a feladatok elvégzéséhez, strukturális, információs és oktatási támogatás az iskolaigazgató részéről. Woodland et.al. (2013) a tanári együttműködés ciklikusságára hívják fel a figyelmet. A döntéshozatal a tanári közösség számára kulcsfontosságú elem. Ide tartoznak a fenntartással kapcsolatos döntések (pl. költségvetés), a biztonsági döntések (pl. osztály biztonsága, fegyelem), a szervezeti tevékenységekkel kapcsolatos határozatok, az értékeléssel kapcsolatos döntések és az oktatási döntések (mit és hogyan kell tanítani). A cselekvés, intézkedés kulcseleme a ciklikusságnak, ugyanis, ha a tanárok nem hoznak intézkedéseket a csapat döntéseinek eredményeképpen, akkor a ciklus tovább halad, és folytatódik a tovább fejlesztés. A gyakorlat értékelése a ciklus kritikus eleme. A folyamatos kvalitatív és kvantitatív adatok elemzése, értékelése az oktatás minőségére van jelentős hatással. A párbeszéd során a tanárok reflektív módon reagálnak a tapasztaltakra, újabb döntéseket készítenek elő. Harpe (2014) a kvalitatív adatokat elemezve azt találta, hogy akár csak néhány negatív kolléga vagy az együttműködést gátló személyiség a tantestületekben akadályozhatja az iskola fejlődését. Az iskolavezetőknek tehát jól használható, pontos cselekvési tervekre van szükségük ahhoz, hogy a produktív tanári együttműködés az iskolai munka szerves részévé váljon. A kutatók létrehoztak egy olyan mérőeszközt, amely az igazgatók körében használható a tanárok együttműködési gyengeségeinek gyors és pontos azonosításához. Rose (2008) szintén hangsúlyozza az együttműködést a tanulói teljesítmény növekedése érdekében, amelynek a következő elemeit azonosította: iskolai kultúra és klíma; egyértelmű célok; az eredmények figyelemmel kísérése; az idő célszerű felhasználása; reflektív párbeszéd a pedagógiai gyakorlatról. Reynolds (2008) szerint a PLC sikerességére az erőteljes vezetés, a beépített iskolai idő, az iskolai fejlesztés iránti elkötelezettség van jelentős hatással. McLaughlin - Talbert (2001) középiskolákban végzett kutatásukban arra hívták fel a figyelmet, hogy a gyenge összetartó erővel rendelkező tanárközösségekben az innovatív tanárok nem váltak függetlenné, elfogadták azt, hogy kollégáik - különösen az alul teljesítő diákok esetében - nem fektettek be külön energiákat a tanítási-tanulási folyamatba. Az erős, tradicionális közösségekkel rendelkező iskolákban az innovatív tanítási ötleteket háttérbe szorították, előtérbe helyezve a központi elvárásokat, azok tesztelését. Az erős, együttműködő oktatási közösségekben a tanárok képesek voltak új ötleteket generálni, kipróbálni azzal a céllal, hogy több diáknak segítsenek megismerni a tananyagot. Ronfeldt et. al (2015) kutatásai kimutatták, hogy az oktatócsoportokban folytatott munka hasznos volt, különösképpen eredményesnek bizonyult a

matematika és az olvasási készség terén. Bryk (2010) vezetésével egy chicagói egyetemi kutatócsoport egy iskolai támogatási modellt fejlesztett ki annak érdekében, hogy jobban megértse, miért képesek egyes iskolák újító tendenciát mutatni a tanulók érdekében, és mások miért nem. Az iskola „szakmai kapacitására” helyezték a hangsúlyt, amely számos elemet foglal magában: az emberi erőforrások minőségét, a szakmai fejlődés minőségét, a folyamatos fejlesztés szabályait és magát a szakmai közösséget. A „professzionális közösség” elnevezésével Bryk arra utal, hogy a tanárok ezen együttműködése során nyilvánossá teszik egymás számára a munkájukat, annak eredményét, kritikus kérdéseket fogalmaznak meg, elkötelezték a tanulók fejlődése érdekében. A kutatásuk során bizonyosságot nyert, hogy az erős szakmai közösséggel jellemzett iskolákban négyszer nagyobb valószínűséggel tapasztaltak erős javulást a tanulók olvasás és matematikai pontszámain, mint azokban az iskolákban, ahol gyenge a szakmai közösség. Az eredményességet még inkább fokozta a szakmai közösség párosulása az összehangolt tantervvel. Bryk (2010) felhívja továbbá a figyelmet arra, hogy az igazgatók kulcsszerepet játszanak az együttműködés előmozdításában, amely javítja a tanulói eredményeket. Bryk (2010) egy általános iskolában végzet longitudinális vizsgálatai azt is megerősítették, hogy az eredmények elérésének feltétele az igazgató szakmai kapacitása, amely az operatív irányítás során együttműködési reformokkal és oktatási fejlesztésekkel jár együtt.

A nemzetközi kutatások arra is fókuszálnak, hogy javítja-e a tanárok együttműködése a tanárok elégedettségét és az oktatási gyakorlatot. Vangrieken (2015) és kutatótársai arra jutottak, hogy azok a tanárok, akik hajlandóak együttműködésben dolgozni, képesek előre haladni munkájuk eredményességét, színvonalát tekintve, illetve törekszenek arra, hogy ne elszigeteltségben dolgozzanak, sokkal eredményesebbek elszigetelt társaikkal ellentétben. Külön kérdésként merül fel, hogy a tanárok pályáról történő elvándorlását befolyásolja-e az együttműködés szintje? Abban az esetben, ha a tanárok elhagyják az iskolájukat, szakmai ismeretek és kollegális kapcsolatok vesznek el, amelyek pótlása a tantestület számára meglehetősen időigényes. Az együttműködés egy olyan tényezőnek tekinthető, amely segíthet a tanároknak elkötelezetté válni iskolájuk és a társi pálya iránt (Kraft et. al., 2016; Johnson et. al., 2012). Különösen magas a pályaelhagyás a kezdő tanárok körében. A kutatók szerint - akik pályájuk első négy évében mélyinterjúkat készítettek a pedagógusokkal - a kezdő tanárok jobban érezték magukat azokban az iskolákban, ahol több támogatást kaptak a kollégáiktól (Smith et. al. 2004). Jól látható tehát, hogy a korai pályaelhagyás csökkentése érdekében is jelentős szerepet kap a tanárok közötti együttműködés. Érdekes esetre hívja fel a figyelmet (Chance et. al., 2009) egy vidéki középiskolában zajló esettanulmánya: miután az iskola igazgatója együttműködésre összpontosító reformokat kezdeményezett, az iskola tantestületének közel fele a következő iskolaév megkezdése előtt távozott az intézményből. Az igazgató megjegyezte, hogy a magas arányú elvándorlás lehetővé tette a gyermekek iránti elkötelezettséggel bíró tanár csapat felvételét és az együttműködési reformok bevezetését.

Az intézményi innovációk sikeressége esetében is jól kirajzolódik a pedagógusközösségekhez kapcsolható szociális tőke szerepe, amely leírható az innovációs háromszög” modelljével (Engeström 1999, idézi Fazekas-Halász-Horváth, 2018): a komplex feladat, a megoldáshoz szükséges kognitív tevékenységek és a megoldásban részt vevők interakciója. A problémával, kihívással történő szembenézés megbontja a mindennapok rutinját, amelyre válaszként a kreatív gondolkodás segítségével megszületik a megoldás. Ez a

folyamat közösségi tanulással jár, amely során az egymással interakcióba kerülő munkatársak tapasztalataik és szakmai tudásuk birtokában innovációkat hoznak létre. A közösségi tanulás során a kihívással szembenező közösség (fókuszban egy kiemelkedő tagjával – „local hero”) megtalálja a megfelelő információkat egy adott problémára vonatkozólag, miközben megújítja önmagát és környezetét. A közösség erejével, korábbi információkat vegyítve az új elemekkel eddig ismeretlen hoz létre, amelyet a hálózatosodás révén elterjeszt (Kozma, 2018). Az alulról jövő oktatási innovációk természetét megvizsgálva hasonló összefüggéseket állapíthatunk meg: az iskolák érzékenyen reagálnak az őket ért térségi kihívásokra, amelyeket helyi szinten igyekeznek orvosolni, megoldási utakat kialakítani. A tantestületi közösség egy vagy néhány tagja válik kezdeményezővé, és alakít ki olyan gyakorlatokat, amelyek változásokat képesek indukálni az iskola életében. A „bottom up”-típusú innovációk fennmaradásának feltétele a társadalmi innovációkhoz hasonlóan az, hogy át kell törni a lokális hálózatot ahhoz, hogy elterjedjen és hatásossá váljon. Ezzel ellentétben megmarad helyi kezdeményezésnek, adatnak valamely közösség életében. Az oktatási innovációk esetében a kérdés az, hogy képesek-e gyorsan és hatékonyan saját tudásanyagukat, módszereiket és működési mechanizmusait a változásokhoz igazítani? Mindez kockázattal jár az iskolák esetében. A kapcsolati háló kiépítése ad lehetőséget az innovációk hatékony elterjedésének, életben maradásának.

A döntési tőke a minőségi munkát végző, tapasztalt kollégák melletti szakmai tapasztalatszerzésből származtatott erőforrás. A pedagógushivatás egy olyan komplex munkafolyamatot foglal magában, ahol a professzionalizálódás jegyében magának a pedagógusnak, mint szakembernek egy szövevényes, számos interakciót hordozó dinamikus erőterben kell tudnia tájékozódnia, és adekvát döntéseket meghoznia a rendelkezésére álló eszközkészlete alapján. A szakmai tőke három eleme közül a hazai környezetben a döntési tőke a leggyengébb. Az iskola szakmai tőkéjének gyarapodása többnyire a humán tőke betáplálásával történik. Újabb erőforrás hiányában, azaz a szociális és a döntési tőke növelése nélkül a humán tőke felélésének veszélyét hordozza (Vámos, 2016).

A kutatás

A kutatás alapját egy 2017-ben református köznevelési intézményben dolgozó pedagógusok, intézményvezetők körében végzett kutatás adja. A vizsgálat célja a református iskolákban, óvodákban dolgozó pedagógusok professzionális elkötelezettségének, szakmai karrierjének, nevelési kultúrájának feltérképezése volt (Pusztai et. al., 2017). A kérdőívben meghatározó kérdéskörök vonatkoztak a szakmai pályafutásra, a nevelő-oktató munka tevékenységére, a pedagógusok református szellemében történő nevelő és oktató munkára történő felkészüléssel kapcsolatos igényeikre, a pedagógusok szükségleteire, terveire, valamint az intézmények pedagógiai munkájának feltárására vonatkozott. Jelen kutatásunk a pedagógusok szociális/tantestületi tőkéjének feltérképezésére irányul, központba állítva a tantestületi kapcsolatok formai és tartalmi jellemzőinek azonosítását, a kollaboráció képesség fejlesztésének igényét a jövőre vonatkozólag a továbbképzések tekintetében.

A kérdőíves vizsgálat során 328 fő szolgáltatott adatot. A kérdéstípusok között az egyszeres és a többszörös választás, a nyitott kérdések és a Likert-skálás értékelések voltak a jellemzők. A református pedagógusok válaszadási aktivitása eltérő volt: a 80 intézményből visszaérkező kérdőívre a Tiszáninneni Egyházkerület intézményeiből 155 fő, a Dunamelléki

Egyházkerületből 88-an, a Tiszántúli Egyházkerület intézményeiből 73-an, a Dunántúliból 13-an adtak választ (Pusztai et. al. 2017). Az adatokat SPSS program segítségével elemeztük, majd levontuk a következtetéseket.

A kutatásunk során a következő kérdésekre kerestük a választ:

1. Mi jellemzi a vizsgálatba bevont pedagógusok tantestületi tőkéjét a kapcsolatok formai jellemzőjét vizsgálva gyakoriság tekintetében?
2. Milyen erősségű kapcsolati háló jellemzi a különböző típusú református oktatási intézményekben dolgozó pedagógusokat annak függvényében, hogy az adott intézmény régebben is egyházi fenntartás/működtetés alatt állt-e, vagy újonnan vált egyházivá fenntartóváltást követően?
3. Mennyire tartják fontosnak a jövőbeli továbbképzések tekintetében a református egyház által fenntartott különböző iskolatípusaiban dolgozó pedagógusok a kollaborációra irányuló kapcsolati háló kiépítésére irányuló képességek fejlesztését?

A kutatási kérdéseink alapján felállított hipotéziseink:

1. Feltételezzük, hogy a vizsgált összes intézményben a tantestületi kapcsolatok formai jellemzője a gyakoriság tekintetében eltérő képet mutat intézménytípusok tekintetében.
2. A tartalmi jellemzők esetében erős konszenzus figyelhető meg a vallási erős identitásnak köszönhetően a korábban már egyház által fenntartott/működtetett intézményekben, és ehhez képest gyengébb konszenzus jellemzi az újabban egyházivá vált intézmények pedagógusait a magukkal hozott eltérő értékrend miatt.
3. Feltételezzük, hogy az összes református egyház által fenntartott intézménytípusban a kollaboráció erős tartalmi jellemzőinek köszönhetően kevésbé tartják fontosnak a jövőben az ott dolgozó pedagógusok a kollaborációra irányuló kapcsolati háló kiépítésére vonatkozó képességek fejlesztését.

Kutatási eredmények

Kutatásunk első lépésében összefoglaljuk a vizsgált intézmények és a pedagógusok számának alakulását, hogy a hipotézis tesztelését intézménytípusokra lebontva megvizsgálhassuk (1. táblázat). Az eredmények alapján jól látható, hogy a válaszadók száma felülreprezentált az általános iskolákat tekintve (162 fő), míg a szakközépiskola tekintetében 1 fő adott értékelhető választ.

1. táblázat: A vizsgált intézmények és pedagógusok száma az intézményi adatok tükrében

ISCED szint	vizsgált intézményi egységek száma	vizsgált pedagógusok száma
Óvoda	15	27
Általános iskola alsó tagozat	28	87
Általános iskola felső tagozat	32	75
Gimnázium	18	87
Szakgimnázium	8	14
Szakközépiskola	1	1
Alapfokú művészeti oktatási intézmény	7	19
Egyéb	16	18
Összesen	125	328

Forrás: Pusztai et. al., 2017

A 2. táblázat adatai az egyházkerületenkénti válaszadási aktivitást mutatják, amely alapján jól látható, hogy a legtöbben (155 fő) a Tiszáninneni Egyházkerület intézményeiből szolgáltatott adatokat, míg a Dunántúliból 13-an válaszoltak.

2. táblázat: A válaszadók száma egyházkerületenként

egyházkerület	válaszadók száma
Tiszáninneni Egyházkerület	155 fő
Dunamelléki Egyházkerület	87 fő
Tiszántúli Egyházterület	73 fő
Dunántúli Egyházkerület	13 fő

Forrás: Pusztai et. al., 2017

A kutatásba bevont pedagógusok kapcsolatainak formai jellemzőjét megvizsgálva gyakoriság tekintetében arra voltunk kíváncsiak, hogy a különböző iskolatípusban tanító pedagógusoknak van-e olyan kollégája, akivel rendszeresen szakmai beszélgetéseket folytat? Az eredmények azt mutatják, hogy minden iskolatípus esetében kettőnél több kollégával folyik szakmai beszélgetés, de ez nem terjed ki a tantestület minden tagjára (3. táblázat). Ennek hátterében az állhat, hogy a pedagógusoknak igényük van a kollaborációra, ami az esetek nagyobb számában a munkaközösségekben zajlik. A tantestületi szintű kollaborációra a gyakoriság tekintetében az óvodában dolgozó pedagógusok esetében jelentkezik nagyobb igény (33%). Ez magyarázható az óvodai pedagógus alkalmazottak kisebb létszámával, akik könnyebben tudnak kapcsolatot tartani egymással.

3. táblázat: Az egymással szakmai beszélgetéseket folytató pedagógusok aránya (%)

	1-2 kolléga	több kolléga	majdnem az egész tantestület
Óvoda	22	45	33
Általános iskola (alsó tagozat)	17	64	19
Általános iskola (felső tagozat)	16	57	27
Gimnázium	17	74	9
Szakgimnázium	14	65	21
Alapfokú művészeti iskola	36	43	21

Forrás: Saját szerkesztés

Kutatásunk következő szakaszában fontos számba venni a régebben és az újonnan egyháziává vált intézmények pedagógusainak arányát a válaszadók között. Az alapstatisztika eredményei alapján jól látható (4. táblázat), hogy a Dunamelléki Egyházkerület esetében a régebben egyházi intézményekben dolgozó pedagógusok aránya a legmagasabb (81,8%), a legalacsonyabb a Tiszáninneni Egyházkerületben (29,7%), míg az újonnan egyháziává vált intézmények esetében legtöbbször a Tiszántúli Egyházkerületből válaszoltak (70,3%), legkevesebben a Dunamelléki Egyházkerületből (18,2%).

4. táblázat: A régebben egyházi és az újabban egyháziává vált intézmények pedagógusainak aránya a válaszadók között (%)

	Dunamelléki Egyházkerület	Dunántúli Egyházkerület	Tiszáninneni Egyházkerület	Tiszántúli Egyházkerület
régebben egyházi	81,8	38,5	29,7	58,9
újabban egyháziává vált	18,2	61,5	70,3	41,1
N	87	13	155	73

Forrás: Pusztai et. al., 2017

A tantestület tartalmi kapcsolatainak vizsgálatához a normákban való egyet értést vettük alapul. A 2017-ben végzett vizsgálat (Pusztai et. al, 2017) faktorelemzése azt mutatta, hogy 4 faktorba rendeződnek el aszerint az állítások, hogy mely normák jelentenek prioritást a pedagógusok munkája során. A faktoranalízisben a megmagyarázott variancia 62, 423%, melyet az intézményi kultúra tartalma, a tanulók iskolai fegyelmezése, a tanulói rizikómagatartás, a pedagógus szakmai szerepvállalására vonatkozó faktorok magyaráznak meg. (5. táblázat).

5. táblázat: A tantestületi konszenzusterületek faktorai

Intézményi kultúra	Tanulói normák	Tanulói rizikómagatartás	Pedagógus szerep
tanár-diák kapcsolattartás	a diákok hajviselete	iskolán kívüli dohányzás	versenyfelkészítés
diák hangneme	a diákok öltözködése	iskolán kívüli szórakozás	felzárkóztatás
az intézményi szokások	fegyelmezés kérdése	diákok párkapcsolatai	a nevelőtestület aktivitása
az intézményi rendezvények		késés	hitéleti nevelés

Forrás: Pusztai et. al., 2017

Kutatásunk további szakaszában azt vizsgáltuk, hogy a 2010 előtt vagy ezt követően egyházivá vált intézmények esetében milyen jellemzői azonosíthatók a tantestületi kapcsolatoknak tartalmi vonásait tekintve variancia analízist alkalmazva. Ennek függvényében az iskolai normákban való egyetértéshez kialakított tantestületi konszenzusterület faktorait elemeztük. A vizsgálat során szignifikáns összefüggést találtunk abban a tekintetben, hogy az egyházi intézménnyé válás ideje hatással van a tanulói normák tekintetében. A 2010 után egyházivá vált intézmények esetében jelentős mértékben (70,2%, $p=0,035$) erősödött annak az igénye, hogy a tanulói magatartás is tükrözze az iskola vallásos szellemiségét. A korábban egyházivá vált intézmények esetében ez az elvárás alacsony szintet mutat (29,8%, $p=0,004$) ami azzal magyarázható, hogy már korábban is magas elvárásokat támasztottak a tanulói normákat illetően, és más konszenzusterület kapott jelentősebb szerepet.

A továbbiakban arra kerestük a választ a humán tőke és a tantestületi tőke összefüggését tekintve, hogy a református egyházi intézmények pedagógusainak milyen igényük van a jövőbeli továbbképzéseken a kollaborációt segítő készségek, képességek elsajátítását tekintve. Az adatok azt mutatják (6. táblázat), hogy mind a négy vizsgált terület esetében (*hatékony problémamegoldás; szakmai együttműködés; hatékony kommunikáció; pedagógiai folyamatok értékelése, elemzése*) minden választ adó pedagógus kiemelten fontosnak érezte a kollaborációt erősítő továbbképzések szervezését. A válaszadók ötfokú Lickert-skála segítségével jelölhették a továbbképzésekkel kapcsolatosan, hogy milyen mértékben tartják fontosnak az adott területet a jövőben. Az óvodában dolgozó pedagógusok igényelnek új ismereteket jelentős mértékben minden területet illetően. A többi intézménytípusban dolgozó pedagógusok körében leginkább fontosnak tartották a hatékony problémamegoldás (57%) és a hatékony kommunikáció (49%) képességének elsajátítását. A szakmai együttműködésre irányuló továbbképzések is fontosak a pedagógusok körében (45%), míg legkevésbé (31%) a pedagógiai folyamatok elemzésére, értékelésére irányuló továbbképzések iránt mutatkozott a legkevesebb igény.

6. táblázat: A kollaborációt segítő szakmai továbbképzések iránti igény a pedagógusok körében (%)

	Hatékony probléma- megoldás	Szakmai együttműködés	Hatékony kommunikáci ó	Pedagógiai folyamatok értékelése, elemzése
Óvoda	73	68	70	57
Általános iskola alsó tagozat	54	35	43	35
Általános iskola (felső tagozat)	43	39	42	25
Gimnázium	46	33	43	18
Szakgimnázium	53	38	46	15
Alapfokú művészetoktatási intézmény	77	61	50	41

Forrás: Saját szerkesztés

Összegzés

A kutatás alapját egy 2017-ban református köznevelési intézményben dolgozó pedagógusok, intézményvezetők körében végzett kutatás adta, melynek adatait másodelemzésnek vetettük alá. Célunk az volt, hogy feltérképezzük a pedagógusok tantestületi tőkéjét, központba állítva a tantestületi kapcsolatok formai és tartalmi jellemzőinek feltárását, a kollaboráció képesség fejlesztésének igényét a jövőre vonatkozólag a megkérdezettek nevelő-oktató munkájában.

A kapcsolatok formai jellemzőjét megvizsgálva a hipotézisünk csak részben igazolódott be, ugyanis a megkérdezettek esetében minden iskolatípusban van több olyan kollégája is a vizsgált pedagógusnak, akivel képes kollaborálni. Az egész tantestületre kiterjedő együttműködés leginkább az óvodák esetében, míg legkevésbé a gimnáziumok tanárai esetében fordult elő. A tantestületi kapcsolatok tartalmi vizsgálatai esetében a normákban való egyetértést vizsgáltuk, ami azt mutatta, hogy szignifikáns összefüggés mutatható ki a 2010 után egyházivá vált intézmények esetében a tekintetben, hogy kiemelkedően fontosnak tartották a tanulói normákban való konszenzust, ami arra vonatkozott, hogy a tanulói magatartás tükrözze az iskola vallásos szellemiségét. A jövőre irányuló továbbképzések esetében a kollaboráció képességét segítő készségek, képességek esetében a hatékony problémamegoldás területét jelölték meg prioritásként a pedagógusok.

A kutatásunk rávilágított arra, hogy a tantestületi tőke tartalmi és formai jegyeinek feltérképezése kiemelkedő szereppel bír. Mivel a tantestületi tőke társadalmi és relációs jellemzői összefüggésben állnak az oktatási eredményességgel (Pusztai, 2015), ezért a jövőbeli kutatásunk során arra keressük a választ, hogy milyen kapcsolatok mutathatók ki a vizsgált iskolák eredményességét és a tantestületi együttműködést tekintve.

Irodalomjegyzék

- BACSKAI KATINKA 2015 Iskolák a társadalom peremén. Belvedere, Szeged.
- BRYK 2010 Organizing Schools for Improvement. University of Chicago Press, Chicago.
- CHANCE, P., L., SEGURA, S., N. 2009 A Rural High School's Collaborative Approach to School Improvement. In: Journal of Research in Rural Education 24, 5.
- DEFOUR, R., EAKER, R.E. (1998). Professional learning communities at work: best practices for enhancing student achievement. Bloomington, Ind. Alexandria, Va: National Education Service; ASCD
- ENGLER, Á., R. FEDOR, A., MARKOS, V. 2018 Vision and plans of the young people of Nyíregyháza about their future: Visions Of The Students Regarding The Labour Market Youth In Central And Eastern Europe. Sociological Studies 6:2 pp. 118-135. , 18 p.
- FAZEKAS ÁGNES – HALÁSZ GÁBOR – HORVÁTH LÁSZLÓ 2018 Innovációk és innovációs folyamatok a magyar oktatási folyamatban. In. Educatio 27/2, 247-264.
- GŐSI ZSUZSANNA 2007 Mérlegen az ember. 88. sz. Műhelytanulmány, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- HARGREAVES - FULLAN 2012 Professional Capital: Transforming Teaching in Every School. Teachers College Press.
- HARPE, D., E. 2014 The relationship between teacher collaboration and student achievement. Purdue University http://docs.lib.purdue.edu/open_access_dissertations/468
- JOHNSON, S. M. 2015 Will VAMS Reinforce the Wall of the Egg-Crate School?. In: Educational Researcher 44, 117-126.
- KILLION, J. 2015 High-quality collaboration benefits teachers and students. Lessons from research, Vol.36, No.5. www.learningforward.org
- LÁCZAY M. - R. FEDOR A. (2017): Prediktorok és protektorok egy vizsgálat adatbázisának több dimenziós elemzésében. In: Fábián, Gergely; Szoboszlai, Katalin; Hüse, Lajos (szerk.) A társadalmi periférián élő gyermekek és fiatalok rizikómagatartásának háttere. Nyíregyháza, Periféria Egyesület, 73-90.
- LEANA, C., R. – PIL, F., K. 2006 „Social Capital and Organizational Performance: Evidence from Urban Public Schools”. In: Organization Science 17, 3.
- LEANA, C., R. – PIL, F., K. 2014 „A New Focus on Social Capital Reform Efforts”. In: Shanker Institute blog (www.shanker-institute.org/blog/new-focus-social-reform-efforts)
- LIN, NAN 2001 Social Capital: A Theory of Social Structure and Action. Cambridge: Cambridge University Press.
- KOZMA TAMÁS 2018 Tanulói közösségek és társadalmi innovációk. In: Educatio 2, 237-246.
- KRAFT, M., A., MARINELL, W., H., SHEN-WEI YEE, D. 2016 School Organizational Context, Teacher Turnover, and Student Achievement: Evidence from Panel Data. In: American Educational Research Journal 53, 5.
- MCLAUGHLIN, M., W., - TALBERT, J., E. 2001 Professional Communities and the Work of High School Teaching. University of Chicago Press, Chicago.
- MOATE J. 2011. Voicing the challenges faced by an innovative teacher community. Teachers and Teaching – theory and practice, Volume 17.

- PÁLOSI R., R.FEDOR, A. 2017 A tanulási motivációk és a munkaerő-piaci elvárások összefüggései. Különleges Bánásmód. III. évfolyam. 2017/4 SZÁM. 51-63. DOI 10.18458/KB.2017.4.51
- PUSZTAI GABRIELLA 2004 Iskola és közösség. Gondolat Kiadó, Budapest.
- PUSZTAI GABRIELLA 2005 Társadalmi háttér és iskolai pályafutás. In. EDUCATIO 1216-3384 1419-8827 3 14. évf. 534-553.
- PUSZTAI GABRIELLA 2009 A társadalmi tőke és az iskolai pályafutás. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- PUSZTAI GABRIELLA 2015 Az eredményesség kapcsolati beágyazottsági háttere. In: Imre Anna (szerk.) 2015 Eredményesség és társadalmi beágyazottság. OFI, Budapest.
- PUSZTAI GABRIELLA – MORVAI LAURA – BACSKAI KATINKA 2017 Bővülés után, egységesülés előtt. In: Pompor Zoltán (szerk.) Alapvetés. Háttér tanulmányok a református iskolarendszer fejlesztéséhez. Magyar Református Egyház Református Tananyagfejlesztő Csoport, 2017.
- Ronfeldt, M.; OWENS FARMER, S.; MCQUEEN, K., GRISSOM, A. 2015 Teacher Collaboration in Instructional Teams and Student Achievement. In: American Educational Research Journal 52, 3, 475-514.
- R. FEDOR, A., ENGLER, Á., MARKOS, V. 2018 Fiatalok életcéljai és munkavállalási tervei egy kelet-magyarországi vizsgálat tükrében. In.: Acta Medicinae et Sociologica Vol. 9. No. 26. 5-20.
- R. FEDOR, A., PÁLOSI R. 2018 A fiatalok pályaeorientációs döntései az iskola és a családi háttér tükrében. In.: Tudásmenedzsment XIX. évfolyam 1. szám 52-62.
- R. FEDOR, A., TOLDI, A. 2017 Labour market opportunities of women with young children after childbirth. In.: Kontakt XIX. évf. 3. szám 236-243
- SAMUELSON – NORDHAUS 1992. Közgazdaságtan I. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- SCHLEIFER, D., REINHART, C., YANISCH, T. 2017 Teacher Collaboration In Perspective: A Guide to Research. Public Agenda
- SLATER 1992. Az iskolai változások folyamata. In.: Magyar Pedagógia 92. évf. 4. szám 245-261.
- SMITH, T., M., INGERSOLL, R., M. 2004 What Are the Effects of Induction and Mentoring on Beginning Teacher Turnover?. In: American Educational Research Journal 41, 3.
- Útmutató a pedagógusok minősítési rendszerében a Pedagógus I. és Pedagógus II. minősítéshez 2013. Oktatási Hivatal, Budapest
- Teachers Matter (2005): *Teachers matter: Attracting, developing and retaining effective teachers*. OECD– Education Committee, Paris. <http://www.oecd.org/dataoecd/39/47/34990905.pdf>
- VANGRIEKEN, K., DOCHY, F., RAES, E., KYNDT, E. 2015 „Teacher Collaboration: A Systematic Review”. In: Educational Research, 15:35.
- VAMOS ÁGNES (szerk.) 2016 Tanuló pedagógusok. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- WOOTEN, R. 2015. 7 Characteristics of an Innovative Educator https://www.google.com/search?ei=Tn11XKjMG8LprgS66Y7oCg&q=Rachelle+Wootten&oq=Rachelle+Wootten&gs_l=psy (Utolsó letöltés: 2019. 02. 26.)
- ZIMMERMAN, R. E., WILLIAMS, J. D. 1971 Az innovatív és a nem innovatív tanárok személyiségjellemzői. In: Psychological Reports <http://doi.org/10.2466/pr0.1971.29.2.343> (Utolsó letöltés: 2019. március 14.)
- WOODLAND, R., MINJI KANG LEE, RANDALL, J. 2013 A validation study of the Teacher Collaboration Assessment Survey. In: Educational Research and Evaluation, Vol. 19, No.5, 442-460.

IKT eszközök hatása a 8-12 korú gyerekek következtető képességére, logikus gondolkodására

Nagy Roland

Nyíregyházi Egyetem

Absztrakt. Egy könnyen kezelhető webes játékon keresztül végeztünk méréseket közel 400 gyermek bevonásával. Robotika szakkörökön, illetve táborokban vehettek részt az oktatásom alatt, ahol kiemelten használok azokat a speciális módszereket, illetve eszközöket, amelyeket kidolgoztam a foglalkozásokra. A speciális feladatmegoldásokon keresztül elért fejlődést egy sajátos teszt alapú programmal mérem. A programban részt vett gyerekek a foglalkozások elején és végén két hasonló játékos felmérést tölthettek ki, melynek eredményét a háttérben egy-egy párosösszehasonlítási mátrix formájában tároltuk és elemeztük. Ezen eredmények konzisztencia hányadosát vetettük össze. Ezzel az volt a célom, hogy a gyerekek fejlődésének eredményességét tudjam mérni, és módszereimet tovább tudjam fejleszteni. A döntéshozatalban és döntéstámogatásban közismert és használatos módszerekkel, pontosabban az AHP módszertan konzisztencia mérő eljárásával kíséreltük meg kimutatni az IKT eszközök használatának pozitív hatásait a következtető gondolkodásmód kialakítására ezzel elősegítve a programozás oktatás módszertanának hatékonyságát.

Kulcsszavak: robotika, fejlődés, döntéshozatal, IKT

Abstract. We conducted measurements involving nearly 400 children through an easy-to-use web game. I was able to participate in robotics specialties and camps during my education, where I use the special methods and tools I developed for the sessions. I measure the progress achieved through special task solutions with a special test-based program. Children participating in the program completed two similar player surveys at the beginning and end of the sessions, the results of which were stored and analyzed in the background in the form of a pairwise comparison matrix. The consistency quotient of these results was compared. With this, my goal was to be able to measure the effectiveness of children's development and to further develop my methods. We tried to show the positive effects of the use of ICT tools on the development of a consistent way of thinking, thus promoting the efficiency of the methodology of programming education, using well-known and used methods in decision theory and decision support, more precisely the consistency measuring method of the AHP methodology.

Keywords: robotics, development, decision theory, ICT

Az elméleti tudás gyakorlati vetülete

Oktatási tapasztalataimat széles spektrumú közegben szereztem. Kisgyermekkorától a fiatal felnőttig, illetve az idősebb korosztályt is volt szerencsém tanítani. Kutatásomat arra alapoztam, hogy az elméleti tudás mellett a gyakorlati rutin könnyebben megszerezhető, ha specifikusan használjuk az oktatási eszközöket, kiegészítőket.

Napjaink rohanó világában szükséges időt szánnunk a gyakorlati megjelenésre is hiszen, sokszor mondjuk, hogy vizuális típusok vagyunk, így egy gyermek is hasonlóan fogékony lehet a látottakra, tapasztaltakra. A rohanó és rohamosan fejlődő világnak köszönhetően számtalan technikai eszköz, fejlesztés a rendelkezésünkre áll az oktatás során. Nem csak az elméleti tudást tudjuk reprezentálni különféle eszközökkel, hanem a gyakorlati munkát is könnyebben

szemléltethetjük. A nyers elméleti tananyagon kívül lehetőségünk van olyan tényezők fejlesztésére is mint például a kreativitás, amely leginkább a gyakorlati órákon jelentkezik. A materiális tényezők érintése, munkálata a gyermekeknél egy teljesen új ajtót nyit ki, a kreativitást. Az „átlagos” IKT eszközök, mint egy rajztábla, interaktív tábla lassan már unalmassá válik a gyerekek számára, nem okoz akkora élvezeti faktort. Kutatásom alatt robotikai eszközöket alkalmaztam és több perspektívából vizsgáltam a módszertan eredményességét.

Kutatásomat az AHP (Analytic Hierarhy Process) döntési problémák alapeszközére a páronkénti összehasonlításra alapoztam. A páros összehasonlítás mátrix általános esetben a következő, ahol

$w_i, i = 1, \dots, n$, tetszőleges, pozitív valós számok.

1. táblázat: Páros összehasonlítás mátrix

	A_1	A_2				A_n
A_1	w_1 $/w_1$	w_1 $/w_2$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	w_1 $/w_n$
A_2	w_2	w_2	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	w_2
A_3	$/w_1$	$/w_2$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$/w_n$
$\cdot$			$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	
$\cdot$	w_3 $/w_1$	w_3 $/w_3$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	w_3 $/w_n$
A_n	$\cdot$ $\cdot$	$\cdot$ $\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$ $\cdot$
	w_n $/w_1$	w_n $/w_2$				w_n $/w_n$

A páros összehasonlítási mátrixok főbb jellemzője, hogy a mátrixok elemei n darab pozitív valós szám közül választott két szám hányadosaként jönnek létre. Ezáltal belátható, hogy a páros összehasonlítás mátrixokra teljesül:

$$Aw = nw, \quad w \in R^n$$

ahol A jelenti a páros összehasonlítási mátrixot, R^n az n-dimenziós Euklideszi tér, a w vektor elemeiből képződő A mátrix elemeit és n az A sorainak a száma.

Mivel a páros összehasonlítás mátrix rangja 1, ezért az A mátrixnak csak egy nem nulla sajátértéke van, ami a fenti egyenlet miatt n.

Pozitív elemű mátrixok két érdekes új mátrixosztálya a

$$\text{reciprok mátrixok: } (a_{ij}) = \left(\frac{1}{a_{ji}} \right), a_{ij} > 0, \quad i, j = 1, \dots, n;$$

illetve

$$\text{a konzisztens mátrixok: } (a_{ik}) = (a_{ij} \cdot a_{jk}), \quad i, j, k = 1, \dots, n.$$

A konzisztencia azt jelenti, hogy a páros összehasonlítások eredményei összhangban vannak minden indexpár esetén. A konzisztenciából következik, hogy bármely, az alábbi formában adott, 3 elemből álló ciklusra teljesül a következő állítás,

$$a_{ij}a_{jk}a_{ki} = 1, \quad i, j, k = 1, \dots, n.$$

A páros összehasonlítás mátrixból az egyes alternatívák fontosságát úgy érzük el, hogy meg kell határozzuk a legnagyobb sajátértékhez tartalmazó sajátvektort.

A mért értékeket felhasználva adódik, hogy a páros összehasonlítás mátrix és a legnagyobb sajátértékhez tartozó sajátvektor triviális. A döntéshozatal során a döntéshozó a döntési feladat szempont súlyainak meghatározására és az alternatívák minden egyes kiértékelésére megadja a páros összehasonlítás mátrixokat. A páros összehasonlítás intervallum skálája az AHP módszertanban a következő:

1. egyformán fontos / előnyös;
3. mérsékelten fontosabb / előnyösebb;
5. sokkal fontosabb / előnyösebb;
7. nagyon sokkal fontosabb / előnyösebb;
9. rendkívüli mértékben fontosabb / előnyösebb.

A döntési feladatok megoldása során keletkező tapasztalati páros összehasonlítás mátrixok sok esetben nem konzisztensek, ezért erre a mátrix osztályra is ki kell terjeszteni a páros összehasonlítás módszert. A páros összehasonlítás mátrixok elemei pozitívak, így ez a mátrixosztály részosztálya a pozitív elemű mátrixoknak. Kutatásom során a mátrixokban csak a főátló fölötti elemeket tölti ki a válaszadó, a reciprokok mátrix tulajdonsága miatt a többi elem megadása automatikus.

Méréseim céleszközeként fejlesztettem egy erre kifejezetten alkalmas weboldalt, amely a háttérben képes elvégezni ezen számításokat. Figyeli az érzémozgásokat, hezitálásokat. Az összehasonlítás alatti időt szintén mérem, így meg tudom állapítani, hogy egyes kérdések között mennyi az eltelt idő.

Az elméleti tudás mellett a gyermeknek szüksége van a gyakorlati megvalósulásra is. Ebben a korban szükséges a gyakorlati interakció, legyen segítségére számítógép, egyéb IKT eszköz.

Az élvezeti faktort és a szabadságérzetét növelheti, ha hasonló eszközök használatával érzük el egyes fizikai, matematikai, informatikai feladatok (esetlegesen problémák) megoldását. Fontos megemlíteni, hogy a készségfejlesztés ezen eszközök használatához már szinte elengedhetetlen. Már az alap használatához szüksége van alapszintű logikai feladványok megoldására, mint pl.: egy robot összeszerelése.

Az összeszerelés során további tényezők is szerepet kapnak. Ilyen fontos tényező a kreativitás, amelyet szabadjára engedve lehetőség van kiterjeszteni a képzeletet a valóságra és az ember az energiáját a megvalósításra koncentrálni.

A divergens gondolkodás teszi lehetővé egy probléma több oldalról való megközelítését annak megoldása során, illetve olyan elemek összekapcsolását, amelyeket rendszerint egymástól függetlennek, vagy össze nem illőnek tartunk.

Mi is az a kreativitás?

A kreativitást az 50-es években Guilford kezdte el vizsgálni. Szerinte a kreativitás alkotóképességet, teremtképességet jelent, amely során a különféle képességek szerveződése lehetővé teszi az elszigetelt tapasztalatok összekapcsolását, újszerű értelmezését és új formában történő megjelenését. Guilford szerint a kreativitás a divergens (széttartó) gondolkodásban nyilvánul meg.

A divergens gondolkodást segítő feladatoknak egyszerre több helyes megoldása is létezik. Összefoglalva a divergens gondolkodás megmutatkozik:

- A problémák iránti érzékenységen
- A gondolkodás könnyedségében (fluencia), amely a szavak, gondolatok közötti kapcsolatok gyors képzésében nyilvánul meg.
- A gondolkodás rugalmasságában (flexibilitás), ez teszi lehetővé a megoldások célszerű variálását.
- A gondolkodás eredetisége (originalitás), a szokatlan megoldások képességében rejlik.

Többen is vizsgálták, hogy melyek azok a személyiségjegyek, amelyek az alkotó embert jellemzik. Cropley a kreatív ember a következő tulajdonságait említi:

- Változásra törekvés
- Merészség
- Impulzivitás (kevésbé képes kontrollálni magát)
- A fegyelmezetlenségre való hajlam, az általuk elért cél érdekében
- Nyitottság az új elképzelések iránt
- Nonkonformizmus
- A tekintély megkérdőjelezése
- Gyors, rugalmas reagálás az új helyzetekre

Az intelligencia a divergens gondolkodással ellentétes konvergens (összetartó) gondolkodáson alapszik. A konvergens gondolkodás lényege, hogy egy adott probléma megoldásánál, már a jól bevált megoldást, sémát alkalmazzuk.

A kreativitás osztályzásának, értékelésének több kutató is jelentős munkát szentelt. Taylor a produktum szempontjából a kreativitásnak 5 szintjét különbözteti meg:¹

- Kifejező (expresszív) kreativitás: jellegzetessége a kifejezés függetlensége, tekintet nélkül a produktum minőségére (pl. gyermekrajzok)
- Produktív kreativitás: lényege a befejezettségre, teljességre törekvés, melynek érdekében az alkotó akár saját szabadságát is korlátozza.
- Inventív feltaláló kreativitás: az ismeretlen összefüggések észlelése, a régi felhasználása új módon.
- Innovatív (újító) kreativitás: lényegi vonása a módosítás és tökéletesítés folyamata.

¹ <https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/szakkepzes/egeszsegneveles/pszichologia/a-kreativitas/a-kreativitas-szintjei>

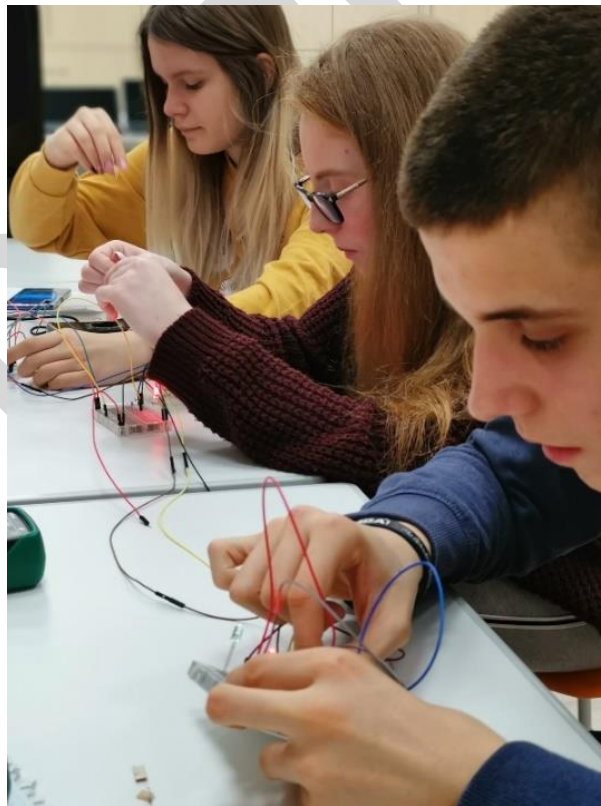
- Teremtő (emergentív) kreativitás: gyökeresen új produktum teremtése, a kreativitás legmagasabb szintje. (pl. Freud, Einstein, Picasso stb. voltak a kreativitásnak ennek a szintjén)

Problémamegoldó kompetencia

A kompetencia olyan felkészültség, amely alkalmassá tesz arra, hogy különböző helyzetekben hatékonyan cselekedjünk. A kompetencia ismeretek, általános és specifikus képességek, készségek, motívumok és attitűdök együttese.² Szemantikailag gazdag egy probléma, ha a gyakorlati élethez hasonlóan nemcsak a megoldáshoz szükséges adatok, hanem annál jóval több, esetleg zavaró információ is adott.

Az oktatások alatt többféle problémával is találkoztam. Az egyik és legfontosabb, hogy az eszközök érintése, illetve használata okozza a legnagyobb félelmet a gyermekben. A közoktatásban sajnos az elméleti síkon való elsajátításra összpontosítanak jobban mintsem a gyakorlati hasznosságát megértessék a gyermekkel. Az egyes probléma típusoknak három csoportját vettem alapul. Az egyik csoport, ahol a háttér információk rendelkezésre állnak, így csak, mint egy puzzle-t össze kell rakni, össze kell építeni. A második szinten csak részben állnak rendelkezésre adatok, így olyan intuitív megoldásokra is szükség van, amikkel nem a mindennapi életben találkozhatunk. A harmadik szint pedig az a szint, ahol teljes mértékben a hétköznapi életből vett problémákat veszem alapul, ezek megoldásához nem áll rendelkezésre konkrétum, önállóan kell teljesíteniük.

1. ábra: Elektronikai alapok elsajátítása

² <https://ofi.hu/problemamegoldo-kompetencia-fejlesztese>

Kutatásom során sikerült bebizonyítanom, hogy a Robotika mint az IKT eszköze, nagy szerepet töltött be a tanulás -hatékonyságban. Számításaim szerint az oktatások előtt és után átlagosan 36%-os javulást sikerült elérnem. Beláthatjuk, hogy a 8-12 éves gyermekek esetében a technológia használatával a tanulási folyamat nagymértékben hatékonyabb.

Irodalomjegyzék:

Falus Iván, A kompetencia fogalma és a kompetencia alapú képzés tervezése, (2006)

Zsolnai Anikó, A szociális kompetencia kapcsolata az iskolai teljesítménnyel, Magyar Pedagógia 98. évf. 4. szám. 339362.o. (1998)

György Kende– György Seres: Bases of military system modeling, távoktatási

webportál, <http://drseres.com/ceepus>

<https://ofi.hu/problemamegoldo-kompetencia-fejlesztese>

Az alsó tagozat számára készült ének-zene kerettantervi előírások alkalmazhatósága

Dr. Pintér-Keresztes Ildikó

főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem, Zenei Intézet

Absztrakt. A tanulmány témája a hatályban lévő Nemzeti alaptantervet alapul vevő, az alsó tagozat számára készített ének-zene kerettantervek összehasonlítása. A tanulmány érinti a 2012-ben megjelent Nemzeti alaptanterv felépítését és tartalmát, különös tekintettel a Művészetek műveltségi terület, azon belül pedig az ének-zene tantárggyal kapcsolatos alapelvekre, célokra, fejlesztési feladatokra és közműveltségi tartalmakra. Az ének-zene fejlesztési feladatai mentén kidolgozott kerettantervek több ponton különböznek egymástól. Az összehasonlítás kezdő pedagógusok számára is segítséget kíván nyújtani intézményük helyi tantervének, továbbá saját tanmeneteiknek az összeállításához. A kerettantervek ilyen irányú vizsgálata jelen esetben két ének-zene tankönyv és a hozzájuk tartozó tanári kézikönyv megírása kapcsán nyert jelentőséget.

Kulcsszavak: Nemzeti alaptanterv, kerettanterv, ének-zene, tanárképzés

Abstract. The topic of the submitted paper is the comparison of the National Curricula (2012) and the various Music Framework Curriculums for junior sections of primary school. This treatise introduces the structure and contents of National Curricula especially about arts, music school subject and about its fundamental principles, goals, exercises and contents. Music Framework Curriculums differ from each other on more points. The comparison could help for beginner teachers writing their curriculum for primary schools and own syllabus. The comparison of Music Framework Curriculums was particularly relevant writing two music textbooks and their teacher's book.

Keywords: National Curricula, Framework Curriculums, music, teacher education

A tanulmány célja a hatályban lévő Nemzeti alaptantervet alapul vevő, az alsó tagozat számára készített ének-zene kerettantervek összehasonlítása. Ennek előkészítésekeppen szükséges megismerni a Kormány által elfogadott 110/2012. (VI. 4.) Kormányrendeletet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, különös tekintettel az ének-zene tantárgyra. Mindemellett kívánatos a Nemzeti alaptanterv felépítésének olyan fokú ismerete, mely nélkül lehetetlen lenne az ének-zene kerettantervek vizsgálata. A tanulmány – az időközben megjelent új, 2020-as Nemzeti alaptanterv miatt – a közelmúlt történeti dokumentumaként értelmezendő.

A Nemzeti alaptanterv felépítése³

Az I. részt megelőző szakasz:

1. Általános rendelkezések
2. A Nemzeti alaptanterv és műveltségi területeinek felépítése
3. A kerettantervek elkészítésére, kiadására és alkalmazására vonatkozó szabályok
4. Nevelési-oktatási program
5. A tanórai foglalkozások megszervezésére vonatkozó rendelkezések
6. A tanulók heti és napi terhelésének korlátozására vonatkozó rendelkezések
7. Záró rendelkezések

I. rész: Az iskolai nevelő-oktató munka tartalmi szabályozása és szabályozási szintjei

I. 1. A köznevelés feladatai és értékei

I. 1. 1. Fejlesztési területek – nevelési célok

I. 1. 2. Egységesség és differenciálás, módszertani alapelvek

I. 2. A Nat, a kerettantervek és a helyi szintű szabályozás

I. 2. 1. A köznevelési rendszer egyes feladataira és intézményeire vonatkozó külön szabályok

II. rész: Kompetenciafejlesztés, műveltségközvetítés, tudásépítés

II. 1. A kulcskompetenciák

II. 2. Műveltségi terület

II. 2. 1. A Nat műveltségi területeinek felépítése

II. 2. 2. Ajánlás a Nat műveltségi területek százalékos arányaira

II. 2. 3. Ajánlás a nemzetiségi iskolákban a Nat műveltségi területek százalékos arányaira

II. 3. A műveltségi területek anyagai

II. 3. 7. Művészetek

Ének-zene: alapelvek, célok; fejlesztési feladatok; közműveltségi tartalmak

III. rész: Glosszárium.

A feltüntetett részek közül kiemelendő az *A kerettantervek elkészítésére, kiadására és alkalmazására vonatkozó szabályok* szakasz, melynek alapos ismerete a vizsgált kerettantervek szempontjából indokolt. Eszerint:

„A kerettantervek a nevelés-oktatás céljait, a tantárgyi rendszert, az egyes tantárgyak témaköreit, tartalmát, a tantárgyak egy vagy két évfolyamonkénti követelményeit, a tantárgyközi tudás- és képességterületek fejlesztésének feladatait, a követelmények

³ http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=149257.218573

teljesítéséhez rendelkezésre álló kötelező, továbbá az ajánlott időkeretet az egyes iskolatípusok és nevelési-oktatási szakaszok szerint határozzák meg.”⁴

További elvárás a kerettantervek kidolgozásával kapcsolatban, hogy a Nemzeti alaptantervben megfogalmazott fejlesztési feladatokat, nevelési célokat, kulcskompetenciákat, közműveltségi tartalmakat megjelenítsék. A szabályozás következő szintjeként jelenik meg a helyi tanterv fogalma, mely a választott kerettanterv alapján kerül kidolgozásra. Jelen tanulmánynak nem célja helyi tantervek vizsgálata, annak említése csupán a szabályozási szintek megértését hivatott szolgálni.

Az ének-zenét magában foglaló műveltségi terület

A Művészetek műveltségi területen belül kapott helyet az ének-zene tantárgy. Az *Alapelvek, célok* a kerettantervek alapkoncepcióját is meghatározzák, és mindkét változatban megjelennek. A *Fejlesztési feladatok* mutatják be azt az öt területet, amelyek mentén a kerettantervek íródtak. A négy évfolyamonkénti beosztás tükrözi az ének-zenei fejlesztés fő céljait, az életkori sajátosságokból kiindulva:

„1-4. évfolyam

A fejlesztés fő célja az emocionális érzékenység fejlesztése. A zenetanulás formáját az ének-zene órákon folytatott közös munkát érintő játékos részvétel jellemzi.”

5-8. évfolyam

A fejlesztés fő célja az első négy évben megszerzett tapasztalatok tudatosítása, elmélyítése és továbbfejlesztése sokféle aktív zenei tevékenységgel, elsősorban énekléssel.

9-12. évfolyam

A fejlesztés fő céljai az éneklés, a hangszeres tudás örömeinek megosztása a közösség tagjaival, az ízlésformálás és a zene önálló értelmezésének elősegítése. Koncertélmények feldolgozása, értelmezése és kapcsolatépítés a tanulók iskolán kívüli zenei tevékenysége és az iskolai ének-zenei műhelymunka között.”⁵

Az ének-zene kidolgozása a *Közműveltségi tartalmak* felsorolásával zárul. Kiemelendő gondolat az egyes zenetörténeti korszakok tanítási sorrendjének előírása:

„A klasszikus zenei anyag stílusok szerint elrendezve, kezdve a bécsi klasszika zenéjével, ezt követően a romantika, majd más stíluskorszakok (a középkor, a reneszánsz, a barokk, a XX. század és korunk) Muzsikája. A kronologikus rend helyett erősen ajánlott a zenei készségek természetes fejlődését követő sorrendiség meghatározása. A bécsi klasszika zenéjére épülő tonális hallásfejlesztés ebben a tekintetben elsőbbséget kell, hogy élvezzen. Ebből bontható ki a romantika zenei nyelvezetének megismerése. Az órakeret és a tanulócsoporthoz zenei felkészültsége határozza meg az elmélyülés szintjét a többi stíluskorszak zenéjében.”⁶

⁴ http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=149257.218573

⁵ http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=149257.218573

⁶ http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=149257.218573

Az idézett szakasz azért emelendő ki, mert ez az első eset, hogy nem a kronologikus rend szerinti felosztást szorgalmazza a Nemzeti alaptanterv. Az A és a B változatú kerettantervek között ez az előírás okozza az egyik legjelentősebb különbséget.⁷

Az ének-zene kerettantervek

Az ének-zene tantárgy tartalmát meghatározó kerettantervek többféle iskolatípusra íródtak. A kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről szóló 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet mellékletei között keresve megtalálhatók az alábbi iskolatípusok kerettantervei: általános iskola, gimnázium, szakközépiskola, szakiskola, szakgimnázium. Itt említendő továbbá a miniszter által egyes iskolatípusra, pedagógiai szakaszra, tantárgyra, vagy egyes sajátos köznevelési feladat teljesítéséhez készített kerettantervek. Ezeken kívül kidolgozásra kerültek a Köznevelési Hídprogramok, a nemzetiségi nevelés-oktatás, a sajátos nevelési igényű tanulókat oktató nevelési-oktatási intézmények, a felnőttoktatás, a szakiskolát végzetek középiskolájának kerettantervei. Újabb csoportot képeznek a két tanítási nyelvű iskolai oktatáshoz kapcsolódó kerettantervek.⁸

Az említettek közül az általános iskola 1-4. osztálya számára készült, a 2020-as tanév végéig hatályos ének-zene kerettantervek összehasonlítására kerül sor.⁹ A megadott időszak a közelmúlt történeti elemzését teszi lehetővé. A 2012-ben kiadott Nemzeti alaptanterv az első, amelyhez két változatban készültek ének-zene kerettantervek (A és B). A kétféle kerettanterv között vannak megegyező, de sok esetben eltérő motívumok is, melyek szükségessé teszik azok értelmezését.

Az A és B változatú ének-zene kerettantervek *bevezető* szakaszának összevetése

A változat

Megfogalmazza az ének-zene tantárgy tanításának céljait: megismertetni a gyerekeket az éneklés és a zenélés örömeivel; kulcsokat adni a zene élményt nyújtó megismeréséhez, megértéséhez, élvezetéhez; pozitív zenei élmények és gyakorlati tapasztalatok megszerzése.

Várt eredményként általános érvényű gondolatot ír le: „a zenei gyakorlat és a zenehallgatás során a tanulók széles körű élményeket szereznek, amely segíti őket eligazodni a körülöttük lévő sokszínű zenei világban”.

Következő pontként „az iskolai zenepedagógiai munka” jelenik meg Kodály Zoltán alapelveinek említésével, kiegészítve azt az aktív énekléssel és zenéléssel, melyhez zenei anyagként a tradicionális népzene és az igényes műzenét ajánlja. Pozitívum, hogy megjelenik „a zenei hallásfejlesztés” és „a relatív szolmizáció” kifejezés is.

⁷ A témáról részletesen ír a szerző. Forrás: http://real.mtak.hu/89262/1/10-Pinter-Keresztes_Ildiko-tanulmany-2018-02.pdf

⁸ <http://kerettanterv.ofi.hu/>

⁹ http://kerettanterv.ofi.hu/01_melleklet_1-4/index_alt_isk_also.html

A zenepedagógiai munkát az iskolán kívüli tevékenységekkel is bővíti, majd ezt követően felsorolja a tantárgy fejlesztési céljait és a tárgyi feltételeket.

További pozitívum, hogy külön az első négy évfolyamhoz is ír bevezetőt, melyben a korosztály jellegzetességeit tartja szem előtt. Ebben a szakaszban olvashatunk azokról, a Nemzeti alaptantervben megfogalmazott nevelési célokról, fejlesztési területekről és kulcskompetenciákról, melyek az ének-zene tantárgyban helyet kaphatnak.

B változat

A zenei nevelés céljainak megfogalmazásával kezd: „az érzelmi, értelmi és jellemnevelés, az igényes zene bemutatása és megszerettetése, kulcsot adva a tanulóknak az éneklésen, zenélésen keresztül történő megismeréshez, megértéshez.” További célként olvasható „a közös éneklés, muzsikálás élményének megteremtése”, „a közvetlen cselekvés, alkotás, önkifejezés folyamatának szerepe”. Hangsúlyt kap „a zenei jelrendszerek megismerése és alkalmazása”, majd a tanítandó zenei anyagként jelenik meg a magyar népzene, a nemzeti hagyományok és a zenetörténeti korszakok megismerése. Már a kezdő mondat is arra utal, hogy nem csupán a tantárgyat, hanem általánosságban véve a zenei nevelést tartják szem előtt a kerettanterv kidolgozói.

A bevezető szövegen belül került feltüntetésre a Nemzeti alaptantervben is található négy évfolyamonkénti bontás szerinti gondolkodásmód (1-4., 5-8., 9-12.), az egyes szakaszokon belül a tanulók életkori sajátosságait tükröző jellemzésekkel. Ezek szerint az 1-4. évfolyam feladatai: a zenei nevelés megalapozása; mozgással, tánccal, játékkal egybekötött csoportos éneklés; egymásra figyelés, közösségformálás; a nemzeti azonosságtudat megalapozása; egyéni készségek kibontakoztatása. Már e leírásból is kiolvasható, hogy a B változatú kerettanterv írói nem csupán a közösségben való pedagógusi gondolkodást segítik elő, hanem hangsúlyt fektetnek a készségfejlesztésen keresztül az egyénnel való foglalkozásra is.

Az 5-8. évfolyam feladatai között a zenei alpműveltség megszilárdítása áll, figyelembe véve, hogy ehhez szükséges a fejlesztési feladatok arányának megváltoztatása. A 9-12. évfolyam feladatai ennek szellemében áthelyezik a hangsúlyt a befogadói kompetenciák irányába, továbbá lehetővé teszik a zene önálló értelmezésének segítését, mely – hasonlóan az alsó tagozathoz – a csoportos mellett az egyéni gondolkodás fejlesztését is fontosnak tartja.

Pozitívként említendő meg a B változatú kerettanterv bevezetője kapcsán, hogy tágabb értelmezésben taglalja az ének-zeneórán elsajátítandó ismeretek gyakorlati hasznosulását, pontosítja a zenei anyagokat, továbbá lehetőséget biztosítanak az egyéni készségek fejlesztése által a csoportból való kiemelkedésre. Mindezek a zenei, szakmai szempontok nem találhatók meg az *A változatban*.

Az A és B változatú kerettantervek fejlesztési feladatai

A kerettantervekben olvasható fejlesztési feladatok két évfolyamonkénti bontásban kerültek kidolgozásra. Felépítésükben az egyes táblázatok megegyeznek, tartalmuk a fejlesztési feladatoknak megfelelően változik:

Zenei reprodukció – Éneklés

Zenei reprodukció – Generatív, (önállóan és/vagy csoportosan alkotó), kreatív zenei tevékenység

Zenei reprodukció – Felismerő kottaolvasás, zeneelméleti alapismeretek

Zenei befogadás – Befogadói kompetenciák fejlesztése

Zenei befogadás – Zenehallgatás.

Mindezt kiegészíti a *Tematikai egység/Fejlesztési cél*; az *Előzetes tudás*; A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai; az *Ismeretek/fejlesztési követelmények*; az *Órakeret*; a *Kapcsolódási pontok*; a *Kulcsfogalmak/fogalmak* meghatározása. Az egyes két évfolyamonkénti szakaszokat A fejlesztés várt eredményei a két évfolyamos ciklus végén összeállítások zárják.

A továbbiakban a két kerettanterv között található fő eltéréseket ismertetem. Végighaladok az öt fejlesztési feladaton, kezdve az adott tematikai egység nevelési-fejlesztési céljainak értelmezésével. Jelen tanulmányomban az alsó tagozat kerettantervi előírásait vizsgálom.

1-2. osztály

Zenei reprodukció – Éneklés

A változat	B változat
Dalkincs bővítése gyermekdalok játékosával, hallás utáni daltanítással. Az éneklés helyes szokásainak kialakítása: helyes testtartás, helyes légzés, életkornak megfelelő hangerő, helyes hangképzés (diszfóniás gyermekek szűrése), érthető szövegejtés, kifejező artikuláció, helyes frazeálás. Az éneklés örömeinek felkeltése. Dalkezdés megadott hangról c'–d" hangterjedelemben, megadott tempóban, helyes ritmusban, törekedve a tiszta intonációra.	Az éneklési készség fejlesztése, az éneklési kultúra kialakítása. Alapvető fejlesztési cél a dalok szövegtartalmát kifejező megszólaltatása, a szép éneklés, egységes hangzás kialakítása helyes légzéssel és artikulációval, pontos dalkezdéssel és zárással. A népzenei anyag, a népi gyermekjátékok és a gyermekdalok feldolgozása énekléssel, ritmikus mozgással, valamint néptáncal, szabad mozgásos improvizációval. Daléneklés könnyű osztatós kísérettel emlékezetből és kottából. Könnyű kétszólamú művek éneklése. Hangszeres kíséret alkalmazása a zenei anyag megszólaltatásában.

Az *A változat* előírása szerint a diszfóniás gyermekek szűrése a fejlesztési terület a tematikai egység nevelési-fejlesztési céljainak egyike. Az ének-zene tanárképzés, valamint a tanítóképzés képzési és kimeneti követelményei azonban nem tartalmazzak anatómiai ismereteket magában foglaló előírást. A diszfóniás gyermekek szűrése legfeljebb fül-orr-gégész feladata lehet.

Ezzel szemben a *B változat* a népzenei anyag, a népi gyermekjátékok és a gyermekdalok elsajátítását és feldolgozását várja énekléssel, ritmikus mozgással, kiegészítve azt néptáncal. Ez utóbbi említése egybevág a mindennapos testnevelés bevezetésének egyik lehetséges formájával: „A heti öt órából legfeljebb heti két óra a Nat Testnevelés és sport műveltségterületében jelzett sporttevékenységekre (úszás, néptánc, közösségi és más sportjátékok, szabadtéri sportok, természetjárás, kirándulás), vagy – az iskola lehetőségeinek és felszereltségének megfelelően – különféle más sporttevékenységekre fordítható (hagyományos magyar történelmi sportok, mozgásos és ügyességi játékok, csapatjátékok).”¹⁰

A *B változat* további fejlesztési célokat is megfogalmaz, melyeknek köszönhetően sokoldalúbb zenei fejlesztés valósítható meg: daléneklés könnyű osztatós kísérettel emlékeztetőből és kottából; könnyű kétszólamú művek éneklése; hangszeres kíséret alkalmazása.

Az *Ismeretek, fejlesztési követelmények* előírásai közötti eltérések rámutatnak, hogy az *A változat* kevésbé részletes kidolgozottságú, mint a *B változat*. Táblázatos formában:

<i>A változat</i>	<i>B változat</i>
A dalok hangkészletét tekintve nem teljes a felsorolás. Említésre kerül a biton, triton, tetraton, pentachord és pentaton hangkészlet, viszont hiányzik a bichord, trichord, tetrachord hangkészlet.	Megjelenik a többszólamú éneklési készség fejlesztése: alaphang, orgonapont, kérdés-felelet játékok, hangutánzó dallam-osztatós, ritmusosztatós, hangszeres kísérek, népdalkánonok lehetőségeivel.
Más népek dalainak megismerése (környező népek, nemzetiségek dalai). A zenei anyaghoz nem ajánl kiadványokat.	<i>Más népek dalai az alábbi kiadványok alapján:</i> Forrai Katalin: Szomszéd népek dalai (Tankönyvkiadó, 1965.) Forrai Katalin: Európai gyermekdalok I-II. (Holnap Kiadó, 1999.)
Nem jelenik meg semmiféle módszer a dalok tanítására vonatkozóan.	<i>A daltanítás módszerei:</i> hallás utáni daltanítás, daltanítás jelrendszerről.
Az elsajátítandó ismeretekhez nem javasol semmilyen kiadványt. Ez nehézséget jelent a tankönyvíróknak.	<i>Olvasógyakorlatok az alábbi kiadványok alapján:</i> Kodály Zoltán: 333 olvasógyakorlat (Editio Musica Budapest, 1962.) Kodály Zoltán: Ötfokú zene II. (Editio Musica Budapest, 1958.)

¹⁰ http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=149257.218573

Zenei reprodukció – Generatív (önállóan és/vagy csoportosan alkotó), kreatív zenei tevékenység

<i>A változat</i>	<i>B változat</i>
Koordinált ritmikus mozgás, térérzékelés, egyenletes mérő, tempó változások érzékelése és reprodukciója, metrikus egységek és kisebb formai egységek érzete, játékos feladatok megoldása alap ritmusokkal és hangokkal, a belső hallás fejlesztése.	A zene és a szöveg, a zene és a mozgás, a zenei és a képi kifejezés összekapcsolása.

Az *A változat* előírása – „játékos feladatok megoldása alap ritmusokkal és hangokkal” – semmiféle segítséget sem nyújt. Felmerül a kérdés, hogy vajon mik azok az „alap ritmusok és hangok”? Finoman szólva is problematikus, illetve mellőzött a terminológia használata.

A két változat közötti további szembeötlő különbség a felsorolt ismeretek, fejlesztési követelményekben látható. Az *A változat* ritmikai készség fejlesztését és hallásfejlesztést ír le. A *B változat* ezen túl megjeleníti a mozgásfejlesztést, a generativitás fejlesztését, továbbá a zenei memória fejlesztését.

Az *A változat* előírásaiban zavart okoz az egyes területek közötti fogalmak keveredése. Erre utalnak kulcsfogalmai is: Egyenletes mérő, tempó, ritmus, ritmusérték, negyed, nyolcadpár, negyedszünet, fél, ismétlés, ütem, ütemvonal, ütemmutató, ritmus osztinató, hangmagasság, dallam, dallamfordulat, dallamrajz, dallamsor, kíséret, variáció, énekbeszéd. Az aláhúzással jelölt kifejezések a zeneelméleti ismereteknél kellene, hogy helyet kapjanak. A kíséret szónak az első fejlesztési területnél lenne létjogosultsága.

A *B változat* ezzel szemben megfelelően elkülöníti az egyes fejlesztési területekhez tartozó feladattípusokat és megfelelően szerepelteti a terminológiát. Kulcsfogalmai: Egyenletes mérő, tempó, ütem, ritmus; hangmagasság, dallam, dallamfordulat, dallamrajz, motívum; azonosság, hasonlóság, különbözőség, ismétlés, variáció, rögtönzés. A fejlesztési követelmények kidolgozásai megfelelnek annak az öt területnek, amelyet felsorol: mozgásfejlesztés, generativitás fejlesztése, hallásfejlesztés, zenei memória fejlesztése, ritmikai készség fejlesztése.

Zenei reprodukció – Felismerő kottaolvasás, zeneelméleti ismeretek

A két változat célja megközelítőleg fedi egymást: daltanulás, a zenei notáció alapjai, a zene jelrendszerének megismerése. Az *A változat* megemlíti a kézjelet is, a *B változat* pedig a belső hallás fejlesztését.

<i>A változat</i>	<i>B változat</i>
A hallás utáni dalstanulás és a fejlődő zenei készségek és megszerzett zenei ismeretek alapján ismerkedés a zenei notáció alapjaival; a zene jelrendszerének felismerése kézjelről, betűkottáról és hangjegyről.	A dalstanulás módjai. A hang szolmizációs elnevezése, a kézjel használata. Grafikus notáció, ötvonalas rendszer. A zenei írásban és olvasásban használatos jelrendszer: ritmusírás, betűkotta és hangjegy. Belső hallás fejlesztése.

Az *Ismeretek, fejlesztési követelmények* szakaszt illetően az *A változat* ritmikai elemek, metrum; dallami elemek felbontásban mutatja meg a zeneelméleti ismereteket. A *B változat* grafikus notációt, ritmikai elemeket, metrumot, valamint dallami elemeket részletez.

A *Kulcsfogalmak, fogalmak* tekintetében az *A változat* tartalma: szolmizációs név, kézjel, betűjel, kettes ütem, négyes ütem, záróvonal, ismétlőjel, hangsúlyjel, vonalrendszer, vonal, vonalköz, hangjegy, hangszár. A négyes ütem nem az 1-2. osztály tananyaga, ezért helytelen az e helyen való szerepeltetése. A zeneelméleti fogalmak hiányosan és keveredve vannak megjelenítve, mely megnehezíti követésüket. Érdemes ezt a szakaszt összevetni a *B változat* előírásaival, mert az *A változathoz* fontos ismeretek hiányoznak.

A *B változat* minden olyan zeneelméleti fogalmat tartalmaz, amely szükséges a notáció kezdeteinek elsajátításához: mérőütés, ütemmutató, 2-es ütem, ütemvonal, ismétlőjel, záróvonal. Szolmizációs név, kézjel, betűjel, hangjegy, hangjegy szára. Vonalrendszer, vonal, vonalköz, pótvonal.

Zenei befogadás – Befogadói kompetenciák fejlesztése

<i>A változat</i>	<i>B változat</i>
A zenehallgatásra irányuló teljes figyelem képességének kialakítása az éneklés, az örömteli zenei játékok, a tánc és szabad mozgás improvizációja során. Képességfejlesztés a különböző műfajú, stílusú és karakterű zeneművek befogadásához a rendszeres zenehallgatás által. A hangszínhallás, a többszólamú hallási készség és a formaérzék fejlesztése.	A zenehallgatásra irányuló figyelem, a koncentráció képességének kialakítása, a zenei emlékezet, a zenei fantázia fejlesztése. A hangszínhallás és a többszólamú hallási készség fejlesztése.

Az *A változat* bővebb célokat fogalmaz meg az éneklés, a zenei játékok, a tánc és a szabad mozgás improvizációja említése révén. Ez utóbbi fogalom egyértelműen az ezt megalkotó Kokas Klára nevéhez köthető. A *B változat* a zenei emlékezet és a zenei fantázia fejlesztését is megcélozza. Egyéb tekintetben a két változat azonos célokat vázol fel.

A hangszínhallásra és többszólamú hallás fejlesztésére vonatkozó előírásokat áttekintve látható, hogy az *A változat* gondot fordít a formaérzék fejlesztésére. Negatívum viszont, hogy a hangszerek hangszíneinek megismerését hangszerek megnevezése nélkül írja le. Ezzel szemben a *B változat* konkretizálja, hogy mely hangszerek hangjának felismertetése szükséges. Ezen túlmenően fontosnak tartja az élő zene és a gépzene hangzásának megkülönböztetését, továbbá ritmushangszerek kezelését.

Zenei befogadás – Zenehallgatás

A két változat között kevés eltérés van. Az *A változat* a műfaji és stílusbeli sokszínűséget emeli ki, továbbá a zeneirodalom különböző korszakaiból válogatja a műveket. A felsorolás ajánlasként kezelendő és minimális követelményeket határoz meg. Az előírás szerint a művek listája módosítható, mert azonos stílusú és műfajú művekkel cserélhető. A *B változat* kiemeli a zeneművek jellegének, karakterének megkülönböztetését. A felsorolt zenehallgatási anyagokat minimális követelményként határozza meg, hozzátéve, hogy a lista bővíthető, azaz nem cserélhető le más művekre.

A zenehallgatási listák összehasonlítása rámutat, hogy a *B változat* az első és második osztályban gyakran felhasznált Bartók Béla *Gyermekeknek* sorozat mellett megemlíti Kodály Zoltánnak azokat a gyermekkarait is, amelyek gyermekdalok feldolgozásai. A *Héja*, a *Katalinka*, a *Gólya-nóta* és a *Méz, méz, méz* népi eredetű dallamai, a gyermekdalok mind a második osztályos tananyagba tartoznak vagy dallami vagy ritmikai elemeik révén.

3-4. osztály

Zenei reprodukció – Éneklés

<i>A változat</i>	<i>B változat</i>
Dalkincs bővítése elsősorban hallás utáni, a könnyebb dalok megfelelő előkészítéssel jelrendszerről tanítással. A többszólamú éneklés fejlesztése. Az éneklés helyes szokásainak további alakítása (helyes légzés, helyes hangzóformálás, hangadószer megóvása, a hangerő akaratlagos alkalmazása, szövegejtés, artikuláció, frazeálás), a hangterjedelem bővítése (a–e”). A dalok metrumára, ritmikájára és dallamára vonatkozó megfigyelések megfogalmazása.	Az éneklési készség folyamatos fejlesztése. A hangterjedelem bővítése: a–e”. A dalok metrumára, ritmikájára és dallamára vonatkozó megfigyelések megfogalmazása. Dalkincs bővítése elsősorban hallás utáni tanítással, megfelelő előkészítéssel jelrendszerről is. A többszólamú készség fejlesztése.

Az *A változat* az éneklés helyes szokásainak további alakításáról ír, ám a célt nem követik ismeretek, fejlesztési követelmények. Az ismeretek között felsorolt nép gyermekjátékok közül korai a lakodalom, a leánykérés, a kézfogó szerepeltetése. Kulcsfogalomként előkerül a parlando és a rubato, ám ezen előadásmódok megéreztetése és reprodukálása nem alsó, hanem felső tagozatosok számára megvalósíthatók. Alsó tagozatban az egyenletes lüktetés megéreztetése, a negyedek ütemmutatókhoz való alkalmazkodás az egyik legfontosabb terület. Hazafias gondolat, ám nehéz feladat a Himnusz énekltetése 3-4. osztályos gyerekekkel.

A *B változat* külön figyelmet fordít az említett cél kidolgozására az éneklési készség fejlesztésének és a többszólamú éneklési készség fejlesztésének köszönhetően. Fontos, hogy a többszólamú éneklési készség már alsó tagozatban elkezdődjön, hiszen a későbbi évek többszólamúsághoz kapcsolódó feladattípusait készíti elő. Az ének-zene tanítása során módszertanilag előkerülő olvasógyakorlatok felhasználásához konkrét kiadványt ajánl a kerettanterv.

Zenei reprodukció – Generatív (önállóan és/vagy csoportosan alkotó), kreatív zenei tevékenység

<i>A változat</i>	<i>B változat</i>
A páros tagolódású zenei formaegységek érzete, kérdés-felelet improvizáció, a 4/4-es és 3/4-es metrum érzete és helyes hangsúlyozása,	A páros és páratlan tagolódású zenei formaegységek érzete és helyes hangsúlyozása: kérdés-felelet improvizáció. Dallami improvizáció pentaton, pentachord, hexachord, hétfokú hangkészletben. Ritmusimprovizáció egy vagy több szólamban. A zene és a szöveg, a zene és a mozgás, a zenei és a képi kifejezés összekapcsolása.

A célok megfogalmazását követő Ismeretek / fejlesztési követelmények között az alábbiakat olvashatjuk az *A változatban*: „Egyszerűbb, saját költésű, vagy népdalszerű dallam improvizációja.” Az előírás megfoghatatlan, mert nem telítődik meg tartalommal.

A *B változat* céljai bővebbek, mint az *A változaté*. Pozitívum, hogy különböző készségfejlesztési típusok jelennek meg benne: hallásfejlesztés, zenei memória fejlesztése, ritmikai készség fejlesztése. A megadott hangkészletek a korosztálynak megfelelőek, a tanult relációkat tükrözik, ráadásul konkrétumokat fogalmaz meg az *A változat* idézett mondatával szemben. A ritmikai készségfejlesztés fontos mozzanatokat gyakoroltat: egyenletes mérő és a dal ritmusának hangoztatása; ütemhangsúly érzékeltetése ütemezéssel; gyors, lassú és tempóváltás érzékeltetése.

Zenei reprodukció – Felismerő kottaolvasás, zeneelméleti ismeretek

<i>A változat</i>	<i>B változat</i>
A hallás utáni daltanulás és a fejlődő zenei készségek és megszerzett zenei ismeretek alapján a zenei notáció újabb elemeivel. A zene jelrendszerének olvasása kézzelről, betűkottáról.	Daltanulás jelrendszerről. A fejlődő zenei készségek és megszerzett zenei ismeretek alapján a zenei notáció újabb elemeinek elsajátítása. A zene jelrendszerének olvasása kézzelről, betűkottáról és hangjegyről. A belső hallás segítségével olvasott kottakép azonosítása a jelölt dallammal (népdallal, népdalsorral, dallammotívummal).

A *B változat* az *A változathoz* képest előzetes tudásként megemlíti a laprólolvasási készséget, és a belső hallást. További érdeme, hogy a jelrendszerek között a hangjegyet is szerepelteti. Megjelenik a daltanulás jelrendszeréről és a belső hallás is, mely az *A változatban* nem szerepel, pedig ezek nélkül elengedhetetlen az újabb zenei elemek tudatosítása.

Az *Ismeretek/fejlesztési követelmények* szakasz már jelentősebb eltéréseket mutat. Az *A változatban* felsorolt ritmikai elemek megfelelőek, de hiányos a felsorolás. Az ütemmutató tekintetében a 3/4 helytálló, de hiányzik a 4/4, mely korán tudatosítandó elemként jelent meg az 1-2. osztályban. Szintén korai az oktáv, a kvint, a kvart és a prím hangközök tudatosítása, mert azokra felső tagozatban kerül sor. Téves a kulcsfogalmak között a violinkulcs, a *kereszt* és *b* mint előjegyzés megjelenítés, mivel az abszolút rendszert, a kulcsokat, a módosítójeleket és az előjegyzéseket szintén felső tagozatban említik a tankönyvek. A szolmizációs hangok közül az alsó szó viszont később szerepel, mert annak az 1-2. osztályban kellett volna megjelennie.

A *B változat* előírásai között szerepel az önálló nyolcadérték és szünete; a pontozott fél és szünetértéke. Új kifejezést és tartalmat vezet be a *Felismerő kottaolvasás – kottaolvasás* megjelenítésével és kidolgozásával: „Tanult dallam felismerése kottaképről. Éneklés szolmizálva és szöveggel. Kottakép olvasása belső hallás segítségével, majd szolmizálása.”

Zenei befogadás – Befogadói kompetenciák fejlesztése

<i>A változat</i>	<i>B változat</i>
A zenehallgatásra irányuló teljes figyelem képességének további fejlesztése. A tanulók zeneértővé nevelése a rendszeres zenehallgatás által. Hangszínhallás, a többszólamú halláskészség és a formaérzék fejlesztése.	A zenehallgatásra irányuló figyelem képességének további fejlesztése. A hangszínhallás, a többszólamú halláskészség és a formaérzék fejlesztése. Zenei karakterek, hangulatok felismerése és meghatározása. A zenei emlékezet, a zenei fantázia fejlesztése.

A két változat felsorolt céljai között eltérést mutat a *B változat* utolsó két mondata, melyből az első új gondolat, míg a második az 1-2. osztályban megkezdett munkát folytatja. Az *Ismeretek/fejlesztési követelmények* előírásai nagyrészt egyezők. A hangszínhallás fejlesztése kapcsán az *A változat* előírása: „a hangszerek hangszínének megkülönböztetése és azonosítása a hangadás módja szerint”; míg a *B változat* előírása: „hangszínhallás további fejlesztése új hangszerek megfigyeléséhez kapcsolódóan: tekerő, duda, oboa, klarinét, kürt, trombita, üstdob”. Ez utóbbi változat egyértelműen megnevezi azokat a hangszereket, amelyekkel meg kell ismertetni a tanulókat. Az *A változat* konkretizálás nélkülisége nem nyújt segítséget a kerettanterv használóinak e tekintetben.

Zenei befogadás – Zenehallgatás

Az *A változat* leírásai az *Ismeretek/fejlesztési követelmények* szakaszban azok a gondolatok, amelyeket a *B változat* a befogadói kompetenciák fejlesztése kapcsán jelenített meg. Eltérések a zenehallgatási anyagban találhatók:

<i>A változat</i>	<i>B változat</i>
Clément Jannequin: A madarak éneke (Les chant des oiseaux) Thomas Morley: Fyre, fyre Johann Sebastian Bach: Karácsonyi oratórium (Wiehnachtsoratorium), BWV 248 Johann Sebastian Bach: Mer hahn en neue Oberkeet (Parasztkantáta), BWV 212 Leopold Mozart: G-dúr (Vadász) szimfónia Johann Strauss: Kék Duna keringő, Radetzky-induló, Tere-fere polka Dohnányi Ernő: Variációk egy gyermekdalra, op. 25 Kodály Zoltán: Gyermek- és nőikarok Bartók Béla: Egynemű karok	Prokofjev, Sz.: Péter és a farkas Lasso, O.: A visszhang (O la! O che bon eco!) Händel, G. F.: Vízi zene, D-dúr szvit Allegro tétel Chopin, F.: „Esőcsepp” prelúd Liszt F.: A Villa d’Este szökőkútjai Bartók B.: Gyermek- és nőikarok – Cipósütés; Lánycsúfoló; Legénycsúfoló Bartók B.: Mikrokozmosz – részletek Kodály Z.: Gyermek- és nőikarok – Túrót eszik a cigány; Lengyel László; Karácsonyi pásztortánc; Angyalok és pásztorok; Gergely-járás; Pünkösdlő; Esti dal (gyermek/nőikari, vegyeskari és férfikari változat)

A két változat között jelentős eltérések figyelhetők meg. Az *A változatban* szereplő oratórium és kantáta nem alsó tagozatos anyag. A *Karácsonyi oratórium* nehezen befogadható alkotás még felső tagozatban vagy középiskolában is. Részletek meghallgatására, feldolgozására nem kapunk javaslatot csakúgy, mint a *Parasztkantáta* esetében. Leopold Mozart művének sem befogadható minden tétele, de ajánlás erre vonatkozólag nincs. Dohnányi Ernő műve a korosztálynak való, bár szerencsés lett volna meghatározni a meghallgattatni kívánt részletet. Ennek hiányában félő, hogy az Introduzione-szakasz is elhangzik majd. Hasonlóképpen hiányzik Kodály Zoltán és Bartók Béla egyneműkarainak pontosítása.

A *B változat* Händel, Chopin és Liszt idézett műveivel a víz zenei megjelenítéseit gyűjti össze. Pozitívum, hogy a zenehallgatási anyagban konkretizálja azokat az egyneműkari műveket, amelyek a korosztály számára befogadhatók, témájukban a 3-4. osztályos korosztályhoz közel állnak. A két zeneszerző által feldolgozott szövegeken túl előkerülnek azok a jeles napokhoz köthető művek is (*Gergely-járás*, *Pünkösdlő*), amelyeknek népdalai, szokásdallamai az énekes anyagban is előkerülhetnek. Az *Esti dal* különböző kórusokra készült feldolgozásai lehetővé teszik a befogadói kompetenciák felvázolt ismereteinek, fejlesztési követelményeinek megvalósulását a különböző összetételű kórusokra vonatkozóan.

Összegzés

A kétféle ének-zene kerettanterv számos ponton jelentős eltéréseket mutat. Az *A változat* a fejlesztési területek többségében szakmaiatlan, átgondolatlan, pontatlan leírásokat tartalmaz. A legnagyobb hiba a nem korosztálynak való ismeretek előírásából ered, legyen az életkori vagy zeneelméleti szempontok figyelmen kívül hagyása. Elgondolkodtató tény, hogy mindezen ellentmondások és tévedések ellenére a 2012-es Nemzeti alaptanterv bevezetése óta forgalomban lévő ének-zene tankönyvek írói az *A változatot* vették alapul alsó tagozatban. A *B változat* alapján a mai napig egy tankönyvcsalád készült az 1., a 2., a 3. és a 4. osztály számára (megjelenés alatt), melyeknek szerzői a Nyíregyházi Egyetem Zenei Intézete három oktatója: Ferencziné dr. habil. Ács Ildikó, Dr. Pintér-Keresztes Ildikó és Dr. Ratkó Lujza.

A tanulmány a Nyíregyházán 2019 novemberében szervezett *Értéktéremtő tudomány* című Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencián elhangzott előadás írott változata. A konferencia időpontja nem tette lehetővé a 2020 februárjában megjelent Nemzeti alaptanterv,¹¹ valamint az azt alapul vevő ének-zene kerettantervek vizsgálatát.¹² Terjedelmüknél és szakmai tartalmuknál fogva az említett jogszabályi változások taglalása, továbbá összevetése a jelen írásban foglaltakkal egy következő tanulmány témája lehet.

Irodalomjegyzék

<http://kerettanterv.ofi.hu/>

http://kerettanterv.ofi.hu/01_melleklet_1-4/index_alt_isk_also.html

http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=149257.218573

Pintér-Keresztes Ildikó (2018): Elmélet és gyakorlat kapcsolata 2012 után az ének-zeneoktatásban.
http://real.mtak.hu/89262/1/10-Pinter-Keresztes_Ildiko-tanulmany-2018-02.pdf

¹¹ <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/3288b6548a740b9c8daf918a399a0bed1985db0f/megtekintes>

¹² https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_alt_isk_1_4_evf

A gyermekek szociális helyzete a népi társadalomban és az intézményes világban

Sári Tamás

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Absztrakt. Tágabb kutatásom ezen, szűkebb szelete, melyet 'A gyermekek szociális helyzete a népi társadalomban és az intézményes világban' címen tárok a publikum elé, a néprajz és a szociálpolitika diszciplínák metszetében helyezkedik el. Szociális problémák a világban mindig voltak, azonban az ezekre adott válasz különbözik. Száz évvel ezelőtt főleg a személyes kapcsolatok domináltak ebben, ma már kiterjedt ellátórendszerre támaszkodhatunk. Így a kutatásom célja összevetni a szociális problémák megoldását a múlt századfordulós paraszti társadalom családi kötelekekre támaszkodó és a mai intézményes megoldásokat segítségül hívó gyakorlatai közt. A kutatás több társadalmi csoportra terjed ki, ebben a munkában a gyermekek helyzetével foglalkozok. Kutatási kérdésként megfogalmazom a következőt: hogyan jellemezhető a gyermekek szociális helyzete a 20. század eleji paraszti társadalomban és a problémák megoldási mechanizmusait hogyan lehet összevetni a mai intézményes világ megoldásaival? Hipotézisként állítom: a gyermekek helyzetét a munkára nevelés határolta be, mint alakító tényező, problémáik megoldási mechanizmusai és a mai intézményes védelem közt párhuzamot lehet vonni. A módszertanról elmondható, hogy a teljes kutatás mélyinterjúkkal kívánja alátámasztani állításomat, viszont a kutatás ezen szelete főleg a szakirodalmi leírásokra támaszkodik, s veti össze a jelenleg hatályos jogszabályi rendelkezésekkel. Példának okáért: összehasonlítást nyer Tárkány Szücs Ernő Magyar jogi népszokások című munkájának szociális tartalma a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvénnyel. Eredményeim során arra jutottam, hogy a gyermekek helyzetének vizsgálatában a kiindulási alapot az a fajta hozzáállás adja, mely szerint a gyermek a jövő gazdája, gazdasszonya, élethelyzetének különböző területein ez köszön vissza. Az intézményes világ ellátórendszerének egyes ellátásaiban pedig a paraszti társadalom megoldásai tükröződnek, számos különbséggel kísérve.

Kulcsszavak: gyermekek, paraszti társadalom, szociálpolitika

Abstract. One part of my research with the title of 'The children's social stand in the society compared to the times of institutions' focuses on the ethnography and social politics. The world always faced some social problems but the answers to these remaining questions were differentiating from time to time depending on the circumstances and forming institutions. 100 years ago, mostly the personal relationships took care of these questions but nowadays, we can rely on the system of the institutions people/society created. So my research aims to compare the different solutions for the social problems from the last century's peasant society which relied on the family and the solutions of today's institutions. So the the research should answer the following question: How did the peasant society solve the social problems in a big family compared to today's institutions? Hypothesis: The peasant society regarding the familiar links, gave solution to all social questions, though in a lower standard than todays institutions can. While I compare these two sides, I'll bring to reason the hypothesis stated above. The methodology includes in-depth interviews which are backing up my statement above but this part of the reasearch takes the published literature as a basis and also compares them to the current legal provisions applicable. For example: the work of Ernő Szücs Tárkány, with the title of 'Magyar jogi népszokások' is compared to the III. law of 1993 about social management and social services. The outcome showed me, that most problems that are solved by the social supply system, was also taken care of by the big families back then, though numerous differences can be mentioned.

Keywords: children, peasant society, social politics

Bevezetés

A kérdésfelvetés illeszkedik abba a tágabb témakörbe, hogy miként oldották meg a népi, paraszti társadalomban a szociális problémákat, melyeket ma már olyan intézmények és jóléti szolgáltatások keretei közt teszik, mint bölcsődei, óvodai ellátás, amelyek másképpen hatnak a gyermek érzelmi és szellemi fejlődésére és későbbi teljesítményére. A mai modern társadalmakban a gyerekek iskolai előmenetelét elsősorban a családi háttér, ezen belül is, ahogyan Coleman említi a szülők emberi és pénzügyi tőkéje, valamint a szülők gyermekekre fordított időberuházása befolyásolja. (R. Fedor – Hajnal 2014; R. Fedor 2015; R. Fedor – Toldi 2017) A társas támogató kapcsolatrendszer, az anyával, apával való bizalmi kapcsolat hatással van a fiatalok személyiségének az alakulására, ugyanakkor ezek bármelyik elemének változása kockázati tényezővé válhat. (Láczay - R. Fedor 2017)

A kérdés tehát úgy hangzik, hogy hogyan jellemezhető a gyermekek szociális helyzete a 20. század eleji paraszti társadalomban és a problémák megoldási mechanizmusait hogyan lehet összevetni a mai intézményes világ megoldásaival? Hipotézisként állítom: a gyermekek helyzetét a munkára nevelés határozta be, mint alakító tényező, problémáik megoldási mechanizmusai és a mai intézményes védelem közt párhuzamot lehet vonni. A módszertanról elmondható, hogy a tágabb kutatás mélyinterjúkkal kívánja alátámasztani állításomat, ez a cikk viszont a szakirodalmi leírásokra támaszkodik, s veti össze a jelenleg hatályos jogszabályi rendelkezésekkel. A néprajzi szakirodalom által feltárom a gyermekek szociális helyzetét a 20. század elején, ekkor kijelöljük az összehasonítási pontokat, majd párhuzamot vonok napjaink szociális ellátórendszerével, azon belül is a gyermek-ellátórendszerrel. Fontos megjegyezni, hogy amikor a párhuzamok kereséséről beszélünk, nem két, időben egymástól 100 évre lévő családmódot hasonlítunk össze, hanem a 20. század eleji megoldási mechanizmusok visszatükröződését keressük napjaink ellátórendszerében.

Gyermek a paraszti társadalomban

Kríza Ágnes (1995) a XVII-XVIII. századi Erdélyi Fejedelemség kancellárja, Bethlen Miklós önéletírásával foglalkozik, mely a neveltetésről is tudósít. Megtudhatjuk belőle, hogy a középkorban a gyermekeket „kis felnőtteknek” tekintették, életkori sajátosságaik nem voltak fontosak.

Kiderül Bethlen Miklós önéletírásából, hogy a XVII. században nem volt jellemző a gyermekek jövőjéről való gondolkodás. (Kríza 1995)

Kríza Philippe pedig Ariést idézve megállapítja, hogy a XVII. század előtt a gyermekkort, mint átmeneti állapotot tekintették, s innentől kezdtek foglalkozni a gyermekkor sajátosságaival. (Kríza 1995)

A történelmet távolról szemlélve látszik, hogy a nevelés annál inkább a család feladata volt, minél korábban megyünk vissza az időben, s nem pedig az iskoláé. (Kríza 1995)

A fiúgyermek és leánygyermek közötti különbséget jól mutatja, hogy a fiút a nemzetség továbbvivőjének tartották, amíg a lány egy másik családot fog gyarapítani munkaerejével. (S. Lackovits 1995)

A gyermek sok esetben a háztársak közt, de a rokonságon belül is kapcsot jelentett, akár békéltető szerepe is volt. (S. Lackovits 1995)

A gyermekek teljes értékű személyekké a családi munkamegosztásban és a termelésben való részvételük által váltak. A nevelés ezt a célt szolgálta, a gyermek személyisége nem volt kiemelkedően fontos. (S. Lackovits 1995)

Kapros Márta (1995): A gyermek a családon belüli nevelésének változása a nógrádi falvakban című munkájában a belenevelődés fogalmat emeli ki, mely fogalom sokoldalú és a gyermeki léttel, kiváltképp a népi társadalomban szoros kapcsolatban áll. – folyamatról van tehát szó, melyet intézmény nem befolyásolt, ha mai szemmel már kifogásolható körülmények között is, de szerves folyamatról beszélhetünk.

Első összehasonlítási pontunk a nevelés kérdése. A paraszti társadalomban a gyermeket a munkamegosztásban való részvételre nevelték. Kulcsfogalom a „belenevelődés”.

A család, mint háterszág

Intézmények híján a család töltötte be a legfőbb védelmező szerepet, a legfőbb szocializációs tér volt és számtalan funkciót látott el a gyermek számára.

Jávor (1989) írásában olvashatjuk, hogy a család testület volt, mely védelmet nyújtott a családtagoknak, nekik pedig „demonstrálniuk” kellett, hogy hová tartoznak. A döntéseket is közösen hozták, nem döntöttek egy személyben.

A gyermek a családban megtapasztalhatta mind a gazdasági, társadalmi és morális funkciókat is. A munka által társadalmi kényszer nehezült a családtagokra. A morális funkciók adják a háttérét annak a közös értékrendnek, melyben legfőbb szerepe a munkának volt. Ösztönzés és fegyelmezés által pedig ezeket el is fogadtatta. Fogyasztásukat legalacsonyabban tartották, teljesítményüket pedig maximalizálták. (Jávor 1989)

A legfőbb érték, amit meg kellett tanulniuk nem más, mint a munka értéke.

Jávor kiemeli, hogy a család a gyermeknek minden segítséget és tudást, fegyelmet megadott, de ez részben a közösség nyomására történt, a család, mint háterszág működött a gyermek, családtagok versenyképességének javítására. (Jávor 1989)

A gyerek, mint a család tagja, a családi intézményen keresztül lép bele olyan kapcsolatokba, mint a rokonokkal, szomszédokkal való viszonyrendszer, a család részeként. (Jávor 1989)

S. Lackovits Emőke (1995): A gyermek a falusi társadalomban és a családban című munkájában a család és közösség, mint az együttélés „parasztegységeit” emeli ki, melyek keretet adnak az egyénnek egész életén át. Többek között ezen keretek között nevelődik ifjúvá, s felnőtté, válik a munka világának részévé, s teszi magáévá a hagyományokat és biztonságot is talál benne.

A gyermekéletet és a családban elfoglalt helyet a család társadalomban elfoglalt helye és a paraszti társadalom lehetőségei, szokásai befolyásolták. (S. Lackovits 1995)

Az összehasonlítás alapjaként nem hagyható el a család szerepe. A család a szociális helyzet alakulásában nagy szerepet játszik.

Iskola

Ács Anna (1995) egy munkájában az 1950 előtti, nemesvámosi iskolákkal foglalkozott, melyeket a helyi társadalommal való viszony szempontjából vizsgálta. Munkájából jól látható, hogy még a két világháború között is milyen nehézségekkel néztek szembe az iskolák, mind a tanárok számát, mind pedig a tankötelezettség betartatását tekintve.

A történelmet távolról szemlélve látszik, hogy a nevelés annál inkább a család feladata volt, minél korábbra megyünk vissza, s nem az iskoláé. (Kríza 1995)

A szülők az iskolai anyagot feleslegesnek tartották, de az iskolai nevelést támogatták. Jó tanulók nem részesültek dicsőségben, az volt a lényeg, ha már ott van, tanuljon, és ne bukjon meg, hazaérvén pedig végezze az otthoni dolgát. (Kapros 1995)

Az iskola tehát lassan, fokozatosan vette át a nevelő, sőt gondoskodó szerepet a családtól.

Az iskolát a fentiek alapján nem jelölhetjük ki, mint összehasonlítási pont, szerepe kevésbé jelentős.

Az anya szerepe, gondozás

A XX. század elején a gyermekek gondozása és a munka alá-fölé rendelt viszonyban álltak egymással a mindennapi munka javára. A gondozást többnyire higiéniai hiányosságok és szokások által való befolyásoltság jellemezte. (S. Lackovits 1995)

Inkább a gondozás volt a jellemző a neveléssel szemben. De mindkettő női feladatnak számított. Az apák a munkába nevelés, a fegyelmezés és az olyan kérdésekben volt döntő szerepük, mint például a házasságkötés. (S. Lackovits 1995)

A csecsemő gondozása az anya feladata volt, de az anya egyéb teendőit is el kellett látnia. Kevés ideig biztosították számára a család többi tagjai, hogy a csecsemő mellett csak a ház körüli teendőket végezze. (S. Lackovits 1995) Ellenétben a ma megszokottal, R. Fedor és Takács (2013) írásában olvasható hogyan alakult át a nők szerepe a családban és fordult egyre inkább a munka világának irányába.

A gyermek gondozása az anya feladata.

A kisgyermekről azonban sokszor a nagymama gondoskodott, aki felügyelte, ellátta őket és értelmi, érzelmi nevelésben is részesítette a gyerekeket. Meséket olvasott, bemutatta számukra a világot. (S. Lackovits 1995)

Összehasonlítási pontként ki kell jelölnünk a nagymama szerepét, mely számos segítséget nyújthatott a gyermekkel kapcsolatos feladatokban.

A nehéz körülmények és a fiatal szülők tudatlansága nevelés és gondozásbeli elégtelenségekhez vezetett ugyan, de a társadalmi kötöttségek révén ezt nem kerülhették ki a vigyázó szemek. (S. Lackovits 1995)

A vigyázó szemek, a közösség egy olyan tényező, mely képes volt befolyásolni a szülő nevelési szokásait, fontos tényező a párhuzamok keresésében.

A nevelés kapcsán a Veszprém megyét kutató Lackovits kiemeli, a két legfontosabb elv, az ima és a munka. Ezen értékekkel nem rendelkező egyének elítéltettek a közösség által. Emellett a paraszttársadalom egyéb törvényeit is megismerte a gyermek. (S. Lackovits 1995)

A vallásos nevelés mellett az erkölcsi nevelés is nagy hangsúlyt kapott Lackovits eredményei szerint, úgy, mint a tiszteletadás, az időben való hazaérés, tiszteletteljes beszéd, köszönés, udvarias válasz. (S. Lackovits 1995)

Kapros Márta (1995) is megerősíti, hogy a csecsemő gondozása női munka volt, az anya feladata, mezei munkák idején pedig ebbe besegített a nagymama, vagy annak híján az idősebb leánygyermek. Ezekben az „asszonyi dolgokban” a gazdasszony döntött.

Szücs (1981) is leírja, hogy a szoptatást az anyának kell végezni, kivételes esetben engedhette át másnak. A mezőre is magával vitte, mert nem akadályozhatta a munkát, nagycsaládban egy szoptatós anya maradt otthon.

Nagyon fontos a szoptatós anya szerepe a gyermek munkaidő alatti elhelyezése szempontjából, összehasonlítási pontként jelölhetjük.

Bodovics (n.a.) is megerősíti, hogy az egy évesnél kisebb gyermekek minden pillanatban az anyjukra voltak utalva, s az anya nehezen tudta végezni tőle a dolgát.

A csecsemő gondozása és ápolása kapcsán a matyóknál olvashatjuk, hogy nem sok idő volt rá. A nyári munkák idején ez különösen igaz. A gyermekkel való foglalkozás alá volt rendelve a munkának és a munkához igazították. A fürdetést kezdetben naponta, reggelente végezték fateknőben. A különböző gyermekbetegségekre meg voltak a házi megoldások. A szoptatásnak nem volt rendje, fekhelye a bölcső volt. Néha kalácsdagasztót is használtak fekhelyül. A gyermek fejlődése során használatos eszközöket, mint az ülésre használt ülcsi, az állóka és állószek, a járás tanulására használt forgó, kalinkó, járóka vagy tolóka sok esetben házilag készültek. (Fügedi 1988)

A csecsemő szellemi fejlődésének is meg volt a menete, a bölcsőringatás, az altatódalok, mondókák igyekeztek megteremteni a megfelelő környezetet számára. (Fügedi 1988)

Az egészségügyi helyzetet tekintve Mezőkövesden például a századfordulón, ha már volt is orvos, ritkán hívták a beteg csecsemőhöz. A közösségekben előfordultak olyan asszonyok, akik értettek a gyógyításhoz. Ezek a személyek különböző gyógymódokat ismertek, de nem ritkán babonás eljárásokat is alkalmaztak. Több betegségnek pedig külön specialistája volt ezek között az asszonyok között. Ezek ellenére a maihoz képest magasabb volt a gyermekhalandóság. (Fügedi 1988)

Fügedi (1988) a kisgyermekkel kapcsolatban írja, hogy minden nap fürdette vagy az anyja, vagy a nagyobb testvére. Később már csak arcát, kezét, lábát, aztán már magának mosakodott, s csak a csipát mosták ki a szeméből reggelente, este pedig nekik is lábat kellett mosni. Szombat este fürödtek. A hajmosás havonta történt, télen még ritkábban. A fiúkat három hónapos kortól kezdve nyírták rendszeresen, a lányok haját olló nem érhetette, s később befonták, ha elég hosszú volt.

Problémás esetekben sokszor házi gyógyszereket használtak, mint az álmatlanság elleni máklé, mely túlادagolása kárt is okozhatott. A csecsemőkori rossz ellen sok esetben mágiával igyekeztek védekezni, a keresztelekor elmúltak ezek a félelmek. A gyermek egészségének megmaradása érdekében sok mágikus gondolaton alapuló eljárást alkalmaztak: nem szabad a gyermek körmét vágni, csak rágni, nem nézhetett tükörbe, lábbal ne vigyék ki az ajtón, ne öntsék ki a fürdővizet, ne ringassák az üres bölcsőt, és ne is ringassák többen a bölcsőt. Ezek mind halált jelentettek. (Bodovics n.a.)

Amíg a gyermek szopott az anyja még a mezőre is magával vitte. A gyermek őrzésénél felmerül a testvér, nagyszülők, fogadott dajka, de még a szomszéd is. (Bodovics n.a.)

A családtagok szerepét kiemelhetjük, mint összehasonlító szempont.

Munka a gyermek életében

A nógrádi falvakat tekintve is megerősödünk abban, hogy az egyik legkomplexebb területe a nevelésnek a munkába való belenevelés. A gyermeket mihamarabb hasznos munkára fogták. Szegényebb körülmények között élőknel a napszámba járó anyát kellett helyettesíteni, gazdacsaládokban pedig részt venni az ezzel járó munkákban. Kapros kiemeli a felelősség kérdését, a gyermekkel tudatosították munkája fontosságát. (Kapros 1995)

Az utánpótlás során sajátította el a különböző munkafolyamatokat a gyermek, fokozatosan tért át a játékról a hasznos munkára, melyért a tanulási folyamat során járt a dicséret, később már nem. A munkában a korosabbak, tapasztaltabbak jelentették a mintát. (Kapros 1995)

A gyermek munkaerejének kihasználása sok mindentől függhetett. Többek között a család nagysága, szerkezete, vagyoni helyzet és gazdálkodási ága befolyásolta. A földművelő családokban először a földművelésbe, s majd csak később az állatok gondozásába, a döntően állattartó családokban pedig fordított sorrendben kapcsolódtak be a munkába a gyerekek. A Balaton-felvidéken pedig már igen korán kapálták a szőlő alját a gyermekek. (Laczkovits 1995)

A legszegényebb, nincstelen családok gyermekei nagygazdáknál dolgoztak egész fiatalon, bér munkát végeztek. De a közepes birtokkal rendelkezők és kisnemesi családok gyermekei csak lassabban nevelődtek bele a munkába. (Laczkovits 1995)

A lányok többnyire a ház körüli könnyebb, női munkákat sajátították el. Azonban ha a családban nem volt fiúgyermek, akkor a legidősebb lány vált az apa legfőbb segítőjévé, sok esetben nehéz férfimunkát is rábíztak. (Laczkovits 1995)

A két világháború ideje alatt a munkabíró férfiak távolléte miatt a megszokottól eltérően már akár 10 éves kortól is munkába álltak a fiatal fiúk, hogy elvégezzék a férfimunkát, így hamarabb váltak a társadalom teljes jogú tagjává. Ha a családban nem volt fiúgyermek, akkor háborús időkben a legidősebb leánygyermek végezte ezeket a munkákat az anyjával. (Laczkovits 1995)

A fiúgyermekek a kisebb munkába igen korán beálltak. 5-7 évesen már állatokat őriztek, 8-9 évesen a mezőn dolgoztak. Gondozták az állatokat, s ahol csak egy fiúgyermek volt, ott a leányok is őrizték az állatokat. Ahol nem volt gyermek egyáltalán, szívesen fizettek őrögyerekeket, de egyéb munkára is bért adtak nekik, mint szerszámkészítés vagy szőlőmetszés. 13 évesen szekeret raktak, 15 évesen kaszáltak, 16 évesen már önállóan arattak a fiúk. (Laczkovits 1995)

A lányok esetében már akár 3-4 évesen elkezdődött a munkára nevelés apró feladatokkal, mint tűzifa behordás, vagy vízhozás. De ezen kívül libát is őriztek, ezt napszámban is, rántást kavartak, gyomláltak. 10 évesen már főztek, de 15 éves kortól teljes értékű munkaerőnek számítottak. Szegénycsaládokban idénymunkába mentek a lányok, vagy cselédnek álltak, ezzel támogatták saját családjukat és a hozományt is megkereshették ilyen formán. (Laczkovits 1995)

Bódi Zsuzsanna (1995) a szegkovács cigányok gyermekeinek munkára nevelésében végbement változásokat vizsgálva írta le, hogy pénzszüke esetén a lányok anyjukkal szeméttelpekre jártak koksztot gyűjteni. A koksztot 8-10 éves fiúk és lányok törték köröm nagyságúra, s árulták a szegkovácsoknak. 12-13 évesen pedig már elkezdték a mesterség megtanulását.

A sokgyermekes szegkovács családokban az asszonyok a gyermekekkel gyűjtögetésre szorultak, s mezőgazdasági munkát is kellett végezniük jövedelem kiegészítés gyanánt. (Bódi 1995)

A gyermek életében nagy szerepet játszott a munka, akár napszámba is jártak. A munkamegosztásban ki kellett venni a részüket, így részesültek a javakból is. Ez egy fontos szempont a párhuzamok állításánál.

A gyermek fegyelmezése

A gyermekek büntetése része volt a gyermek életének. Ezeknek oka a fent említett nevelés által átadottak elmulasztása, azoknak való megfelelés elkerülése. Ilyen a munka kerülése, a restség, csavargás, iskola vagy a templom elkerülése, a 10 parancsolat parancsainak megszegése. A büntetés fizikai bántalmazás, szóbeli fegyelmezés nem volt. (Laczkovits 1995) A büntetéseket tekintve a „nem megfelelően viselkedő gyermek” dorgálásban részesült, de nem volt ritka a fizikai bántalmazás, kisebbeket megijesztették, nagyobbakat eltiltották a szórakozástól. Az anyák sűrűbben csaptak oda a gyermekre, az apáknál egy mérges tekintet is hatást ért el. (Kapro 1995)

A büntetések oka tehát általánosságban munkakerüléssel, családi károkozással, vagy szegyenletes tevékenységgel kapcsolatosak. (Kapro 1995)

Jávorka Kata (1989): A család, a szerepek és az identitás alakulása falun című munkájában az identitást vizsgálta a család perspektívájából. Ebben a munkában is olvashatunk a gyermekek helyzetéről. Egy galgamácsai gyermek, amikor diót lopott, a gazda az apja személye felől érdeklődött, majd elmondta neki, hogy az apja pedig becsületes. Ez, a büntetési formának is felfogható verbális közeledés pszichés hatást váltott ki a gyermekből, a meg nem felelés miatt, mely egész életére kihatott.

A nem megfelelő magaviseletű gyermekek fegyelmezése szintén összehasonlítási alapként szolgálhat.

Ruházkodás

Örsi Julianna (1995): Korcsoportok Karcag Társadalmában című munkájában többek között a ruházkodásról és a viseletről is szólt. Az általa vizsgált közösségben a kisfiúk és a kislányok egyforma ruhában jártak, szegényebb családokban ez egészen iskolás korig így volt. A ruházkodás jól mutatja a család anyagi helyzetét. S mérföldkő a ruhabeszerzésben az iskolakezdés. Ekkor kapta első cipőjét vagy csizmáját, de ekkor kapott elsőnek új ruhát és kabátot is. Ezen ruhadarabok finanszírozásában gyakran segítségre volt a gyermek libalegeltetéssel keresett pénze, ezzel serkentették is a munkára. A gyermeket azonban túllőltöztetni sem volt szabad, ebben az esetben megszólta a közösség. (Örsi 1995)

Az iskolakezdés egy kiemelkedő időszak a gyermek életében, a ruházkodás szempontjából az első jelentős kiadások ekkor érték a családot. Az erre adott válasz szintén fontos összehasonlítási pont.

A század elején még jelen volt a bűgatyá és az 1960-as évekig jellemző volt a mezítláb járás az iskolába. (Örsi 1995)

Eladójány korban a lányoknak az ünneplőre sok gondot fordítottak, követték a kor divatját, de két ilyen ruhájuk volt általában. Akinek több volt, azt nehezebben vették el a fiúk, mert anyagi nehézségeket okozott. A fiúknál az ünneplő ruhadarabok közül a csizma és a kalap volt a leghangsúlyosabb, s a monogrammos kulacs. (Örsi 1995)

A gyermek ruházatát tekintve, az első ruhát a komák vették, a többi az anya, vagy a nagyszülők. Nagycsaládokban a gazdaság állta a cipőt, a többi az anya a keresetéből vette meg. (Szücs 1981)

Fügedi Márta (1988): A gyermek a matyó családban című könyvében széleskörűen tárgyalja a gyermekek helyzetét. A csecsemőgondozás részletes leírásában említi, hogy a babaruhát a nagymama készítette, s a további gyerekek többnyire nagyobb testvéreiktől örökölték azt. A pelenka többnyire rongyokból állt, hidegben pedig babadunnába fogták a gyermeket és azzal is takarták be.

Mezőkövesden a gyermek ruházkodására nem adtak sokat, hiszen hamar piszkos lesz. A fiúk és a lányok egyforma kartonruhát hordtak, a fiúk kalapja különböztette meg a két öltözetet. A kisgyerekeknek cipőjük nem volt. Az ünnepi ruhát a keresztanyától kapták, inget és gatyát 5-6 éves kortól kapnak a kisfiúk, ahogy csizmát is. (Fügedi 1988)

Itt kell megemlítenünk röviden a vénlány helyzetét is. Tátrai Zsuzsanna (1994) szerint a férjhezmenetel ideje változónak mondható, nem lehet országosan érvényeset mondani. Az I. világháború előtt jellemző volt a 15 éves kor is, később ez inkább 20 év fölé emelkedett. A vénlányoknak nehéz dolguk volt, ahogy telt az idő, úgy szűkültek a lehetőségeik. Vénlánynak valahol már 18 évtől, másutt 30 fölött számított a hajadon lány. Ennek oka lehetett akár a válogatosság, de a testi, szellemi hibák is. Az ilyen lányok a szülők gondjaiban maradtak.

Összehasonlítási szempont az otthon maradt lány, akit nem férje, hanem szülei tartottak el házasodó kora elérést követően is.

Szülés és csecsemő

Szücs Ernő (1981) Magyar jogi népszokások munkájában olvashatjuk a szüléssel kapcsolatban, hogy a születést a paraszti társadalomban a bábaasszony segítette, akinek más asszonyok, többek közt az anyós segített. A bábák között voltak végzettséggel rendelkező bábák, akinek a megyei főorvostól volt engedélye. Ezen kívül pedig voltak a parasztbábák, akik másoktól ellesett tudománnyal rendelkeztek, sokszor mágikus eljárásokat is végrehajtott. A bábák pontos tevékenységi körét a helyi szokások alakították. Ebbe a szülés levezetésén túl, előzetes tanácsadás, ápolás, gondozás, sőt a szülés utáni megbetegedéssel kapcsolatos teendők és a keresztelek előkészítése is a feladatkörébe tartozhatott. A születés a szülők életében jogi, személyiségi és egyéb változásokat okoztak, a felnőtt élet elkezdését jelentette, ahogy a gyerek földi pályafutásának kezdetét is.

A szülést tehát a bábaasszony vezeti, akinek a lány anyja, vagy anyósa segített. A bábák sokszor közalkalmazásban álltak, de sok esetben nehéz volt kikényszeríteni, hogy szegényekhez és este is menjenek. A bába pontos feladatait a szokás alakította, a parasztbábának mágikus képességeket is tulajdonítottak, s képesítéssel nem rendelkezett. (Szücs 1981)

Befogadásnak nevezik azt, amikor az apa – mivel csak az anya a biztos – elismeri a gyermeket sajátjának. Így befogadta a családba. Ennek különböző formái vannak, valahol ráteszi az újszülöttet a ló hátára, vagy éppen a magasba emeli, ráteszi a kalapját, vagy a bába leteszi a földre, az apa pedig felveszi. (Szücs 1981)

A bába széleskörű tevékenységi körébe az anya gondozása, ellátása is beletartozhatott, a szülés utáni kitisztulást is sokszor figyelemmel kísérte. A szülés után közvetlenül le is mosdatta a szülő nőt, ágyneműt cseréltek, kivitték a méhlepényt. (Markos 1986)

Az újszülött megóvása érdekében is számtalan hagyomány van, melyek többnyire olyan tiltások, melyek babonán alapulnak. Féltették a gyermeket a szellemektől, boszorkányoktól, egyéb megbámulásoktól, de az alvással kapcsolatos tilalmak is léteztek. A veszélyesnek tartott időszak a gyermekágyas időszak volt, mely 6 hétig tartott, a gyermekágyban leterített szúnyogháló védte az újszülöttet és az anyát is Makón a 20 – as évekig. (Markos 1986)

Jankó (1993) is leírja, hogy a szülés félidejétől a nő nem érintkezik a férjével, a család női tagjai veszik körül az utolsó napokban, s a szüléskor és utána pedig a bába veszi keze alá.

A gyermekágyhoz hozzá kell tenni, hogy a bába 7-8 napig járt a gyermekágyashoz, figyelt rá, fürdette a gyereket. A bábának a fizetsége általában pénzben, ritkán terményben volt megadva, a bábát hozni, vinni kellett, ha tanyán volt a gyermekágyas. A bába a nőnek mindent elmondott, hogyan kell csinálnia a dolgait, meddig maradjon ágyban. A gyermekágyas időszak volt az, amikor a rokonok is meglátogatták az újszülöttet és anyját, s hoztak finom ételeket. A hat hét alatt az anya visszanyerte régi erejét, s az első templomba menetellel az ártószellemek veszélye is elmúlt. (Markos 1986)

Kapros Márta: Ipoly menti kutatásai is nagyon jól összefoglalják a születéssel kapcsolatos tudnivalókat, Markos Gyöngyihez hasonlóan ő is a szülés előtti időszaktól kezdi és a csecsemőkor végéig leírja a szokásokat. A szülés utáni bábai teendőkkel kapcsolatban olvashatjuk, hogy előbb az anya ellátása zajlott le, s addig a gyermeket egy vászondarabban letették az asztalra, vagy lócára. A bába eltávolította a méhlepényt, melyhez olyan hiedelmek kapcsolódnak, hogy archoz dörzsölve a májfoltokat és a himlőt, szeplőt, szemölcsöt is eltávolította. Ez a 30-as évekre volt jellemző. A bába a szülés után az asszonyt keresztbe fektette, meleg, vizes ruhával megmosta, majd megkent, eltávolítottak minden maradványt az asszonyból és megmasszírozták, hogy álljanak helyre a dolgok. A szülés utáni dolgokban a szomszédasszonyok és a rokon nők is segédkeztek. A gyermekágyassal a felerősödés érdekében pálinkát is itattak. (Kapros 1986)

A szülés után az újszülött ellátását is a bába végezte, az Ipoly mentén ez abból állt, hogy a szülés után 2-3 óráig nem nyúltak hozzá, had szokja meg a kinti levegőt, majd megfürdette a bába az anyóssal, vászondarabbal megtörölték, felöltöztették kisingbe, kissapkába, pólyába csavarták és az anyja mellé tették. Ezeken a teendőkön kívül számtalan olyan prevenciós eljárás létezett, melyek hiedelmekre alapultak. Következtetéseket vontak le különböző jelekből, például ha foggal született boszorkány volt, de a gyakorlati tennivalókkal összekapcsolódó mágikus szokásokat is végeztek. Hova fektetik először a gyermeket, dobni e virágot a fürdővízbe stb. (Kapros 1986)

A gyermekágyas gondozása az Ipoly mentén is a bábaasszony feladata volt, aki egy hétig a szülés után járt a szülőnőhöz. A bába tréfaival és vigasztalásával pszichés ellátásban is részesítette az asszonyt. Először az anyát rendezte, fürdette meleg, vizes ruhával, majd a gyerekekkel foglalkozott. A gyermeket tisztába tette, bepólyázta, s az anyja karjába tette, hogy szoptassa meg. A bába oktatta, tanácsokkal látta el az asszonyt, főleg, ha első gyermek volt. A háziak a bába szolgálatait valamilyen formában honorálták. (Kapros 1986)

Az ételhordás a gyermekágyasnak korábban talán a koma szerepe lehetett, később a rokonság széles köre látogatta a gyermekágyast. Többnyire a család női tagjai vittek ételt, szépen felöltözték előtte. Az étel bőséges volt, szegényebb családoknál kevesebbet vittek, de ha a gyermekágyas is szegény volt, az is jól jött. (Markos 1986)

Az ételhordás Makóval ellentétben az Ipoly mentén kifejezetten a komaasszony feladata volt, ő vitte az ételt, s akárhány gyermek született, mindegyiknél megtette ezt. (Kapros 1986)

A gyermekágyas munkáinak átvállalása többnyire az egyháztartásban élő anyósra hárult. A gyermekágyasnak alapesetben meg voltak a ház körül ellátandó munkái, melyeket valakinek el kellett végeznie helyette. Ilyenek voltak a férj, a gyerekek ellátásra, a ház rendben tartása és a jószágok ellátása. Ha a nagycsaládban volt még fiatal, gyermekkel rendelkező menyecske, akkor az anyós helyett ő maradt otthon a gyermekágyassal. A határban a család női tagjai helyettesítették. Ha a gyermekágyas külön háztartásban lakott, akkor a saját anyja igyekezett neki segíteni, ha nem élt, akkor a szomszédasszony, az aprójószágok ellátásában is a szomszédok segítettek. Ha nem volt a szülés során komplikáció, hamar erőre kapott az anya és végezte az otthoni munkáit, s sokszor csak később érezték ennek káros hatásait, következményeit. (Kapros 1986)

A baba szerepét mindenképpen ki kell emelnünk, mint összehasonlítási pont, ahogy a gyermekágyas időszakot is.

Jogállás

A gyermek feletti rendelkezés minden esetben az anyáé. Ha a férj meghalt, az anyának kellett gondoskodnia a gyermekről a nagycsaládban is, ha az anya ment el, elköltözött, a gyermekek mentek vele. (Szücs 1981)

Árva gyerek az életben maradt szülő gondja maradt, de a nagyszülők is nevelték. Ha az anya maradt életben, de a gazdaságot nem tudta továbbvinni, gyámot rendeltek ki a rokonságból, aki legtöbbször a koma volt. (Szücs 1981)

A házasságon kívül született gyermek helyzete nem mindig derült ki, ha mégis, akkor az apa vagy felnevelte, vagy elváltak. (Szücs 1981)

Ha szüléskor az anya meghalt az apa nevelte fel a gyermeket, vagy egy rokon fogadta őt örökbe. (Bodovics n.a.)

Összehasonlítási alapként szolgál az árva gyermek helyzete és a koma gyermek életében betöltött szerepe is.

Intézményes védelem napjainkban

Elsőként meg kell említenünk az UNICEF Gyermekjogi egyezményét, melyet közel a világ összes országa aláírt, így Magyarország is 1991-ben. Az egyezmény szerint a gyermekjog megillet mindenkit 18 év alatt. Az egyezménynek három kiemelt pontja van. Ezek pedig a gondoskodás-ellátás, a védelem és a részvétel joga. A gondoskodás esetében kiemelhető, hogy a testi-lelki védelem mellett különféle erőforrások is megilletik a gyermekeket és a szeretet, tudáshoz való hozzájutás, az önbecsülés és a képességeik kibontakozásának lehetősége is ide tartozik. A védelem esetében megemlítendő, hogy az nem csak a szülő dolga, ettől tágabb közösségek és intézmények is felelősek benne. A részvétel pedig a saját vélemény és érzések kifejezésének a lehetőségét jelenti.

A magyar Alaptörvényt XVI. cikke szintén kimondja, hogy a gyermeknek joga van a védelemhez és a gondoskodáshoz a megfelelő fejlődése érdekében, azonban a szülő maga választhatja meg a nevelési módot. Viszont kötelesek gondoskodni gyermekükről, így a taníttatásukról is, csakúgy, mint a nagykorú gyermek a rászoruló szüleiéről.

Magyarországon a gyermekek védelmével és szociális helyzetével kapcsolatban a legátfogóbb jogszabály az 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról. A törvény a jövő nemzedéke iránt érzett felelősséget a középpontba helyezve határozza meg azokat a szabályokat, melyek segítségével biztosíthatóak a gyermekek jogai, gondoskodnak a gyermek veszélyeztetettségének megelőzéséről, szülők pótlásáról, társadalmi beilleszkedésről.

Ezekhez olyan intézmények nyújtanak segítséget az önkormányzaton túl, mint a gyámhatóság, bíróság, rendőrség, ügyészség, kormányhivatalok és egyéb intézmények.

A törvény 6. §-a kiemeli a gyermeki jogok között a testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődéssel kapcsolatos jogokat, melyekhez joga van segítséget kapni. A jogokon túl pedig a kötelességeit is felsorolja, többek között a szülőkkel, gondozókkal való együttműködést. Ezen túl a szülőknek is jogokat és kötelességeket vázol, jogokat a különböző gyermekvédelmi szolgáltatások igénybevételéhez és kötelességeket a gyermeki jogok biztosításával kapcsolatban.

A gyermekvédelmi törvényben szerepelnek hatósági intézkedések, melyek a gyermek sorsát érintik, ilyen esetek a családból való kiemelés, visszahelyezés, örökbefogadás. Ezeket a jegyző, vagy a gyámhivatal végzi. A törvényben ezen túl a szolgáltatások szerepelnek még. A szolgáltatások pedig alap- és a családból kiemelt gyerekek szakellátására bonthatók. Az állam és az önkormányzaton túl pedig civil szervezetek és egyházak is részt vesznek a működtetésben. Továbbá megemlítendő még annak a jelzőrendszernek a működése, melyben a különböző gyermekekkel foglalkozó oktatási és egészségügyi intézmények is bekapcsolódnak és jelzéssel élnek a problémák észlelésekor. A védelem pedig történhet pénzbeli és természetbeli ellátás formájában, alap és szakellátások formájában és hatósági intézkedésekkel.

Az anyagi típusú veszélyek elhárítására a következő ellátásokat tartalmazza a törvény:

- rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény
- gyermektartásdíj megelőlegezése
- otthonteremtési támogatás
- gyermekétkeztetés és tanítással kapcsolatos ellátások.

Az alapellátást biztosítja a Gyermekjóléti szolgálat, mely igyekszik hozzájárulni az egészséges fejlődéshez, s olyan veszélyeztetettség megelőzéséhez, melyek fennállása esetén a gyermeket ki kellene emelni a családból. Az intézmény figyelemmel kíséri a településen élő gyermekeket, azok szociális helyzetét, védelembe vétel esetén elkészítik a gondozási-nevelési tervet, biztosítják az ez esetben kötelező családgondozást, megszervezik a helyettes szülői hálózatot, környezettanulmányokat készítenek, felméri az örökbefogadók körülményeit, segítik a visszakerülést.

A személyes gondoskodás keretébe tartoznak még a gyermekek napközbeni ellátását biztosító intézmények, melyek a szülők napközbeni gondoskodását helyettesíti, ilyenek a bölcsőde, a családi napközi és a házi gyermekfelügyelet.

Személyes gondoskodás alapellátásai közé tartozik még a gyermekek átmeneti gondozása, mely abban az esetben igényelhető, ha a szülő egészségügyi vagy egyéb gondjai miatt nem képes megoldani a gyermek gondozását. Ebben az esetben a gyermek feletti jogokat nem érinti, szülő kérésére, beleegyezésével kerül sor legfeljebb egy évig, extrém esetben plusz fél évig. Ezek közé tartozik a helyettes szülő, aki maximum saját gyermekeivel 4 gyermeket nevelhet, a

szülői gondoskodás nélkül maradt gyermekek számára a Gyermekek Átmeneti Otthona és a kiemelés elkerülésének megoldásaként a Családok Átmeneti Otthona.

A szakellátások akkor kerülnek előtérbe, ha a gyermekek nélkülözni kénytelenek családjukat tartósan vagy átmenetileg. Ezekben az intézményekben teljes körű ellátást kap a gyermek, illetve a nagykorúvá vált fiatal utógondozást kaphat.

A szakellátások közé tartozik az otthont nyújtó ellátás, mely hatósági intézkedést igényel, a tartósan beteg, fogyatékos, 3 évnél fiatalabb gyerekeknek pedig különleges ellátás biztosítása szükséges. Alapvetően két típusa van az otthont nyújtó ellátásoknak, a nevelő szülői ellátás és az ettől mostohább gyermekotthonok. A nevelőszülői ellátás szigorú feltételekhez kötött, a családnak biztosítani kell azokat a körülményeket, melyek segítségével a gyermek képes lesz visszailleszkedni eredeti családjába. A gyermekotthonoknak több, speciális fajtája létezik, a speciális igényekhez igazodva. Ezekben az intézményekben a nevelőszülőkhöz képest nagyobb létszámban laknak a gyermekek.

A szakellátások közé tartozik még az utógondozói ellátás, mely a 18 évet betöltött, de anyagi nehézségekkel küzdő személyek részére szól, kimeneti fázisnak számít és a Területi gyermekvédelmi szakszolgáltatás, mely komplex feladatkörrel rendelkezik. Ilyen például az otthonok működtetése, szakértői bizottságok működtetése, nevelőszülői hálózatok működtetése, gyámi tanácsadás és szakmai segítségnyújtás.

Végül a törvény a hatósági intézkedéseket is meghatározza. Ilyen hatósági intézkedések a védelembé vétel, mely esetén a családban marad a gyermek, de segítségre szorul, a családba fogadás, a szülő kérésére, amikor a szülő által megnevezett család befogadja. Ide tartozik még az ideiglenes hatályú elhelyezés, melyről a gyámhatóság hoz döntést, ha a gyermek felügyelet nélkül marad. Az átmeneti nevelésbe vétel és a tartós nevelésbe vétel akkor szükséges, ha a családi környezet veszélyezteti a gyermek fejlődését és azt alapellátásokkal nem lehet megszüntetni, utóbbira pedig akkor kerül sor, ha a szülők felügyeleti jogát a bíróság megszüntette vagy a szülők elhaláloztak. Ekkor a gyámhatóság gyámot rendel ki. A nevelési felügyelet esetén a másokat veszélyeztető gyermek esetében korlátozható a személyes szabadsága, az utógondozásra pedig a rendszerből kikerülő személy anyagi vagy egyéb okból lehet jogosult.

Megemlítendő még a javítóintézeti nevelés, melyre bírósági döntés által kerül sor.

A kutatásom helyszínénél szolgáló Hajdúdorog település Önkormányzatának települési támogatások helyi rendszeréről és szociális igazgatásáról szóló rendeletében a rendkívüli települési támogatásokról szóló 18/A. § -ának (3) bekezdésében olvashatjuk a rendkívüli helyzeteket. Ezek között megtalálhatóak a következő pontok.

- e) válsághelyzetben lévő várandós anya gyermekének megtartása;
- f) a gyermek fogadásának előkészítése;
- g) nevelésbe vett gyermek családjával való kapcsolattartásának elősegítése;
- h) gyermek családba való visszakerülésének elősegítése;
- i) iskoláztatás biztosítása;
- j) gyermek hátrányos helyzete.

Ezen túl a 19/B. § szól a természetben, beiskolázáshoz nyújtható települési támogatásról, melyet évente egy alkalommal lehet igénybe venni.

A gyermekmunkával kapcsolatban a hatályos Munka törvénykönyve a következőt írja:

34. § (2) szerint munkavállaló csak 16 életévét betöltött személy lehet. „Ettől eltérően munkavállaló lehet – az iskolai szünet alatt – az a tizenötödik életévét betöltött tanuló, aki nappali rendszerű képzés keretében tanulmányokat folytat.”

„(3) A gyámhatóság engedélye alapján a jogszabályban meghatározott kulturális, művészeti, sport-, hirdetési tevékenység keretében a tizenhatodik életévét be nem töltött személy is foglalkoztatható.”

114. § (1) viszont kiemeli, hogy fiatal munkavállalónak éjszakai és rendkívüli munkaidő nem rendelhető el.

(2) bekezdés 8 órában maximalizálja a fiatal munkavállaló napi munkaidejét, ha több munkaviszonya van, abban az esetben össze kell adni.

Továbbá a 3. bekezdés szerint:

„(3) A fiatal munkavállaló számára

a) legfeljebb egy heti munkaidőkeretet lehet elrendelni,

b) négy és fél órát meghaladó beosztás szerinti napi munkaidő esetén, legalább harminc perc, hat órát meghaladó beosztás szerinti napi munkaidő esetén, legalább negyvenöt perc munkaközi szünetet,

c) legalább tizenkét óra tartamú napi pihenőidőt kell biztosítani.

(4) A fiatal munkavállaló esetében a heti pihenőnap és a heti pihenőidő egyenlőtlenül nem osztható be.”

119. §(1) szerint a fiatal munkavállalónak évente plusz 5 pótszabadság jár. Illetve:

„(2) A föld alatt állandó jelleggel vagy az ionizáló sugárzásnak kitett munkahelyen naponta legalább három órát dolgozó munkavállalónak évenként öt munkanap pótszabadság jár.”

Gyermekmunkára vonatkozó előírások megszegését pedig a Btk. szankcionálja, a 209. § szerint 3 évig terjedő szabadságvesztés szabható ki annak, aki nem megfelelően jár el.

Ezekon kívül megemlíthető még, hogy a kutatás idején hatályban lévő a családok támogatásáról szóló 1988. évi LXXXIV törvény szól a családtámogatási juttatásokról, melyek legkiemelkedőbb elemei az anyasági támogatás, csecsemőgondozási díj, vagy a gyermeknevelési támogatás, melyek a szülők gyermekvállalását igyekeznek ösztönözni azzal, hogy az anya szülés utáni helyzetét támogatják, illetve a családi pótlék, mely gyermekekenként jár a családnak.

Végül szólnom kell a családi adókedvezményről, melyet azok a szülők tudnak igénybe venni, akik személyi-jövedelemadó köteles jövedelemmel rendelkeznek. Erről szintén a családok támogatásáról szóló törvény rendelkezik.

Konklúzió

Konklúzióként megkísérlek párhuzamot vonni a két fent vázolt világ közt. Napjaink gyermekeket érintő helyzete nyilvánvaló, hogy nem csupán a jóléti állam ellátásaiból áll, hiszen jelen van ma is a család és egyéb szerves elemek, melyek keretbe foglalják a gyermek életét. Azonban az összehasonlítás alapja az, hogy nem a gyermekek mai helyzetével, hanem a gyermekek mai lehetőségeivel hasonlítom össze a század eleji állapotokat. Ennek célja pedig az, hogy két tiszta modellt hasonlítsak össze, még akkor is, ha tudjuk, korábban is léteztek jogi

szabályozások és kialakulóban voltak a jóléti ellátások és ma is működnek társadalmi korlátok és ma is létezik a család problémamegoldó funkciókkal.

A Gyermekjogi nemzetközi egyezmény által felvázolt pontokat tekintve, a gondoskodás és ellátás, mely tartalmazza a képességek kibontakozásának segítését, ezzel szemben a paraszti társadalomban egy másik szemlélet volt jellemző. A munkára nevelés és a társadalomba való beilleszkedés volt a legfőbb szempont. A védelem kapcsán az egyezmény kiemeli, hogy az intézmények és a társadalom feladata is, a paraszti társadalomban a csecsemőkort tekintve intézmények és a család férfi tagjai segítségét is nélkülözve az anya feladata volt. A részvétel kultúrája helyett pedig a tisztelet kultúráját kellett elsajátítaniuk.

Az Alaptörvényi legfőbb szabályozást a közösség ereje végezte.

A 1997-es gyermekvédelmi törvény, jövő nemzedéke iránt érzett felelőssége helyett pedig a jövő gazdája, családfője, vagy háziasszonya jelent meg a szemek előtt a paraszti társadalomban, akik nem valami újat, valami jobbat hoznak, hanem tovább viszik a „jelenlegit”.

Az anyagi típusú veszélyek elhárítását a törvényben vázolt szociális transzferek helyett a nagycsalád oldotta meg.

Az alapellátásokat tekintve a napközi ellátás a nagyanya feladata volt, a helyettes szülőnek megfeleltethetjük az otthon maradt szoptatós asszonyt, aki más gyereket is szoptatta, a Gyermek Átmentő Otthona pedig családon belül jelent meg.

A szakellátásokat tekintve a nevelőszülői hálózatnak és a különböző gyermekotthonoknak megfeleltethetjük a komákat és a nagycsaládot, valamint a nagyszülőt is.

Utógondozásról pedig eszünkbe juthat a vénlány helyzete, aki púp volt a család hátán, de ellátását megkapta.

A hatósági intézkedéseket sorra véve megállapíthatjuk, hogy a bíróság és a gyámhivatal szerepe hasonlított a közösség vigyázó szemére, mely egészen pontosan megállapítani vélte a közösség más családjaiban zajló folyamatokat.

A nevelési felügyelet és a javítóintézet szerepét, ha akkori valódi eljárás nem indult, a családban szokásos büntetések látták el.

Példa a folyamatra: bírósági döntés által a gyermek javítóintézetbe kerül, az intézményben kapott különböző fejlesztések révén jó esetben megjavul magatartása. – A közösség elítélésétől tartva a szülő büntetésben részesíti gyermekét, aki ezáltal betartja a közösség szabályait félve a büntetéstől és a pszichés hatások miatt. (lásd: ki fia vagy te, apád rendes ember)

A gyermekorvosi ellátásokat ugyan nem tárgyaltam külön, de a népi társadalom közösségen belüli gyógyítói személyében megtalálhatjuk a gyermekorvos megfelelőjét is. Példának okáért a bába.

A beiskolázási támogatásokról eszünkbe juthat a gyermek napszáma, amit többek közt libaőrzéssel keresett meg.

Ennek kapcsán a gyermekmunkáról elmondhatjuk, hogy a munka kultúrájából adódóan kifejezetten gyerekkortól nevelték a gyermekeket a hasznos tevékenységek elvégzésére. Szankciója pedig a munkakerülésnek volt. Nem csak a családfőtől, hanem a tágabb közösség részéről is.

A családok támogatása és a szülés ösztönzése kapcsán pedig elmondhatjuk, hogy a szülés után néhány nap kivételével az anyának ugyanúgy végezni kellett a napi dolgait, melyet a családi gazdaság rászabott. Illetve az első cipőt állta a gazdaság.

Mindezek végén elmondható, hogy a mai rendszer tökéletesen megtalálható volt korábban is, a család és tágabb környezete szerves kapcsolataiban. A gyermek helyzete azonban nehezebb volt a gyermek értékének alacsonyabb mivolta miatt, mely a munka kultúrája és a gyermekhalandóság magas arányából következett. Elmondhatjuk viszont, hogy a gyermekek ellátásának nehézségei ellenére több gyermeket vállaltak. Ennek pedig ellentmond, hogy a nagycsalád nyújtotta biztonság és kiszámíthatóság csökkentette a nehézségeket, vagy az attól való félelmet, hiszen, ha voltak is anyagi nehézségek a nevelés során, végső esetben mindig segíthetett a közösség.

Legfontosabb különbségként a szabályozottság különbségét kell kiemelnünk, mely az intézményes világban paragrafusok által határolt és elmulasztásuk konkrét szankciókat vonhat maga után, a paraszti társadalomban mindez a szokásjogon alapszik és a közösség ereje a visszatartó erő. Továbbá megállapíthatjuk azt is, hogy a 20. század eleji gyermekkel kapcsolatos problémák megoldása és a napjaink intézményes megoldásai között párhuzamot tudunk vonni.

Fontos megemlítenünk, hogy ez elsősorban egy témaindító munka, semmiképpen nem nevezhető teljes körűnek, a szakirodalmi pillérek kijelölése megtörtént és egy alapot adott ennek a gondolatmenetnek.

Irodalomjegyzék:

- ÁCS Anna (1995): Az iskolák, mint a helyi társadalom tükörképei Nemesvámoson a XVII. századtól 1950-ig., In: T. Berecki Ibolya (szerk.) *Gyermekvilág a régi magyar falun II.* 369-381 Szolnok, Felelős kiadó: Tóth László, megyei múzeumigazgató
- BÓDI Zsuzsanna (1995): A gyermekek munkára nevelése egy szegkovács közösségben., In: T. Berecki Ibolya (szerk.) *Gyermekvilág a régi magyar falun II.* 523-529 Szolnok, Felelős kiadó: Tóth László, megyei múzeumigazgató
- BODOVICS Éva (n.a.): Gyermekélet és gyermekhalál a paraszti társadalomban. http://www.zemlenimuzsa.hu/11_1/zmuzsa2011_01_tudomany.pdf Utolsó letöltés dátuma: 2019.01.10 14:59
- FÜGEDI Márta (1988): A gyermek a matyó családban. Miskolc, Hermann Ottó Múzeum
- KAPROS Márta (1995): A gyermek családon belüli nevelésének változása a nógrádi falvakban, In: T. Berecki Ibolya (szerk.) *Gyermekvilág a régi magyar falun II.* 459-475 Szolnok, Felelős kiadó: Tóth László, megyei múzeumigazgató
- KAPROS Márta (1986): *A születés szokásai és hiedelmei az Ipoly mentén.* Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
- KRÍZA Ágnes (1995): A nevelés Bethlen Miklós önéletírásában. In: T. Berecki Ibolya (szerk.) *Gyermekvilág a régi magyar falun II.* 349-369 Szolnok, Felelős kiadó: Tóth László, megyei múzeumigazgató
- LÁCZAY M. - R. FEDOR A. (2017): Prediktorok és protektorok egy vizsgálat adatbázisának több dimenziós elemzésében. In: Fábíán, Gergely; Szoboszlai, Katalin; Hüse, Lajos (szerk.) *A társadalmi periferián élő gyermekek és fiatalok rizikómagatartásának háttere.* Nyíregyháza, Periféria Egyesület, 73-90.
- JANKÓ János (1993): *Kalotaszeg magyar népe.* Budapest: Néprajzi Múzeum
- JÁVOR Kata (1989): A család, a szerepek és az identitás alakulása falun. In Váriné Szilágyi Ibolya, Niedermüller Péter (szerk.) *Az identitás kettős tükörben* 141-177 Budapest, Tudományos ismeretterjesztő Társulat

- MARKOS Gyöngyi (1986): *A születés hagyományai Makón*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi
- R. FEDOR Anita, TOLDI Andrea (2017): *Labour market opportunities of women with young children after childbirth*. In.: Kontakt XIX. évf. 3. szám 236-243
- R. FEDOR Anita (2015): *Egyensúlyban? - A munkaerő-piaci karriertől a familiarizmusig*. Debrecen, Magyarország: Debreceni Egyetemi Kiadó (2015) , 252 p.
- R. FEDOR Anita, HAJNAL Béla (2014): *A kisgyermeket nevelő nők karaktercsoportjai*, In: Statisztikai Szemle, 92. évf. 6. sz. 541-568.
- R. FEDOR Anita, TAKÁCS Péter (2013): *A gyermekgondozási szabadság optimális időtartama*, In: Acta Medicinae et Sociologica, Vol 3. 65-78.
- ÖRSI Julianna (1995): *Korcsoportok Karcag társadalmában*. In: T. Berecki Ibolya (szerk.), *Gyermekvilág a régi magyar falun II. 475-493* Szolnok, Felelős kiadó: Tóth László, megyei múzeumigazgató
- S. LACKOVITS Emőke (1995): *A gyermek a falusi társadalomban és a családban. (Veszprém megye 1880-1950)*, In: T. Berecki Ibolya (szerk.) *Gyermekvilág a régi magyar falun II. 425-441* Szolnok, Felelős kiadó: Tóth László, megyei múzeumigazgató
- TÁTRAI Zsuzsanna (1994): *Leányélet*. Budapest: Crea Print
- TÁRKÁNY SZÜCS Ernő (1981): *Magyar jogi népszokások*. Gondolat kiadó

Törvények:

Magyarország Alaptörvénye

- http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=140968.356005 Utolsó letöltés dátuma: 2019.01.10 14:59
- 1991. évi LXIV. törvény** a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről
http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=15579.284771 Utolsó letöltés dátuma: 2019.01.10 14:59
- 1997. évi XXXI. törvény** a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról
http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=29687.357072 Utolsó letöltés dátuma: 2019.01.10 14:59
- 1998. évi LXXXIV. törvény** a családok támogatásáról
http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=35344.362494 Utolsó letöltés dátuma: 2019.01.10 14:59
- 2012. évi I. törvény** a munka törvénykönyvéről
http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=143164.362248 Utolsó letöltés dátuma: 2019.01.10 14:59
- 2012. évi C. törvény** a Büntető Törvénykönyvről
http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=152383.362543 Utolsó letöltés dátuma: 2019.01.10 14:59
- Hajdúdorog Város Önkormányzati Képviselő-Testülete 1/2015.(II.25.) önkormányzati rendelete a települési támogatások helyi rendszeréről és a szociális igazgatásról
<http://www.njt.hu/njtonkorm.php?njtcp=eh2eg1ed6dr1eo0dt7ee2em7cj8bz9by4by3by4bw5cb8k> Utolsó letöltés dátuma: 2019.01.10 14:59

5., 7., és 9. osztályos tanulók egészségmagatartásának nemzetközi összehasonlító vizsgálata különös tekintettel az egészséges táplálkozásra

Szőnyi Krisztina¹, Szöllősi Gergő József², Dulau Diana³, Tuza Alexandra¹,
Barth Anita¹

¹ Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar, Egészségtudományi Intézet Ápolástudományi Tanszék

² Debreceni Egyetem Népegészségügyi Kar, Családorvosi és Foglalkozás-egészségügyi Tanszék

³ Szent László Római Katolikus Teológiai Líceum, Nagyvárad

Absztrakt. A serdülőkor az egyik legmeghatározóbb életszakasz az egészségmagatartás szempontjából. Az egészségmagatartás feltérképezése elengedhetetlen a hatékony egészségnevelési és egészségfejlesztési stratégiák kialakításához és azok módszertani fejlesztéséhez. Jelen kutatás célja felmérni egy hazai (Tiszafüred) és egy határon túli (Nagyvárad) intézményben az 5., 7., és 9. osztályos tanulók egészségmagatartását különös tekintettel az egészséges táplálkozásra. A vizsgálatban összesen 206 fő (Tiszafüred: 56,31%; Nagyvárad: 43,69%) vett részt. A kérdőív szocio-demográfiai adatokra, táplálkozási szokásokra, és az ezzel kapcsolatos információszerezési szokásokra vonatkozó kérdéseket tartalmazott. A folytonos változók átlagos pontszámai közötti eltéréseket Mann-Whitney tesztekkel, a kategorikus változók gyakoriságbeli eltéréseit pedig Fisher-féle egzakt próbák segítségével értékeltük. A tiszafüredi gimnázium tanulói (átlag: 3,95, szórás: 1,60) a nagyvárad gimnázium tanulóival (átlag: 3,32, szórás: 1,77) képest szignifikánsan gyakrabban ebédelnek rendszeresen ($p=0,006$). A tiszafüredi tanulók ritkábban fogyasztanak gyorséttermi ételeket ($p<0,001$), kávét ($p<0,001$), és energiaszűrt italokat ($p=0,003$) a nagyvárad tanulókhöz képest. Ugyanakkor körükben gyakoribb a rostos üdítőital fogyasztása ($p<0,001$). A nagyvárad gimnázium tanulói számára sürgető lenne az egészségmagatartás fejlesztését célzó intézkedések bevezetése.

Kulcsszavak: serdülők, táplálkozási szokások, Nagyvárad, Tiszafüred

Abstract. Due to the inadequate quantity and quality of physical activity, more and more young people are suffering from chronic illnesses. The aim of this study is to measure the health behavior of 5th, 7th and 9th grade students in a Hungarian (Tiszafüred) and a Romanian (Oradea) institution with special regard to eating habits. A total of 206 students (Tiszafüred N=116; Oradea N= 90) participated in the study. The questionnaire included questions related to socio-demographic data, and eating habits. Differences between the mean scores of continuous variables were assessed by Mann-Whitney, and the frequency differences between categorical variables were evaluated by Fisher exact tests. Students of the Hungarian high school eat lunch more often (mean: 3.95, standard deviation: 1.60) compared to students of the Romanian high school (mean: 3.32, standard deviation: 1.77). Students of the Hungarian high school consume less fast food ($p<0.001$), coffee ($p<0.001$), and energy drinks ($p=0.003$) than students from Romania. However, they were more likely to consume fibrous soft drinks ($p<0.001$). It would be urgent to improve students' health behaviour in Romanian high school by implementing new interventions.

Keywords: adolescents, eating habits, Oradea, Tiszafüred

Háttér

A rossz, egészségtelen életmód (rossz táplálkozási szokások, mozgásszegény életmód) felnőtt korban a testi betegségeken kívül pszichés következményekkel is járhatnak. Napjainkban egyre több fiatal szenved valamilyen krónikus betegségben (pl. diabetes mellitus, hypertonia, asthma bronchiale) (Hidvégi, Kopkáné és Müller 2015). A krónikus, nem fertőző betegségek kialakulását pedig legnagyobb mértékben az egyén életmódja befolyásolja.

A fiatalok életmódját számos aspektusból vizsgálják mind a társadalomtudományok, mind az egészségtudományok területén. A gyorsan változó társadalmi környezet egyre több vizsgálódási felületet kínál, többek között a fiatalok családalapítási attitűdjét, bizalmi kapcsolatait, munkaerőpiaci elvárásait, rizikómagatartását, mentális egészségét, szexuális magatartását a fókuszba állítva. (R. Fedor, 2016; Engler et al., 2016; Pálosi és R. Fedor 2017; Kiss-Kondás et al., 2018) Az egészséges életmódhoz kapcsolódó egészségtudatosság köré szerveződő elemző munkák jelentősége megkérdőjelezhetetlen, hiszen nemcsak egyéni, de össztársadalmi szempontból is kiemelkedő fontosságú az egészségtudatos magatartás erősítése minden korosztály számára (R. Fedor, 2019).

Az egészséges táplálkozás szempontjából fontos a változatos és mérsékletes étkezés. A szervezetben megfelelő arányban és mennyiségben kell bevinni az egyes tápanyagokat, amelyeknek igazodnia kell az életkorhoz, a nemhez, a testtömeg-indexhez és a fizikai aktivitás mértékéhez. Az életkor előrehaladtával egyre több a napi energiaigény, annak függvényében, hogy a gyermek inkább ülő vagy aktív életmódot folytat. Mind Magyarországon, mind Romániában rendelkezésre állnak szakemberek által ellenőrzött és jóváhagyott táplálkozási ajánlások. A két országban ezek az ajánlások hasonlóak (Ministerul Sanatatii; Magyar Dietetikusok Országos Szövetsége). Az ajánlások és különféle reformok ellenére a magyarországi és a romániai helyzet is kisebb-nagyobb fejlesztéseket kíván (Lukács, Darvay és munkatársai 2017; Departamentul Educație și Cercetare és Departamentul Sănătate Publică 2015). A 2014-ben kiadott HBSC felmérések eredményei alapján elmondható, hogy Magyarországon a fiatalok közel fele (48,3%) reggelizik rendszeresen. Az életkor előrehaladtával mind a lányok, mind a fiúk kevesebbet reggeliznek, de a lányok körében sokkal meredekebb a csökkenés. A zöldség- és gyümölcsfogyasztás szinte semmit sem változott az elmúlt években. A tanulók 32,6%-a fogyaszt naponta gyümölcsöt. A zöldségfogyasztásuk is igen hasonló. A diákoknak kevesebb, mint harmada fogyaszt édességet, ami egyfajta pozitív irányú változást jelent. Sajnos a szénsavas üdítőital fogyasztás mértéke megnövekedett, mivel a diákok, több mint negyede napi szinten fogyasztja azt. Mind az édesség, mind a szénsavas üdítőitalok napi fogyasztási aránya Magyarországon magasabb a HBSC országok átlagánál. A napi energiaital fogyasztás a fiatalok körében 8,9%, és csupán 17,6%-uk nem iszik soha. (Németh és Költő 2016). Romániában a tanulók kevesebb, mint fele (47%) reggelizik rendszeresen. Megdöbbentő, hogy a serdülők körében a napi gyümölcsfogyasztás 2006 és 2014 között folyamatosan csökkent. A zöldségfogyasztás tekintetében is rosszak az eredmények: a diákoknak csak körülbelül egyharmada számolt be a zöldségek napi fogyasztásáról. A gyümölcsfogyasztáshoz hasonlóan a zöldségfogyasztás is csökkent az életkor előrehaladtával. Az édességek napi fogyasztása a fiúk 32%-ánál és a lányok 38%-ánál figyelhető meg. Ez a szám azonban az életkorral jelentősen csökken. A szénsavas italok fogyasztását tekintve a tanulók 25%-a fogyaszt szénsavas italokat naponta. Noha a legtöbb országban a szénsavas

italok fogyasztása az alacsony társadalmi-gazdasági státusszal hozható összefüggésbe, Romániában ez a viselkedés a megnövekedett társadalmi-gazdasági státusszal van kapcsolatban (különösen a fiúk esetében). Pozitívként említendő, hogy a szénsavas italok napi fogyasztásának csökkenés figyelhető meg a 2006-os felmérés adataihoz képest (Baban, Balazsi és Taut).

Összességében elmondható, hogy az évek során hol pozitív, hol negatív változások következtek be a fiatalok táplálkozási szokásaiban, de ezek nem kielégítőek az egészségük szempontjából. Közismert tény ugyanis, hogy megfelelő mennyiségű és minőségű táplálékbevitel gyermekkorban a legjelentősebb, hiszen biztosítja az optimális növekedést és hozzájárul a szellemi fejlődéshez (Schaub és Bácsi 2011). Helyes táplálkozással a betegségek egyharmada megelőzhető lenne. Ennek ellenére világszerte az egyik legfőbb probléma a zsírban és koleszterinben gazdag táplálkozás, amely különféle negatív hatásokhoz vezet. Az állandó és nagymértékű cukrozott üdítőitalok bevitelének szintén negatív hatása van, hiszen sok fruktózt tartalmaznak, ami növeli a szérum húgysavat és a köszvény kockázatát (Choi, Ford és munkatársai 2008). A gyermekek körében egyre gyakoribb az elhízás, a 2-es típusú diabetes mellitus, valamint a szív- és érrendszeri betegségek (Besenyi, Barcsi és munkatársai 2014; Cselik 2017; Boros, Györke és munkatársai 2018).

Kutatás célja

Jelen kutatásunk célja, hogy felmérjük Magyarországon és Romániában egy-egy kiválasztott iskolában az 5., 7., és 9. osztályos tanulók egészségmagatartását, különös tekintettel a táplálkozási szokásokra koncentrálva. A vizsgálat többek között az adott iskolában zajló egészségfejlesztési program hatékonyságáról is felvilágosítást nyújt, illetve arról, hogy szükséges-e beavatkozás, és ha igen, akkor hol.

Módszer

Minta és mintaválasztás bemutatása

Vizsgálatunkat az 5., 7. és 9. osztályos tanulók körében végeztük el. Kutatásunk helyszínéül két intézményt választottunk: Kossuth Lajos Gimnázium és Általános Iskola, Tiszafüred és Szent László Római Katolikus Liceum, Nagyvárad. A minta elemszáma összesen 206 fő (56,31% tiszafüredi tanulók; 43,69% nagyváradai tanulók). A végleges mintanagyságot befolyásolta az adatfelvétel napján hiányzó tanulók, illetve a kérdőív kitöltését visszautasító tanulók száma. Csoportos mintavételi eljárás keretében került sor az adatfelvételre 2019 március-május hónapjaiban. A mintaválasztás egységei nem az egyes tanulók, hanem a mintába bekerült iskolákból kiválasztott osztályok voltak. A papír alapú kérdőív kitöltése a tanulók számára önkéntes és anonim volt.

Alkalmazott kérdőív bemutatása

A kutatás során alkalmazott kérdőív két nagy témakört érintett. A kérdőív első része a szocio-demográfiai adatokra vonatkozó kérdéseket tartalmazta és az alábbi területekre kérdezett rá: nem, életkor, osztály, lakóhely, szülők legmagasabb iskolai végzettsége. A második rész a tanulók táplálkozási szokásaikkal kapcsolatos kérdéseket tartalmazta. Beválogatásra kerültek többek között az étkezések gyakoriságára („Milyen gyakran szoktál

rendesen reggelizni?”, Milyen gyakran szoktál rendszeren ebédelni?”) valamint a táplálkozás minőségére (*„Hány alkalommal fogyasztasz gyümölcsöt?”, „Hány alkalommal fogyasztasz zöldséget?”, „Hány alkalommal fogyasztasz teljes kiőrlésű kenyeret/graham/?”, „Hány alkalommal fogyasztasz gyorséttermi ételeket?”, „Hány alkalommal fogyasztasz édességet (csokoládé, cukor, sütemény)?”, „Hány alkalommal fogyasztasz rágcslálnivalót (chips, mogyoró)?”, „Hány alkalommal fogyasztasz rostos üdítőitalt (Sió, Rauch)?”, „Hány alkalommal fogyasztasz szénsavas üdítőitalt (kóla, Fanta)?”, „Hány alkalommal fogyasztasz szénsavmentes vizet?”, „Hány alkalommal fogyasztasz energiatalt?”, „Hány alkalommal fogyasztasz kávé?”*), *„Véleményed szerint egészségesen táplálkozol?”)* vonatkozó kérdések. Az étkezések gyakoriságánál, tekintettel arra, hogy elsődlegesen a két intézmény tanulóit kívántam összehasonlítani, csak két étkezésre, a reggeli és az ebéd gyakoriságára kérdeztem rá. A táplálkozás minőségére vonatkozó kérdések az egyes ételféleségek arányára (zöldség, gyümölcs, teljes kiőrlésű kenyér, édesség, sós rágcslálnivaló, gyorséttermi ételek) valamint a folyadékfogyasztási szokásokra (szénsavas italok, szénsavmentes víz, rostos üdítőital, kávé, energiatalt) kérdeztem rá. A kérdések alapjául a HBSC kutatások során alkalmazott kérdőívek kérdései szolgáltak.

Statisztikai módszer

A kérdésekre adott válaszok a megjelölt válaszok függvényében részarányokkal (%) kerülnek bemutatásra. A két iskolában tapasztalt válaszadási gyakoriságok vizsgálata Fishers egzakt tesztekkel került kiszámításra az aszimmetrikus válaszadási mintázat, valamint az esetlegesen előforduló kis esetszámok okozta torzítások kivédése érdekében. A folytonos változók összehasonlítása Mann-Whitney tesztekkel került elemzésre, az eredmények pedig átlagokkal és a hozzájuk tartozó szórásokkal kerültek bemutatásra. Az eredmények közötti eltérést abban az esetben tekintettük szignifikánsnak, ha az adott statisztikai eljárásból származó p-érték kisebb volt, mint 0,05.

Eredmények

Szocio-demográfiai adatok a két intézményben

A vizsgálatban résztvevő tanulók 56,31%-a (116 fő) tiszafüredi és 43,69%-a (90 fő) nagyváradi. Az osztályok megoszlásának tekintetében elmondható, hogy Tiszafüreden a legtöbben a 9. osztályból (48,28%), legkevesebben pedig a 7. osztályból (18,10%) vettek részt. Az 5. osztály a kitöltők 33,62%-át teszi ki. Ezzel szemben Nagyváradon a legtöbben a 9. osztályból (74,73%), legkevesebben pedig a 5. osztályból (9,89%) vettek részt. Az 7. osztály a kitöltők 15,38%-át teszi ki. A nemek megoszlása azonos volt (50,00% lány, 50,00% fiú) a hazai iskolában, míg a határon túli iskolában a lányok nagyobb arányban vettek részt a vizsgálatban, mint a fiúk (58,89% lány, 41,11% fiú). A tiszafüredi tanulók 50,86%-a városban, 48,28%-a faluban él. A szülők 5,17%-a alapfokú, 41,38%-a középfokú, 53,45%-a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezik. A válaszadók átlagéletkora 13,16 év. A nagyváradi tanulók 48,35%-a városban. Míg 51,65%-a faluban él. A szülők 27,47%-a alapfokú, 36,26%-a középfokú, 35,16%-a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezik. A válaszadók átlagéletkora 14,41 év.

1. táblázat: A szocio-demográfiai adatok aránya a tiszafüredi és nagyvárad tanuló körében

		Tiszafüred		Nagyvárad		p-érték
		Esetszám	%	Esetszám	%	
Nem	Nő	58	50,00	53	58,89	0,204
	Férfi	58	50,00	37	41,11	
	Total	116	100	90	100	
Évfolyam	5.	39	33,62	9	9,89	<0,001
	7.	21	18,10	14	15,38	
	9.	56	48,28	68	74,73	
	Total	116	100	91	100	
Lakóhely	Város	59	51,30	44	48,35	0,674
	Nem város	56	48,70	47	51,65	
	Total	115	100	91	100	
Édesanya iskolai végzettsége	Alapfokú	6	5,17	26	28,89	<0,001
	Középfokú	48	41,38	31	34,44	
	Felsőfokú	62	53,45	33	36,67	
	Total	116	100	90	100	
Édesapa iskolai végzettsége	Alapfokú	6	5,17	24	26,67	<0,001
	Középfokú	48	41,38	35	38,89	
	Felsőfokú	62	53,45	31	34,44	
	Total	116	100	90	100	

A táplálkozási szokások a tanulók körében

A reggeli étkezés vonatkozásában nem találtunk szignifikáns különbséget ($p=0,314$) a tiszafüredi gimnázium tanulói (átlag: 2,57, szórás: 2,08) és a nagyvárad gimnázium tanulói (átlag: 2,26, szórás: 2,14) között. Ugyanakkor a tiszafüredi gimnázium tanulói (átlag: 3,95, szórás: 1,60) a nagyvárad gimnázium tanulóihoz (átlag: 3,32, szórás: 1,77) képest szignifikánsan gyakrabban ($p=0,006$) ebédelnek rendszeresen (2. táblázat).

2. táblázat: A tanítási napokon történő étkezések átlagos száma a tiszafüredi és nagyvárad tanuló körében

	Tiszafüred (N=116)	Nagyvárad (N=90)	p-érték
Reggeli étkezések átlagos száma tanítási napokon	2,57 ± 2,08	2,26 ± 2,14	0,314
Ebéd átlagos száma tanítási napokon	3,95 ± 1,60	3,32 ± 1,77	0,006

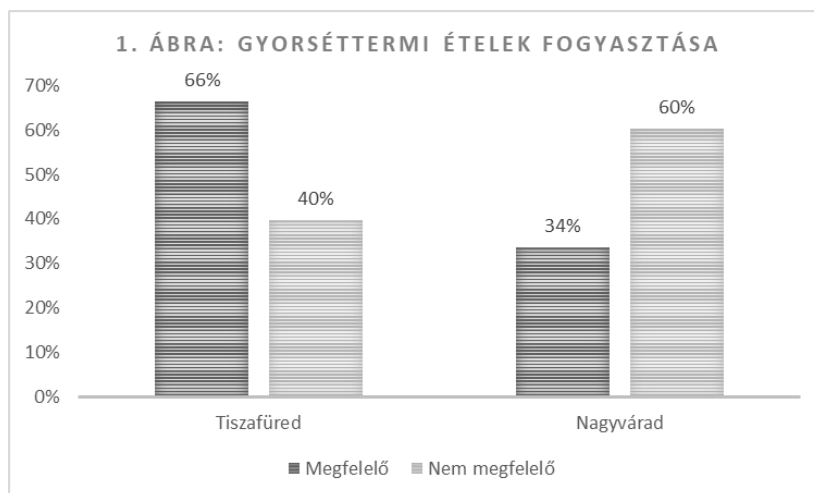
Elszomorító a reggeli étkezések alacsony száma mindkét intézményben. A tanulók ugyanis csupán a tanítási napok felén reggeliznek. Ezzel szemben ebédelni a tanulók gyakrabban szoktak, bár ez a szám még így is elmarad az ideális öt alkalomhoz képest. Az ebéd vonatkozásában kapott különbség hátterében több tényező állhat. Egyrészt a nagyváradi intézményben nem található menza, így a tanulók azt ebédelnek, amit otthonról magukkal hoznak, vagy amit a boltban /gyorsétteremben stb. megvesznek.

A táplálkozás minőségének összehasonlításakor az eredmények könnyebb értelmezhetősége miatt az egyes változók esetében két kategóriát hoztunk létre: megfelelő, nem megfelelő. A kategóriák létrehozásánál figyelembe vettük a magyar táplálkozási ajánlásokat. Mindezek alapján elmondható, hogy nem találtunk szignifikáns különbséget ($p>0,05$) a két intézmény tekintetében a gyümölcs, zöldség, teljes kiőrlésű kenyér, édesség, sós rágcárnivaló, szénsavas üdítőital, szénsavmentes víz fogyasztásának tekintetében (3. táblázat).

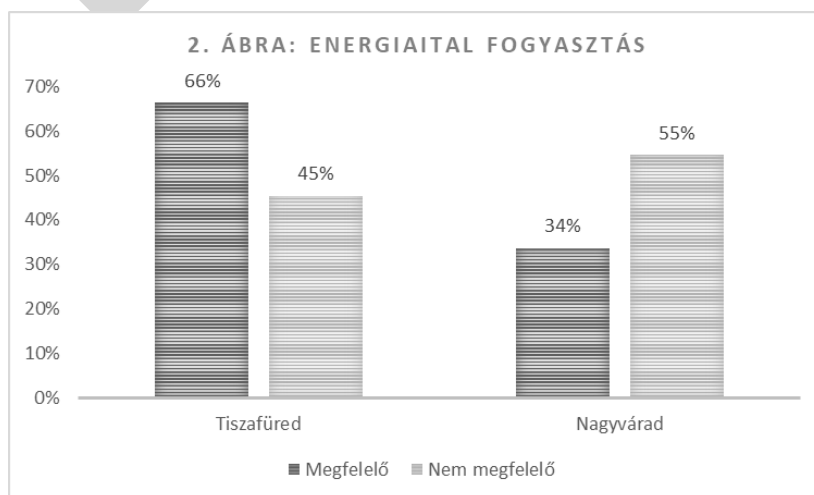
3. táblázat: Az elfogyasztott ételféleségek és folyadékfogyasztás aránya a tiszafüredi és nagyváradi tanulók körében

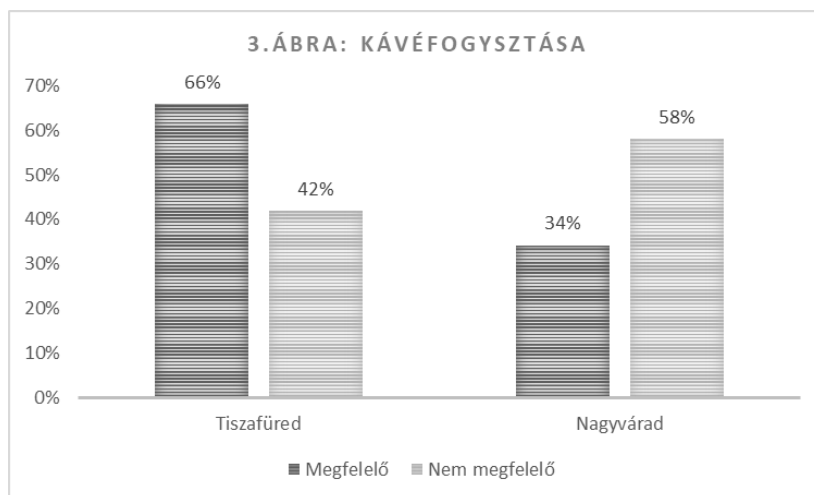
		Ajánlásnak megfelelő		Ajánlásnak nem megfelelő		p-érték
		Esetszám	%	Esetszám	%	
Gyümölcs	Tiszafüredi tanulók	71	55,04	45	58,44	0,634
	Nagyváradi tanulók	58	44,96	32	41,56	
	Total	129	100	77	100	
Zöldség	Tiszafüredi tanulók	70	59,32	46	51,69	0,273
	Nagyváradi tanulók	48	40,68	43	48,31	
	Total	118	100	89	100	
Teljes kiőrlésű kenyér	Tiszafüredi tanulók	79	56,43	36	54,55	0,800
	Nagyváradi tanulók	61	43,57	30	45,45	
	Total	140	100	66	100	
Édesség	Tiszafüredi tanulók	54	62,07	62	52,10	0,154
	Nagyváradi tanulók	33	37,93	57	47,90	
	Total	87	100	119	100	
Sós rágcárnivaló	Tiszafüredi tanulók	80	57,97	36	52,17	0,428
	Nagyváradi tanulók	58	42,03	33	47,83	
	Total	138	100	69	100	
Szénsavas üdítő	Tiszafüredi tanulók	30	57,69	85	55,19	0,754
	Nagyváradi tanulók	22	42,31	69	44,81	
	Total	52	100	154	100	
Szénsavmentes víz	Tiszafüredi tanulók	94	59,12	21	45,65	0,105
	Nagyváradi tanulók	65	40,88	25	54,35	
	Total	159	100	46	100	

Ugyanakkor a tiszafüredi tanulók ritkábban fogyasztanak gyorséttermi ételeket ($p < 0,001$), a nagyváradai tanulókhoz képest. Ennek hátterében több tényező állhat. Egyrészt a nagyváradai tanulók számára a gyorséttermek könnyebben elérhetőek, hiszen sok gyorsétterem található a városban, nem úgy, mint Tiszafüreden. Mindemellett a nagyváradai intézményben nem működik menza, így a tanulók azt esznek az iskolában, amiket magukkal visznek vagy megvásárolnak. Természetesen az egészségnevelési órák alacsony száma, mint ok, itt is megemlítendő (1. ábra).

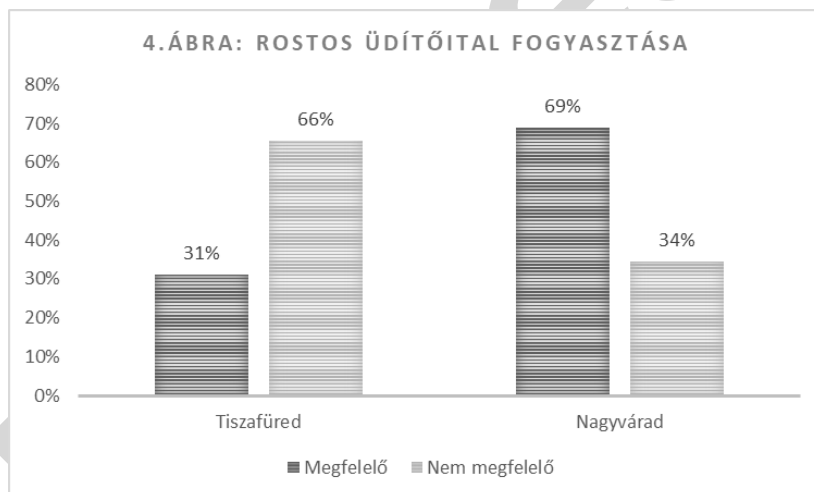

Mind az energiaiital ($p = 0,003$) mind pedig a kávéfogyasztás ($p < 0,001$) tekintetében elmondható, hogy a nagyváradai gimnázium tanulói gyakrabban fogyasztanak ilyen italokat, mint a tiszafüredi gimnázium tanulói. Számos ok húzódhat meg e mögött is. Egyrészt befolyásolhatja az, hogy a vizsgálatban résztvevő nagyváradai tanulók többsége 9. osztályos, az életkor előrehaladtával pedig ezen italok fogyasztásának gyakorisága is növekszik, mint azt több tanulmány is alátámasztotta már (Schaub és Bácsi 2011). Ugyanakkor az is lehet, hogy a nem megfelelő számú egészségnevelési órák miatt a tanulók nincsenek kellően tisztában az energiaiital- és kávéfogyasztás káros hatásaival. A felgyorsult fejlődés, a nagyvárosi lét szintén okként említendő. Ezek pontos tisztázása azonban további kutatások során állapítható meg (2-3. ábra).

A rostos üdítőital fogyasztás esetében elmondható, hogy a tiszaújvárosi tanulók körében ennek fogyasztása jóval gyakoribb, mint a nagyváradi tanulók körében ($p < 0,001$). Lehetséges, hogy a tanulók a rostos üdítőital fogyasztását egészségesnek találják, noha nagy mennyiségű cukortartalmuk miatt ezek kis mennyiségű fogyasztása javasolt csak.

Javaslatok

Mit is lehetne tenni, annak érdekében, hogy a serdülők egészségmagatartásában pozitív irányú változás következzen be?

Először is fontos megemlíteni a Kábítószer és Kábítószer-függőség Európai Megfigyelőközpontja (EMCDDA) által közzétett prevenciós stratégiák keretrendszerét, mely abból indul ki, hogy a prevenciós tevékenységek a célcsoporttól függően változnak. A közösségi stratégiák, az általános prevenció, a célzott prevenció és a javallott prevenció alkalmazása megfelelő egészségmagatartás kialakításához elengedhetetlen (Járomi és Kimmel 2017).

Hazánkban több próbálkozás is volt a fiatalok egészségmagatartásának javítására különböző egészségnevelési és egészségfejlesztési programok segítségével. A védőnőknek lehetőségük van különböző témákban (pl. egészséges táplálkozás, fogápolás, mozgás)

prevenációs előadást tartani a diákok számára pl. osztályfőnöki órák keretében, egészségnapokon. Fontos, hogy ezek az előadások az életkori sajátosságok figyelembevételével valósuljanak meg. Gyermek, serdülő esetében jelentős figyelmet igényel, hogy ezek az előadások rövidek, érdekesek és érhetőek legyenek. Az egészséges táplálkozás témakörében életkortól függően különféle interaktív programok szervezhetők. Egy alsó tagozatos gyermeknek lehet eszközökkel szemléltetni mi az egészséges és mi nem. Ilyen eszköz pl. a műanyag gyümölcs, zöldség, különféle ételek, italok. Míg egy felső tagozatos diák számára is érdekesek lehetnek ezek az eszközök, de esetükben a téma szakértőinek, esetleg egy-egy személyes tapasztalattal rendelkező személynek (pl. kábítószerfüggő) a meghívása lehet hatékony. Számos applikáció áll rendelkezésre már most, amelyekkel különféle feladatokat is el lehet végezteni a tanulókkal. Általában ezek többsége magyarázatokat, videókat is tartalmaz. Az interaktív tábla is hasznos lehet az ismeretátadás szempontjából. Ezek az egészségnevelési programok Magyarországon a kerettantervbe be vannak építve a tanulók számára, ugyanakkor az alkalmazott tanítási és tanulási módszerek nem minden intézményben korszerűek. Az eszközellátottság nem kielégítő, egyes eszközök hiányoznak vagy pedig már nem működnek megfelelően, így nem lehet őket használni. Maga az eszközök javítása, vizsgálata nagyon költséges. Ezeken felül a tornatermek használata korlátozott lett, így a kültéri és egyéb helyszínlehetőségek kikényszerítése történik. Egyes intézményekben nincs testnevelés szakos tanár, hanem helyettük más szakos tanár tartja az órákat nem szakszerű szinten (Gergely 2002; Csányi 2019). Az iskolai menza korszerűsítésére is voltak már próbálkozások (menza reformprogram, zöldség-gyümölcs program). A menzareform 2015 szeptemberétől lépett hatályba. A rendelet magába foglalta az alábbiakat: a napi zöldség- és gyümölcsfogyasztást, a só nélküli étkezést, a cukrozott és szénsavas üdítőitalok kerülését, a cukor megvonását. Mindez a megfelelő étkezés javításának, az iskolai teljesítmény növelésének, a szervezet megfelelő működésének segítése céljából jött létre. Maga a program elterjesztése, az eredmények közzé tétele szükséges, hiszen így lehet alátámasztani a program hatékonyságát (Magyar Nemzeti Értékek és Hungarikumok Szövetsége; Bakacs és mtsai 2018). Viszont nem elég a menza korszerűsítése, az iskolai büfék esetében is javasolt lenne kiterjeszteni ezt. Sok iskolában ugyanis továbbra is megtalálhatóak a cukrozott üdítők, pékáruk, édességek stb. Ajánlott lenne a büfében egészséges, természetes alapanyagokból készült élelmiszerek árusítása, amelyek nincsenek tele ízfokozókkal és nem károsítják a gyermekek fejlődését. Lehetne gyümölcsöket és salátákat árulni, illetve magas gyümölcsstartalmú, rostos üdítőitalokat. Ezen termékek eladási ára azonban nem lehet kiugróan magas, egyéb esetben a kívánt cél nem lesz elérhető.

Romániában, amint azt a bevezető részben is ismertettük, az egészségtan órák elsősorban opcionálisak. Ezek kötelezővé tétele minden bizonnyal hozzájárulna a tanulók egészséges táplálkozással és fizikai aktivitással kapcsolatos ismereteinek bővüléséhez, ezáltal pedig az egészségmagatartásuk pozitív irányú változásához is. Mindemellett a hazánkban található Védőnői Szolgálat Romániában történő bevezetése is javulást eredményezhetne, noha ennek bevezetésére évekre lenne szükség. A védőnők mind önállóan, mind más szervezetekkel, intézményekkel (óvodák, iskolák, orvosok stb.) együttműködve előadásokat, interaktív programokat, csoportfoglalkozásokat stb. tarthatnak a fiatalok számára. Az iskolai védőnők pedig preventív tevékenységeket végezhetnének az oktatási intézményekben. Romániában védőnők hiányában akár az ápolók iskolai egészségfejlesztő programokba történő bevonása is megoldást jelenthetne a problémára. Az iskolai menza és büfé korszerűsítése azonban

könnyebben kivitelezhető feladat. Az előírásoknak megfelelően készített ételek, valamint a rendszeres étkezések nagymértékben hozzájárulnának a tanulók fejlődéséhez.

Mindezekon felül mindkét intézményben javasolt lenne nemcsak a tanulók, de a szülők tájékoztatása is az egészséges életmód alapjairól, akár szülői értekezlet keretén belül. Mind a szülők, mind pedig a tanulók körében fontos lenne azon honlapok bemutatása is, ahonnan hiteles információkat kaphatnak a témával kapcsolatban. Ilyenek például Magyarországon a Magyar Dietetikusok Országos Szövetségének (www.mdosz.hu), a Nemzeti Népegészségügyi Központnak (www.egeszseg.hu/) vagy a Magyar Táplálkozástudományi Társaságnak (www.mttt.hu) a honlapja. Vagy Romániában például a Regina Maria – Reteaua private de sanatate (www.reginamaria.ro) vagy a Sano teca (www.sanoteca.md) honlapja. Ezeken kívül természetesen számos oldal áll rendelkezésre úgy hazánkban, mint Romániában. Továbbá mind Magyarországon, mind Romániában szükséges lenne az egészségügyi tanárképzés/ és tanár továbbképzés, valamint az egészségfejlesztési és táplálkozástudományi szakemberek képzése annak érdekében, hogy hiteles információk kerüljenek átadásra.

Összegzés

A két intézmény összehasonlítása során kapott eredmények alapján elmondható, hogy a tiszafüredi gimnázium tanulói (átlag: 3,95, szórás: 1,60) a nagyváradi gimnázium tanulóihoz (átlag: 3,32, szórás: 1,77) képest szignifikánsan gyakrabban ebédelnek rendszeresen ($p=0,006$). A tiszafüredi tanulók ritkábban fogyasztanak gyorséttermi ételeket ($p<0,001$), kávét ($p=0,003$), és energiatalt ($p<0,001$) a nagyváradi tanulókhoz képest. Ugyanakkor körükben gyakoribb a rostos üdítőital fogyasztása ($p<0,001$).

Mind a hazai, mind pedig a határon túli intézményben javasolt egészségfejlesztő intervenciók bevezetése. Romániában az egészségnevelési és egészségfejlesztési programok kötelezővé tétele kiemelt jelentőséggel bír a kívánt cél elérése szempontjából. Hazánkban pedig e programok interaktív módon történő oktatása lenne fontos. Az interaktív módon történő oktatásnak köszönhetően a táplálkozási szokásokra vonatkozó ismeretek bővülése várható, mely az egészségmagatartás pozitív irányú befolyásolását eredményezné úgy a tanulók, mint a szülők körében.

Irodalomjegyzék

- Baban A., Balazsi R., Taut D.: Raport De Cercetare Comportamente De Sanatate La Copiii Si Adolescentii din Romania Studiu HBSC 2014/2015. <http://insp.gov.ro/sites/1/wp-content/uploads/2014/11/Raport-HBSC-Romania-bun.pdf>
- Bakacs M., Kaposvári CS., Nagy B., Varga A., Zentai A. (2018): Országos iskolai MENZA körkép 2017. Általános iskolai táplálkozás-egészségügyi környezetfelmérés. Országos Gyógyszerészeti és Élelmezés-egészségügyi Intézet, Budapest.
- Besenyi G., Barczy Sz., Pongor V., Forrai J. (2014): Általános iskolás tanulók táplálkozási- és egészségmagatartási szokásai. Egészségtudomány, LVIII. évfolyam, 2. 36-48.

- Boros J., Györke J., Stokker E., Szabó Zs. (2018): A 2014-ben végrehajtott Európai lakossági egészségfelmérés eredményei - Összefoglaló adatok. ELEF Műhelytanulmány I. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Choi J., Ford E., Gao X., Choi H. (2008): Sugar-Sweetened Soft Drinks, Diet Soft Drinks, and Serum Uric Acid Level: The Third National Health and Nutrition Examination Survey. *Arthritis and Rheumatism*, Vol 59, No.1. 109-116.
- Csányi T. (2019): Szemelvények az utóbbi tíz év iskolai testnevelés-oktatását szabályoz európai tantervi irányzatokból – Következtetések a mindennapos testnevelés tartalmi fejlesztése érdekében. *Új pedagógiai szemle*, 69.évfolyam. 16-37.
- Cselik B. (2017): egészségfejlesztő program hatása általános iskolás diákok egészségmagatartására („Fitness”, vagy „fatness”?! Avagy nem lehet elég korán kezdeni). Doktori (Ph.D.) értekezés. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar, Doktori Iskola, Pécs.
- Departamentul Educație și Cercetare és Departamentul Sănătate Publică (2015): Educație pentru sănătate
https://www.presidency.ro/files/userfiles/Raport_educatie_pentru_sanatate_19_ian_2016.pdf
- Engler Á., R. Fedor A., Markos V. (2016): Vision And Plans Of The Young People Of Nyíregyháza About Their Future: Visions of the Students Regarding the Labour Market. *YOUTH IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE. SOCIOLOGICAL STUDIES* 6:2 pp. 118-135., 18 p.
- Gergely Gy. (2002): A testnevelés tantárgy helyzete és fejlesztési feladatai. *Új pedagógiai szemle*, 7.évfolyam.
- Hidvégi P., Kopkáné J., Müller A. (2015): Az egészséges életmód. EKF Líceum Kiadó, Eger.
- Járomi É., Kimmel Zs. (2017): Komplex egészségfejlesztési beavatkozások lehetséges prevenciós megközelítései
- Kiss-Kondás D., R. Fedor A., Kiss-Tóth E. (2018): Középiskolás diákok szexuális magatartásának és tájékozottságának vizsgálata. *Egészségtudományi Közlemények*, 8. kötet, 2. szám (2018), pp. 19–32.
- Lukács Á., Darvay S., Kiss ZS., Füzi R., Krekó R., Gradwohl E., Kolosai N., Falusi A., Feith H. (2017): Kortárs egészségfejlesztési programok gyermekek és fiatalok körében a hazai és a nemzetközi szakirodalom tükrében – Szisztematikus áttekintés. *Egészségfejlesztés*, LIX. évfolyam, 2018. 1. szám. 6-25.
- Magyar Dietetikusok Országos Szövetsége: OKOSTÁNYÉR – Új magyar táplálkozási ajánlás.
<https://mdosz.hu/uj-taplalkozasi-ajanlasok-okos-tanyer/>
- Magyar Nemzeti Értékek és Hungarikumok Szövetsége: A menza minta = mintamenza program pillérei.
<http://www.mnhsz.com/mintamenza/a-menza-minta=-mintamenza-program-pillerei>
- Ministerul Sanatatii: Ghid pentru alimentatie sanatoasa - sfaturi pentru populatie.
http://old.ms.ro/?pag=185&fbclid=IwAR11ILf8Yt5olraNW5Yp7_7CxpKbaYQyYWiIOPowq4dGGSbhuIpp4PvI9bE
- Németh Á., Költő A. (2016): Egészség és egészségmagatartás iskoláskorban. Az Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása elnevezésű, az Egészségügyi Világszervezettel együttműködésben megvalósuló nemzetközi kutatás 2014. évi felméréséről készült nemzeti jelentés. Nemzeti Egészségfejlesztési Intézet, Budapest.
- Pálosi R., R., Fedor A. (2017): A tanulási motivációk és a munkaerő-piaci elvárások összefüggései. *KÜLÖNLEGES BÁNÁSMÓD* 3: 4 pp. 51-63., 13 p.

- R. Fedor A. (2019): A szubjektív egészségi állapot egészségpszichológiai aspektusai. Egészségfejlesztés, LX. évf. Jubileumi lapszám 99-110.
- R. Fedor A. (2016): Családalapítás és gyermekvállalás a fiatalok körében. ACTA MEDICINAE ET SOCIOLOGICA 7: 20-21 pp. 11-28., 18 p.
- Schaub G., Bácsi K. (2011): Táplálkozási szokások nemzetközi összehasonlítása 10–12 éves gyermekek körében. Iskolakultúra, 2011/10–11. 138-146.

DUPRESS

Dohányzással kapcsolatos ismeretek és az azt befolyásoló tényezők vizsgálata szakgimnáziumban tanuló fiatalok körében

Tuza Alexandra¹, Barth Anita¹, Szőnyi Krisztina¹, Szöllősi Gergő József²

¹Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar, Egészségtudományi Intézet Ápolástudományi Tanszék

²Debreceni Egyetem Népegészségügyi Kar, Családorvosi és Foglalkozás-egészségügyi Tanszék

Absztrakt. A serdülőkori dohányzási szokások feltérképezése elengedhetetlenek hatékony prevenciók programok kifejlesztéséhez. A vizsgálat célja felmérni a tanulók dohányzással kapcsolatos ismereteit, valamint feltérképezni az azt esetlegesen befolyásoló tényezőket. Továbbá szeretnénk volna megvizsgálni a kortársoktatás hatékonyságát. Kérdőívünk a szocio-demográfiai kérdéseken túlmenően egy tudásszint felmérő tesztet is tartalmazott. A kérdőív kitöltését követően a tanulók dohányzás témakörben oktatásban részesültek. A kapott eredmények statisztikai összehasonlítása és az összefüggések feltárása Wilcoxon-féle előjeles rangpróbák és Mann-Whitney tesztek segítségével valósult meg. Az előadás előtti (átlag: 4,35; szórás:1,15) és az előadás utáni (átlag: 4,47; szórás:1,13) tudásszint felmérő teszten kapott pontszámok között szignifikáns különbség nem mutatkozott ($p=0,612$). Nem találtunk szignifikáns összefüggést az átlagos tudáspontszám valamint a nem ($p=0,178$), a tanulók dohányzási szokása ($p=0,301$), a családban előforduló dohányzás ($p=0,106$), és a korábban témával kapcsolatos informálódás ($p=0,216$) között. Egy egyalkalmas oktatás azonban nem elegendő az ismeretek bővítéséhez.

Kulcsszavak: dohányzás, egészségnevelés, serdülők

Abstract. Assessing adolescent smoking habits is essential in order to develop effective prevention programs. The aim of this study is to measure the smoking related knowledge among students and the factors that may influence it. We also aimed to measure the effectiveness of our educational program. The questionnaire included questions related to socio-demographic data and a knowledge test. After completing the questionnaire, the students received a presentation about smoking. Statistical comparisons of the results obtained and Wilcoxon signed rank tests and Mann-Whitney tests were performed. There is no significant association between the pre-knowledge (mean: 4.35; standard deviation: 1.15) and post-knowledge (mean: 4.47; standard deviation: 1.13) tests scores ($p = 0.612$). No significant relationship was found between the knowledge score and gender ($p = 0.178$), smoking habits ($p = 0.301$) smoking in the family ($p = 0.106$), and prior topic-related information ($p = 0.216$). Lack of knowledge was identified among students related to smoking information. However, one presentation related to the topic is not enough to increase knowledge.

Keywords: smoking, health education, adolescents

Háttér

Napjainkban a dohányzás szervezetre gyakorolt ártalmas hatása bizonyított, ennek ellenére a serdülők egyre fiatalabb korban próbálják ki azt és egyre több a rendszeresen dohányzók aránya is. A dohányzás kipróbálása és a rászokás egy összetett folyamat, melyre vannak hajlamosító és ezzel szemben védő tényezők is. A gazdasági, oktatási, társas és

törvénykezési rendszerek befolyásolják a dohányzó magatartást, tehát egy igen meghatározó tényező a társadalmi szerveződés. A normának és a felnőttiség jelének közvetíti a társadalom és a közvetlen környezet ezt a magatartást, tehát a szocializáció hiányosságai szintén meghatározó tényezőnek tekinthetők. Mindemellett a szerepfeszültségek, a társas kapcsolatok, a család és az iskola is hatással vannak rá. Védőfaktor lehet, ha jó az iskolához való kötődése a fiatalnak és egyaránt sikeres a tanulmányaiban. A családi háttérnek, az iskola hozzáadott értékének, a pedagógus személyiségének, a fiatalok bizalmi kapcsolatainak fontosságát nemcsak a rizikómagartás szempontjából kell kiemelni, hanem a továbbtanulási motivációk és munkavállalási attitűdök szempontjából is. (Engler *et. al* 2016; Lácay-R. Fedor 2017) A fent említett védőfaktorok hiányában nagy az esély arra, hogy a diák deviáns csoportokhoz tartozzon (Resnick és munkatársai 1997; Dishion, Patterson, Stoolmiller, Skinner 1991; Wills és munkatársai 1995). Pikó és társai megállapították, hogy a szerfogyasztás serdülőkorú megelőzésében jelentős szerepe van a magatartáskontrollnak, ezt pedig a kognitív terápiás módszerek és az autogén relaxációs tréningek tudják kellően fejleszteni (Pikó, Kovács, Kriston 2011). Egy másik kutatás eredményei szerint a fiatalok kortársaik hatására kezdenek el cigarettázni társas környezetben, amit úgy lehetne megakadályozni, hogy a szociális készségek fejlesztésére kell alapozni a megelőzésre irányuló stratégiákat (Pikó, Varga 2014). Jelentősen tudja befolyásolni a fiatalok dohányzási szokásait a média, mely káros manipulációs hatásaival tisztában vannak a nem dohányzók és a dohányipar rejtett üzeneteit is könnyebben észreveszik (Pikó, Balázs, Page 2010). Ez nem csak a fiatalokra nézve veszélyes, de a társadalom egészére is. Az Európai iskolavizsgálat a fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásairól (ESPAD) a 2015-ös felmérésének eredményei megdöbbentőek: a megkérdezettek közel kétharmada (62,5%) legalább egyszer kipróbálta már a cigarettát az élete során. Rendszeres dohányzónak tekinthető 26,2%-uk. A dohányzást kipróbálók aránya 2003 után ugyan csökkenő tendenciát mutat (ESPAD Group 2016), azonban az európai átlaghoz képest Magyarország főbb prevalencia értékei a dohányzást illetően még mindig elmaradnak, így az említett adatok aggodalomra adnak okot (ESPAD Group 2016). Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása (HBSC) elnevezésű felmérés eredményei sem biztatóbbak. 2014-es felmérés alapján elmondható, hogy a diákok 36,2%-a próbálta már ki a dohányzást. A jelenleg dohányzó diákok 58,1%-a naponta rágyújt. A 2010-es HBSC kutatás eredményeihez képest csökkenés figyelhető a dohányzás élet- valamint havi prevalencia értékében (Németh és Költő 2011, Németh és Költő 2016). E felméréseken kívül több kutatás is megcélozta a serdülők dohányzási szokásainak felmérését. A legtöbb vizsgálat ezekhez hasonlóan rossz eredményekről számol be (Nemzetközi Ifjúsági Dohányzás Felmérés 2016, Hüse 2016, Héjja 2018).

A dohányzásnak számos negatív hatása van a szervezetre (Nemzeti Népegészségügyi Központ 2017), melyek megelőzésére, visszaszorítására több tevékenység irányult (2012. évi CXXXIV. törvény, Egészségjelentés 2016). Megemlítendő továbbá az a közösségi oldal, mely „Cigiszünet” néven található meg a Facebook-on és az Instagram-on egyaránt. Az oldal létrehozói azt akarták megtudni, hogy hogyan tudja befolyásolni az említett közösségi oldal a 14-35 éves személyek dohányzási szokásait, emiatt pedig felmérést végeztek a követők között. Szignifikánsan magasabb arányban számoltak be pozitív változásról azok a személyek, akik gyakrabban használták az adott közösségi oldalt (Pócs és munkatársai 2019). Noha bizonyított, hogy a kortársoktatással végzett egészségfejlesztés sokkal hatékonyabban éri el a fiatal hallgatóságot, mint a frontális oktatással végzett, hagyományos iskolai egészségfejlesztés, a

káros szenvedélyek témakörével csupán a kortársoktatások 11%-a foglalkozott, mely igen alacsonynak mondható (Lukács-Jakab és munkatársai 2018).

Kutatás célja

Kutatásunk célja volt felmérni a tanulók dohányzással kapcsolatos ismereteit, a dohányzásukat esetlegesen befolyásoló tényezőket feltérképezni, illetve felmérni a kortársoktatás hatékonyságát.

Anyag és módszer

Minta és mintaválasztás bemutatása

Kutatásunkat a Nyíregyházi Szakképzési Centrum Zay Anna Egészségügyi, Informatikai Szakgimnáziuma és Kollégiuma 11. évfolyamos tanulói körében végeztük. Összesen 49 fő vett részt a vizsgálatunkban. A tanulók papír alapon, önkéntes módon töltötték ki a kérdőíveket egy 45 perces osztályfőnöki óra keretein belül, melyet egy rövid témához kapcsolódó előadás követett. Az előadást követően a kérdőívek ismét kitöltésre kerültek.

Alkalmazott kérdőív bemutatása

A kérdőívek saját szerkesztésű kérdéseket tartalmaztak. A kortársoktatás előtti kérdőív a szocio-demográfiai adatokon (nem, életkor) túlmenően a dohányzási szokásokra kérdezett rá („Dohányzol jelenleg?”, Van a családotban, ismeretségi körödben olyan, aki rendszeresen dohányzik?; Korábban beszélgettél már valakivel a rizikómagatartásokról? Az utolsó 7 kérdés a tanulók dohányzással kapcsolatos ismereteit mérte fel („A felsoroltak közül melyek a rizikómagatartások?”, „Válaszd ki azokat a hatásokat, melyeket a dohányzás eredményez!”, „A dohányzás két ismert formája közül melyik károsabb az egészségre?”, „Melyik az a szerves vegyület, amely függőséget okoz a dohányzás során?”, „Mekkora dózis nevezhető károsnak a dohányzásnál?”, „Testi vagy lelki függőséget okoz a dohányzás?”, „Férfiak vagy nők körében gyakoribb a dohányzás?”).

Statisztikai módszertan

A kapott eredmények statisztikai összehasonlítása és az összefüggések feltárása Wilcoxon-féle előjeles rangpróbák és Mann-Whitney tesztek segítségével valósult meg.

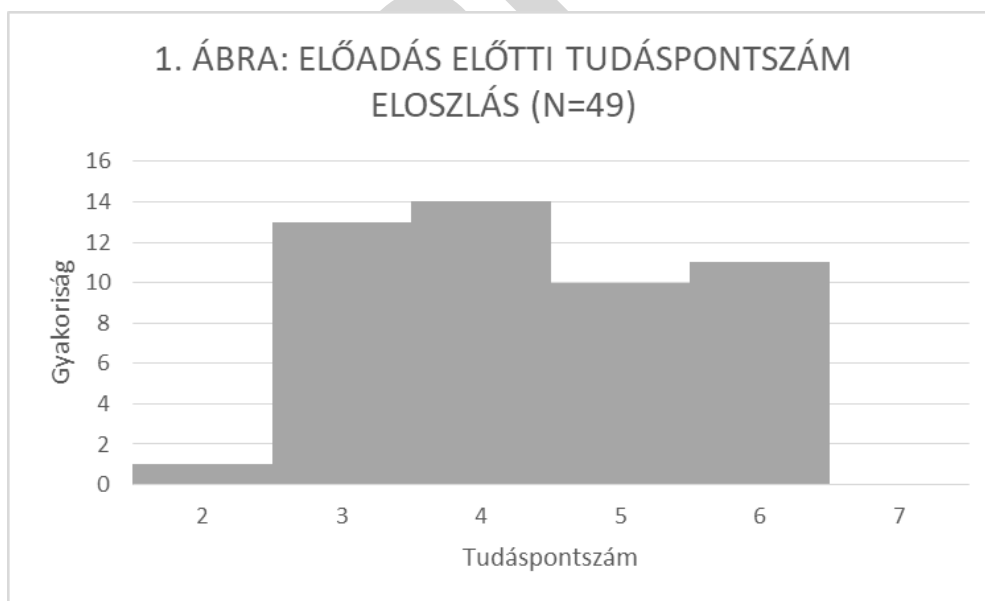
Eredmények és megbeszélés

A vizsgálatban 49 tanuló vett részt a 11. évfolyamos tanulók közül. A résztvevők átlagéletkora 17,34 év volt. A vizsgálatban résztvevők többsége lány volt (lány: 89,80%, fiú: 10,20%). Ennek oka, hogy a választott szakgimnázium képzései elsősorban a nők körében népszerűbbek. Megdöbbentően magas a rendszeresen dohányzók aránya (32,65%), mindez annak ellenére, hogy a tanulók többsége, 77,55%-a kapott már információt a dohányzásról és annak negatív hatásairól. Magas volt továbbá a családban előforduló dohányzók aránya is. A megkérdezettek 93,88%-ának a családjában rendszeresen dohányzik valaki (1. táblázat).

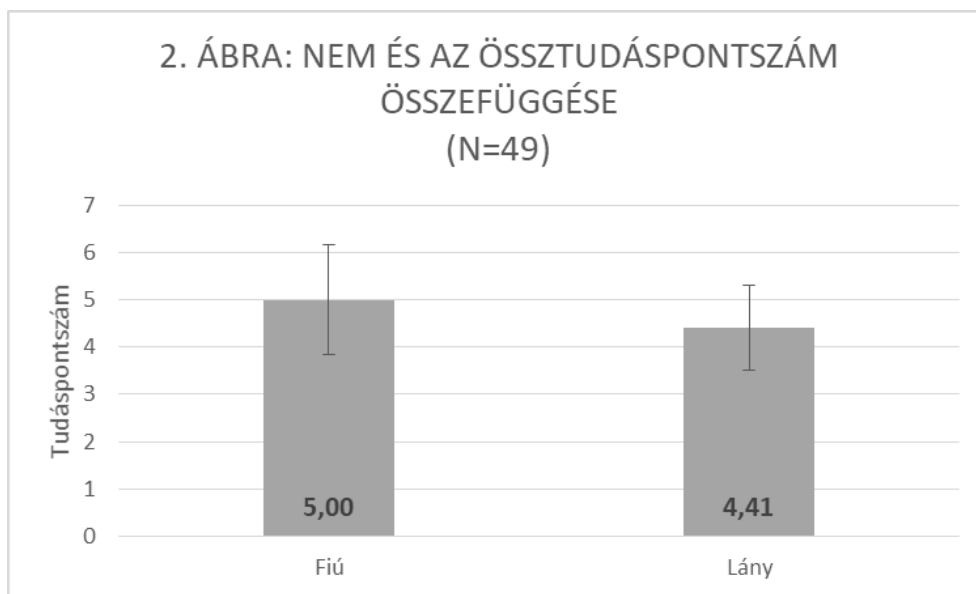
1. táblázat: A résztvevők szocio-demográfiai adatai

Változók		Résztvevők (N=49)
Átlagéletkor	Évek	17,34
Nem	Fiú	10,20% (N=5)
	Lány	89,80% (N=44)
Dohányzás a tanulók körében	Rendszeresen	32,65% (N=16)
	Alkalomszerűen	18,37% (N=9)
	Nem dohányzik	48,98% (N=24)
Dohányzás előfordulása a családban	Igen	93,88% (N=46)
	Nem	6,12% (N=3)
Dohányzással kapcsolatos információszerzés	Igen	77,55% (N=38)
	Nem	22,45% (N=11)

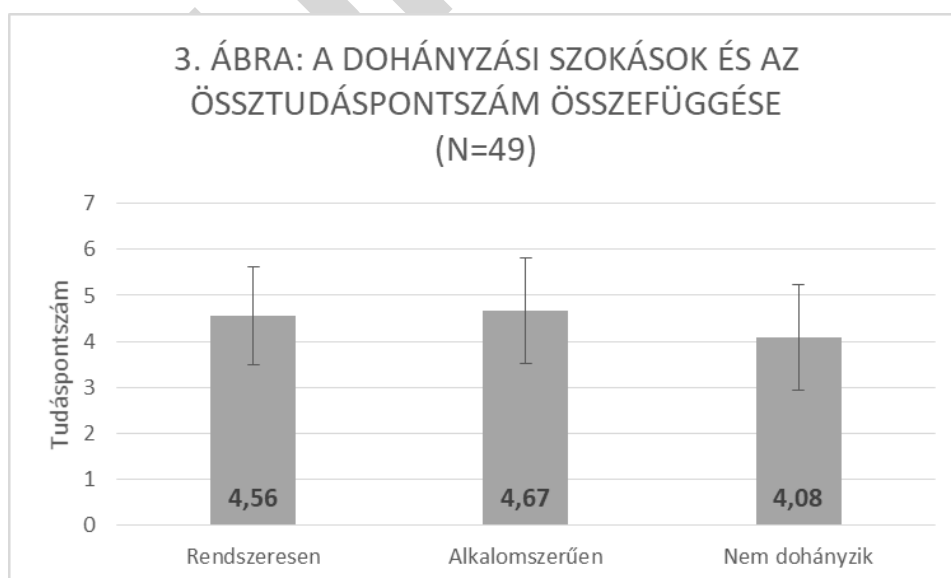
Az előadás előtti tudásszint felmérő teszten a tanulók a maximálisan elérhető 7 pontból 4,35 pontot értek el (szórás: 1,15). Nem volt olyan tanuló, aki 0 vagy 1 pontot ért volna el, ugyanakkor a maximális pontot sem érte el senki (1. ábra).

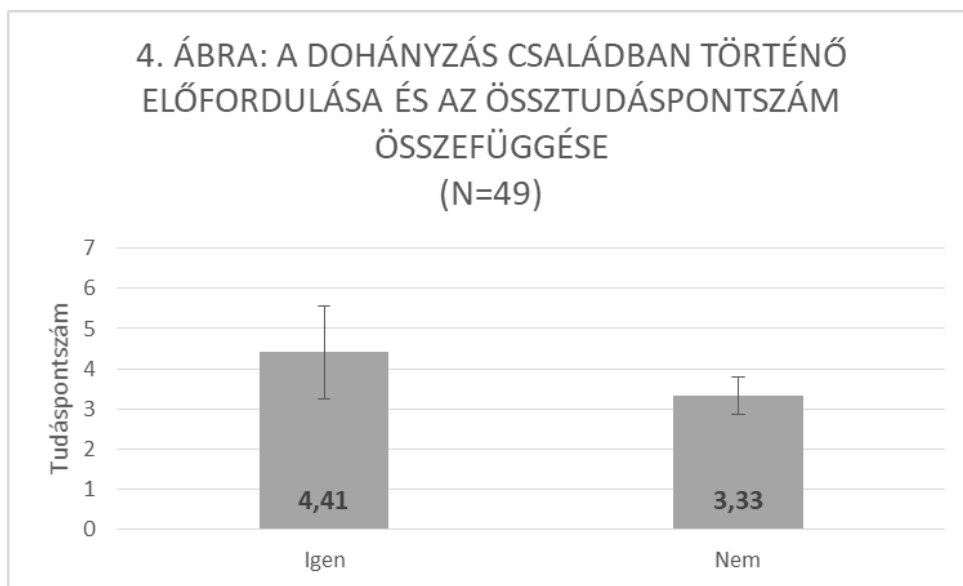
A nem és az előadás előtti átlagpontszám között szignifikáns különbséget nem találtunk ($p=0,178$) (2. ábra). A kapott eredményeket azonban a nemek nem egyenlő arányú eloszlása torzíthatta.

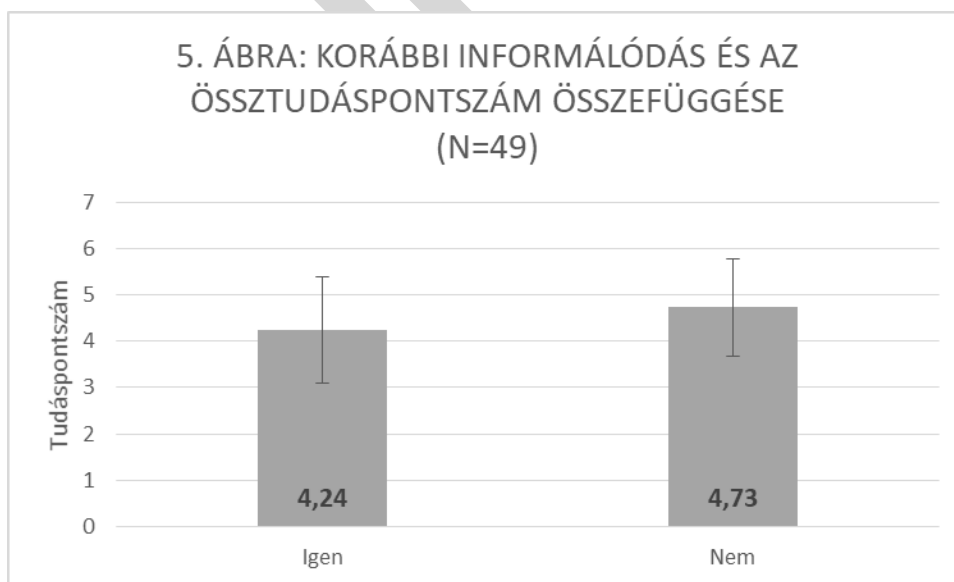
Nem találtunk összefüggést a dohányzási szokások és az átlagpontszám között ($p=0,301$). Azok a tanulók, akik nem dohányoznak, nem értek el több pontot a tudásszint felmérő testben, azon társaikhoz képest, akik dohányoznak (3. ábra). A dohányzással kapcsolatos ismeretek tehát nem bizonyultak befolyásoló tényezőnek.

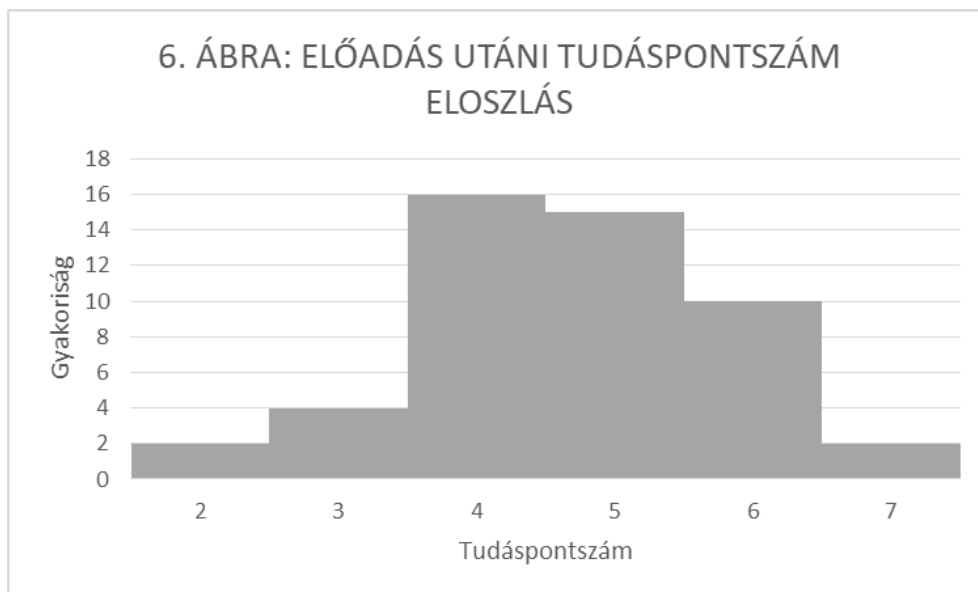
Nem találtunk összefüggést a dohányzás családban történő előfordulása és az ösztudáspontszám között ($p=0,106$). Tehát azok a tanulók, akiknek a családjában nem dohányoznak, nem értek el jobb eredményeket, azokhoz a diákokhoz képest, akik családjában dohányoznak (4. ábra).

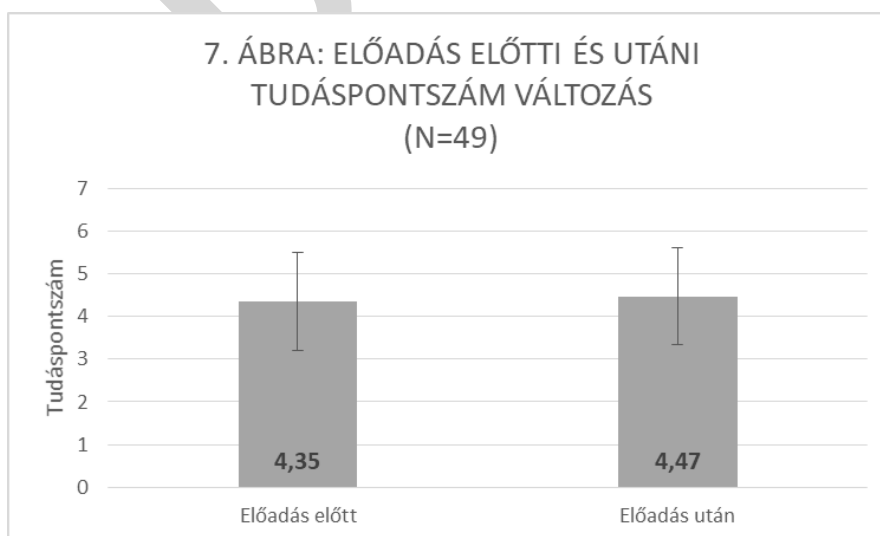
A dohányzással kapcsolatos előzetes információszerezés nem bizonyult befolyásoló tényezőnek az ösztudáspontszám tekintetében ($p=0,216$). Azok a tanulók, akik korábban kaptak információkat a témával kapcsolatban, nem értek el jobb eredményt azon tanulókhoz képest, akik nem rendelkeztek előzetes ismeretekkel (5. ábra).

Az előadást követően a tanulók a tudásszint felmérő teszten a maximálisan elérhető 7 pontból átlagosan 4,47 pontot értek el (szórás:1,13). Az előadást követően már volt olyan tanuló, aki elérte a maximális pontszámot, noha még mindig volt példa a diákok körében arra, hogy 2 pontot értek el (6. ábra).

Az előadás előtti átlagos tudáspontszám 4,35 (szórás: 1,15) volt, míg az előadás utáni átlagpontszám 4,47 (szórás: 1,13). Minimális tudáspontszám változás figyelhető meg, azonban a kettő között szignifikáns különbség nem figyelhető meg ($p=0,612$) (7. ábra).

Összegzés

A felmérésben résztvevő fiatalok körében a dohányzás igen gyakori. Noha a tanulók többsége már kapott információt a dohányzásról, annak káros hatásairól, ennek ellenére több, mint a fele dohányzik rendszeresen vagy alkalmoszerűen. Rendkívül magasnak mondható a családban előforduló dohányzás gyakorisága is. A tanulók körében az általunk alkalmazott tudásszint felmérő teszten elért átlagpontszámok alapján elmondható, hogy az ismereteik a témával kapcsolatban nem kielégítőek. A tanulók ismeretei függetlennek bizonyultak a nemtől, a dohányzási szokásoktól, a családban előforduló dohányzástól, valamint a korábbi ismeretszerzéstől. A kapott eredményekre való tekintettel, a vizsgált fiatalok körében elengedhetetlen további egészségnevelési céllal történő dohányzás prevenciós foglalkozások tartása. Ezek elsődlegesen interaktív formában, lehetőség szerint kiscsoportos foglalkozás keretében szakember bevonásával kerüljenek megvalósításra. Hasznos lehet továbbá e foglalkozások szerepjátékokkal történő kiegészítése is, mindez pedig nem csupán a tanulók, de azok szüleinek a körében is.

Irodalomjegyzék

2012. évi CXXXIV. törvény a fiatakorúak dohányzásának visszaszorításáról és a dohánytermékek kiskereskedelméről: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1200134.TV>
- Dishion T. J., Capaldi D., Spracklen K. M., Li F. (1995): Peer ecology of male adolescent drug use. *Development and Psychopathology* (7), 04: 803–824.
- Egészségjelentés 2016 (2017): Nemzeti Egészségfejlesztési Intézet, Budapest. 75-76. EMMI Egészségügyért Felelős Államtitkársága, EMMI Oktatásért Felelős Államtitkársága (2016): „Az egészség a TIEd is!” A teljes körű iskolai egészségfejlesztés tevékenységei, Ajánlás a pedagógusok részére. Budapest
- Engler Á., R. Fedor A., Markos V. (2016): Vision And Plans Of The Young People Of Nyíregyháza About Their Future: Visions of the Students Regarding the Labour Market. *YOUTH IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE. SOCIOLOGICAL STUDIES* 6:2 pp. 118-135., 18 p.
- ESPAD Group (2016): ESPAD Report 2015: Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. Luxembourg, Publications Office of the European Union.
- Héjja Bella Emerencia (2018): Alcohol Consumption, Smoking Habits and Psychotropic Drugs among Studying Musicians. *PedActa* (8), 2:51-60.
- Hüse Lajos (2016): A fiatalok rizikómagatartása Nyíregyházán, *Acta Medicinæ et Sociologica* (7), 20-21.
- LÁ CZAY M. - R. FEDOR A. (2017): Prediktorok és protektorok egy vizsgálat adatbázisának több dimenziós elemzésében. In: Fáb ián, Gergely; Szoboszlai, Katalin; Hüse, Lajos (szerk.) *A társadalmi periférián élő gyermekek és fiatalok rizikómagatartásának háttere*. Nyíregyháza, Periféria Egyesület, 73-90
- Lukács-Jakab Ágnes, Mészárosné Darvay Sarolta, Soósné Kiss Zsuzsanna, Füzi Rita, Bihariné Krekó Ilona, Gradwohl Edina, Kolosai Nedda, Falus András, Feith Judit Helga (2018): Kortárs egészségfejlesztési programok gyermekek és fiatalok körében a hazai és a nemzetközi szakirodalom tükrében – Szisztematikus áttekintés. *Egészségfejlesztés* (59), 1:6-24.

- Németh Ágnes, Költő András (2011): Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja. Az Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása című, az Egészségügyi Világszervezettel együttműködésben zajló nemzetközi kutatás 2010. évi felméréséről készült nemzeti jelentés. Budapest, Országos Gyermkegészségügyi Intézet.
- Németh Ágnes, Költő András (2016): Egészség és egészségmagatartás iskoláskorban. Az Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása elnevezésű, az Egészségügyi Világszervezettel együttműködésben megvalósuló nemzetközi kutatás 2014. évi felméréséről készült nemzeti jelentés. Budapest, Nemzeti Egészségfejlesztési Intézet.
- Nemzeti Népegészségügyi Központ (2017): Mit tesz a dohányzás a szervezetünkkel? <http://www.egeszseg.hu/cikk/mit-tesz-a-dohanyzas-a-szervezetunkkel>
- Nemzetközi Ifjúsági Dohányzás Felmérés (2016): Hazai és külföldi tanulmányok. <https://www.fokuszpont.dohanyzasvisszaszoritasa.hu/hu/content/hazai-es-kulfoldi-adatok-tanulmanyok>
- Pikó Bettina, Balázs Máté, Ádám, Randy M. Page (2010): A médiatudatosság jelentősége a serdülők dohányzásában és alkoholfogyasztásában. LAM Tudomány, Orvoslás és Társadalom (20), 2:143-147.
- Pikó Bettina, Kovács Eszter, Kriston Pálma (2011): A belső/külső kontroll és a serdülőkori szerfogyasztás összefüggésének jelentősége a magatartás-orvoslásban. Orvosi Hetilap (152), 9:331-337.
- Pikó Bettina, Varga Szabolcs (2014): Mi motiválja a fiatalok dohányzását és alkoholfogyasztását: magatartás-epidemiológiai elemzés. Orvosi Hetilap (155), 3:10-105.
- Pócs Dávid, Kovács Róbert, Óvári Tímea, Erdős Csaba, Kelemen Oguz (2019): A dohányzás visszaszorítása a Facebook segítségével a 14–35 éves korosztály körében. Orvosi Hetilap (160), 6:220–227.
- Resnick M. D., Bearman P. S., Blum R. W., Bauman K. E., Harris K. M., Jones J., Tabor J, Beuhring T, Sieving RE, Shew M, Ireland M, Bearinger LH, Udry J. R. (1997): Protecting adolescents from harm. Findings from the National Longitudinal Study on Adolescent Health. JAMA (278), 10:823–832.
- Wills T. A., McNamara G., Vaccaro D. (1995): Parental education related to adolescent stresscoping and substance use: development of a mediational model. Health Psychology: Official Journal of the Division of Health Psychology, American Psychological Association (14), 5:464–478.

Az Idősekről Gondoskodó intézményeink fejlesztési perspektívái

Ungvári Sándor

Szent Lukács Görögkatolikus Szeretetszolgálat

Absztrakt. A társadalom elöregedése nem csupán Magyarországon jelent problémát, hanem az Európai Unió tagállamainak is szembe kell nézniük a csökkenő születésszámmal, az elvándorlással és az idősebb állampolgárok magas száma (és hosszabb élettartama) miatt kialakult nehézségekkel. Hazánk népessége több mint 35 éve folyamatosan csökken. Míg kezdetben csak az alacsony születésszámnak volt tulajdonítható a csökkenés, addigra 2000 után már a fokozódó elvándorlás is negatívan befolyásolta a népességszámot, és ezen belül arányaiban nőtt a magányos idősök száma. Kutató munkám célja, egy átfogó és aktuális kép kialakítása a hazai idősgondozásról, az idősotthonok fenntartóinak gazdasági és szakmai részesedéséről. Személyes motivációm az erősíti, hogy munkám során a görögkatolikus szeretetszolgálat szociális feladatainak ellátásában az intézmények életét fenntartói aspektusból van módomban bemutatni. Fontosnak tartom mérhetővé tenni a szolgáltatási elemeket, hogy mind a szakmai munka, mind pedig a gazdálkodás objektív módon összehasonlítható, elemezhető legyen. Szeretném feltárni e szociális területnek a helyes humánerőforrás gazdálkodási jó gyakorlatait és az emberi erőforrás által nyújtott teljesítmények, szolgáltatások mérésének módszereit. A vizsgálataimmal arra kívánok fókuszálni, hogy megtudjam, van-e és mi a kiemelt fontosságú területe annak, hogy idős embertársaink életminőségét jó színvonalon tudjuk megszervezni, a társadalmi felelősségvállalás és az etikus vezetés megjelenik-e a fenntartóknál, vannak-e követhető jó gyakorlatok?

Kulcsszavak: idősgondozás, idősotthonok, szubjektív jólét, vezetési funkciók, humánerőforrás

Abstract. The ageing of society is not only a problem in Hungary, but also the other States of the European Union are facing the difficulties of falling birth rates, immigration and the high number (and longer life) of older citizens. Hungary's population has been declining for more than 35 years. While the decrease was initially attributed only to the low birth rate, after 2000 the population was already negatively affected by the increasing exodus, and the number of lonely elderlies has also increased in proportion. The aim of my research is to create a comprehensive and up-to-date picture of the elderly care in Hungary, the economic and professional share of the maintainers of nursing homes. My personal motivation is reinforced by the fact that, in the course of my work, I am able to demonstrate the workings of the social institutions from a maintenance aspect. I consider it important to measure the elements of service so that both professional work and labor can be objectively compared and analyzed.

I would like to explore the good practices of correct human resources management in this social field and the methods of measuring the performance and services provided. With my studies, I would like to focus on finding out if there are, and if so, what are the priority areas for increased quality of life of our elderly people. At a high level, whether social responsibility and ethical leadership are displayed at the homes of maintainers, are there best practices to follow?

Keywords: aged care, nursing homes, subjective well-being, management functions, human resources

A kutatási téma aktualitása, problémáinak felvetése

A munkám során szociális, gyermekvédelmi, egészségügyi és karitatív tevékenységgel találkozok. A négy terület közül leginkább a szociális területtel kapcsolatban mutatok nagyobb érdeklődést. A szociális érzékenységem gyermekkorom óta irányította pályaválasztásomat. Kezdetben ugyan a papi pálya felé vonzódtam, de a számok világa mindig kedves volt nekem,

csakúgy a kereskedelem, közgazdaságtan, matematika és a mérhetőség, elszámolhatóság. Alapvégzettségem és első diplomám hatására a szociális gazdasági munkakörökben találtam meg a hivatásomat.

Tetszett a gondolat – és ez még ma is így van – hogy a szociális ellátás tevékenységeihez indikátorokat rendeljek, így mérhetővé teszem azt, ami lehetőséget teremt az objektív összehasonlításhoz, akár a fenntartásunkban lévő többi időotthon, akár más fenntartóhoz tartozók munkájának értékeléséhez. A szociális ellátásban azonban nem véltem felfedezni ezt a személetet, pedig az gondolom, hogy mind a nonprofit, mind a piaci alapú szolgáltatáshoz mindezek elengedhetetlenek.

A WHO egészség definíciójával: „Az egészség a teljes **testi, lelki és szociális jóllét** állapota, és nem csupán a betegség vagy fogyatékosság hiánya.” Az életkor előre haladásával azonban nagyon sok objektív (társadalmi, gazdasági, egészségügyi, stb.) és szubjektív problémával találkozunk, amelyek kezelése segíthet az idősök életminőségének javításában és a szubjektív jólétük megteremtésében. Vizsgálatomat e témakörben elsősorban az időotthonokban kívánom végezni. A szubjektív egészségi állapotnak és az elégedettség vizsgálatának igen bő szakirodalma van, ezek közül R. Fedor (2020, 2019, 2018) vonatkozó tanulmányaiból merítetek.

E téren a szükséges infrastruktúra, a megfelelő szolgáltatási színvonal, a kiszámíthatóság mindkét félnek a szolgáltatónak és az életét itt folytató idősöknek az életminőségük garanciája. „Az idősök otthonában a humanisztikus modell (Maria Jahoda), valamint a közösségi modell alkalmazása a cél, amikor is a szakember arra törekszik, hogy az egész embert szolgálja, illetve, hogy az adott személyt vagy problémát az eredeti közösségben kezelje. Ez a modell közel áll a mentálhigiénés szakmai tevékenységekben érvényesítendő holisztikus szemlélethez, amely szerint az embert, esetünkben a bentlakásos intézményben élő idős embert testi, lelki és szociális lényként, a maga egészlegességében fogadjuk el. Az idős ember védelme és jólétének elősegítése nem korlátozódik alapszükségleteinek kielégítésére, hanem kiterjed lelki egészségének védelmére, szociális kapcsolatainak támogatására, valamint személyes, családi és társas kapcsolataiban való egyensúlyának megőrzésére is.”

A kutatási tervem célja, hogy az időotthonokban az idősgondozás fejlesztéséhez, az idősök életminőségének javításához és a szubjektív jólétük megítéléséhez új ismereteket szerezhsek.

Összefüggésében szeretném vizsgálni, hogy az eddigi kutatások szerint a szubjektív egészségi állapotot milyen tényezők határozzák meg;

1. ezeket a tényezőket hogyan lehet azonosítani az időotthoni lét során?
2. milyen kapcsolat van az egészségi állapot, a korábbi egészségtudatosság, társadalmi státusz, iskolázottság, földrajzi lakóhely (korábbi), családi állapot, vallásosság, hit, stb. között?
3. a kitűzött színvonalú szolgáltatásra hogyan lehet a megfelelő humánerőt felkészíteni, szervezni?

Az időskorúak helyzete Magyarországon

A társadalom elöregedése nem csupán Magyarországon jelent problémát, hanem az Európai Unió tagállamainak is szembe kell nézniük a csökkenő születésszámmal, az elvándorlással és az idősebb állampolgárok magas száma (és/vagy hosszabb élettartama) miatt kialakult nehézségekkel. Hazánk népessége több mint 35 éve folyamatosan csökken. Míg kezdetben csak az alacsony fertilitási rátának volt tulajdonítható a csökkenés, addigra 2000 után már a fokozódó elvándorlás is negatívan befolyásolta a népességszámot (Obádovics, 2018).

Az urna alakú korfa jelentette problémák orvoslása mind az állam, mind a vállalkozások számára sürgős. Míg az állam egyre több embernek fizet egyre több nyugdíjat, addig a vállalatok, kénytelenek magasabb fizetéssel, vagy ha lehetséges és anyagi korlátaik engedik, akkor gépesítéssel megoldani a munkaerőhiányt, amely lassan minden szektorban jelentkezik. Hazánkban a 65 év feletiek száma 2018-ban 1 851 965 fő volt, ami a teljes lakossághoz (9 778 371) viszonyítva 18,9%. Ugyan ebben az évben a 0-14 év közötti korosztályba 1 421 916 fő tartozott (14,5%). A két korcsoport együtt 3 273 881 főt számlált, ami a lakosság 33,4 %. Ez azt jelenti – eltekintve a nyugdíj mellett tovább dolgozó, vállalkozó, egyéb gazdasági tevékenységet végző idős emberektől – hogy minden harmadik magyar ember korából fakadóan nem dolgozik (KSH).

A magyarok várható életkorát nem csupán a nemük, hanem a társadalmi-gazdasági csoportjuk is befolyásolja. A dohányzás, az alkoholfogyasztás és az elhízás is sokat ront az uniós átlagnál rövidebb élettartam minőségén. A népesség elöregedésével a demencia jelentette teher is egyre nagyobb, Anderson és Oderkirk (2015) tanulmánya szerint a következő húsz évben megduplázódik hazánkban a demens betegek száma.

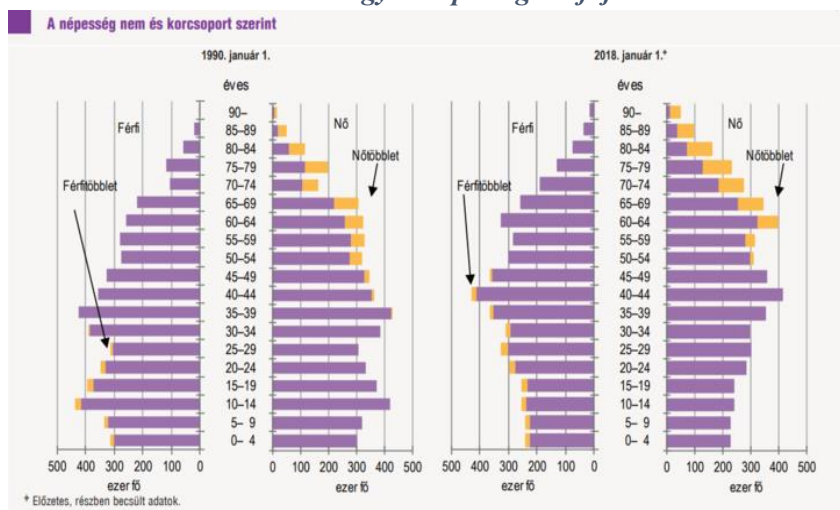
Az idős korosztály aránynövekedésében is van egy belső strukturálódás. Ez az átlagéletkor növekedése miatt van, nő a nagyon idősök aránya.

A korcsoport szerinti megoszlás nemenkénti mutatóiból jól láthatók a legjellemzőbb tendenciák. A 70 éven aluli korosztály aránya a férfiak körében mindig magasabb, a nők körében mindig alacsonyabb volt a két nem együttes mutatójánál, míg a magasabb korcsoportokban éppen fordított a helyzet. Mindez abból a különbségből adódik, amely a két nem átlagos élettartamában, halandósági viszonyaiban mutatkozik.

A 60 éves és idősebb népesség háromötöde (61%-a) nő. Minden nyolcadik férfi és csaknem minden negyedik nő tartozik ebbe a korosztályba, a nők száma több mint 470 ezerrel magasabb. A nemek arányának a mutatója – az 1000 férfira jutó nők száma – a népesség egészét tekintve 1102, a 60 éves és idősebbek körében viszont 1587.

Az a számottevő nőtöbblet, mely az időskorúak – és kizárólag az időskorúak – körében mutatkozik, a XX. század második felében alakult ki. A folyamat csak lassan, kisebb-nagyobb visszaesésekkel bontakozott ki, a nők körében azonban megszakítás nélkül, és a férfiakhoz képest erőteljesebben növekedett az időskorúak aránya.

1. ábra: A magyar népesség korfája

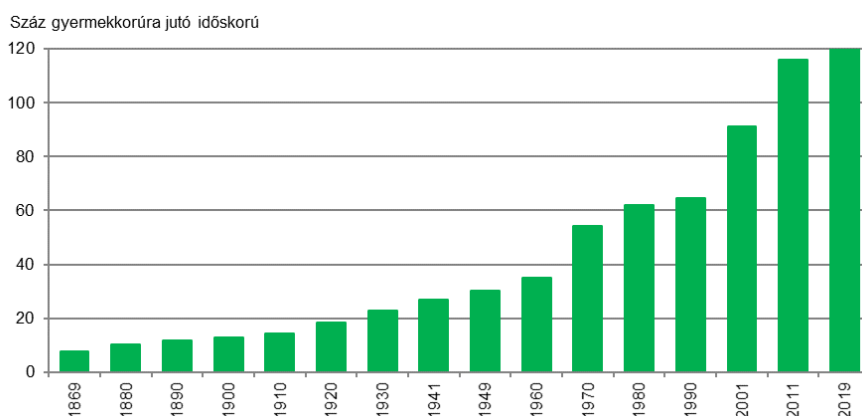
Forrás: KSH

Az időskorú népesség arányán belül számolni kell a nagyon idősök (80 éves és idősebb korosztály) számának növekedésével, ami szintén a halandósági mutatókkal hozható összefüggésbe.

A korcsoport szerinti megoszlás mellett a másik fontos jellemző a családi állapot szerinti megoszlás, mely jelentős eltérést mutat az idős generációban az össznépességtől. A legmarkánsabb eltérés a házasok és volt házasok, illetve a nőtlenek, hajadonok arányában mutatkozik. Az idős korosztály döntő többsége házasságban él vagy élt, csupán 4 % azoknak az aránya, akik nőtlenek vagy hajadonok. A férfiak és nők közötti eltérés a házasságban élők, illetve özvegyek, elváltak körében mutatkozik. A 60 éves és idősebb férfiak 75%-a él házasságban, 15%-a özvegy és mindössze 6%-a elvált. A nők esetében a házasságban élők aránya már csak 36%. Ezzel szemben az özvegyek aránya 52%, az elváltaké pedig 8%.

A jelentős eltérés abból adódik, hogy a nők esetében várható élettartam hosszabb, mint a férfiak esetében. Fontos elmondani azt is, hogy a házások aránya az életkor emelkedésével mindkét nem esetében jelentősen csökken, ami növeli az említett korosztály esetében a szociális ellátások iránti igényt.

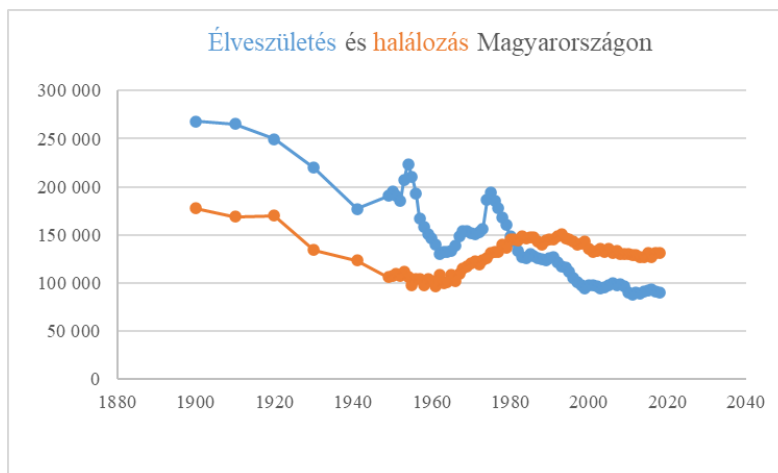
2. ábra: Öregedési index

Forrás: KSH

A gazdaságilag nem aktív népesség egyik meghatározó csoportját a nyugdíjasok, járadékosok képezték (több mint 1,8 millió fő). Az ide sorolt inaktív keresők zömmel saját jogon, öregségi nyugdíjban részesültek. Már ekkor is számottevő volt a rokkantsági és korengedményes nyugdíjasok rétege.

3. ábra: Az élve születés és a halálozás Magyarországon

Forrás: KSH

Az egyének egészségügyi állapotukból adódóan sok esetben már csak részben képesek önmagukról gondoskodni. Az állam a szociális alapszolgáltatások megszervezésével és támogatásával segítséget nyújt a szociálisan rászorulóknak részére saját otthonukban és lakókörnyezetükben önálló életvitelük fenntartásában, valamint egészségi állapotukból, mentális állapotukból vagy más okból származó problémáik megoldásában. (Hablicsek 2009) Az az egyén, aki az egyes tevékenységekben hetente többször segítségre szorul vagy figyelmet, irányítást igényel, továbbá bizonyos tevékenységek elvégzésében rendszeres segítségre szorul vagy napi szintű kontrollt igényel, gondozási szükségletének felmérését követően házi segítségnyújtásban részesülhet.

Amennyiben az egyén gondozási szükséglet szerint III. fokozatú, azaz teljes ellátásra, folyamatos gondozásra, ápolásra szorul, intenzív odafigyelést és gyakori beavatkozást igényel, kérelmezheti a szakellátását az idősek ápoló-gondozó otthonában.

A szociális szakellátók fenntartóit a jogszabály három csoportba sorolja. **Állami fenntartóként** definiálja az állam fenntartói feladatainak ellátására a Kormány rendeletében kijelölt szerve(ke)t, a helyi önkormányzatokat, a helyi önkormányzatok társulásait. **Egyházi fenntartóként** a bevett egyházat, annak belső egyházi jogi személyét, továbbá az olyan nyilvántartásba vett egyházat, amely a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény 9/D. § (5) bekezdése, illetve 9/F. § (1) bekezdése szerinti, a szociális, gyermekjóléti vagy gyermekvédelmi feladatok ellátására is kiterjedő megállapodással rendelkezik. **Nem állami fenntartó** elnevezést kapott az egyéni vállalkozó, magyarországi székhelyű jogi személy és egyéni cég, más államban honos vállalkozás belföldön bejegyzett fióktelepe.

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI) adatai alapján 2017 szeptemberében az állami 437, az egyház 215, míg a nem állami szereplők 200 időotthont tartottak fenn.

Arányaiban ez azt jelenti, hogy Magyarországon az idősotthonok közel 50%-a egyházi és nem állami fenntartásban működik.

Az EMMI adatai szerint, Magyarországon a különböző fenntartók összesen 54 134 férőhelyet tud biztosítani az idősok számára az otthonaikban.

Figyelembe véve hazánkban a 65 év felettiek számát (1 851 965 fő) és a várólisták hosszát – 2017 őszén összesen 21 959 fő szerepelt az állami, az egyházi és a nem állami szervezetek által fenntartott idősotthonok várólistáin – kijelenthetjük, hogy az idős gondozás kérdése már most is fontos, később pedig még nagyobb hangsúlyt kaphat. Ennek nem csupán a gazdasági, hanem a vezetési és a szervezési aspektusait, és az idősotthonban élők szubjektív jóllétét és az idősotthonban folyó mentálhigiénés tevékenységeket is meg kell vizsgálni.

Az idősok társadalmi helyzetét a korábbi életmódjuk befolyásolja, így a társadalom tagozódását tükrözi. Lakáskörülményeik, anyagi fogyasztásuk, kulturális aktivitásuk alapján a 60 éven felüliek több mint egyötödét sorolhatjuk a felső-, illetve a középosztályhoz. Legnépesebb (46%-os aránnyal) az átlagos anyagi színvonalon élő kispolgárok kategóriája, amelyet – a lakásviszonyok szerint – a jó, illetve a rossz lakással rendelkezők rétegére bonthatunk. Az idősok több mint 30%-a tekinthető szegénynek, és ebből mintegy 10% a depriváltak (a nagyon rossz lakás- és anyagi körülmények között élők) hányada.

A demográfiai jellemzők közül az életkornak van lényeges szerepe: az idősebb nyugdíjasok státusa rosszabb, mint a fiatalabbaké. Azonban nem feledkezhetünk meg a háztartás-összetétel hatásáról sem: azok az idősok, akiknek a családjában van legalább egy aktív kereső, kedvezőbb körülmények között élnek, mint a kizárólag inaktívakból álló háztartások tagjai. Nagyon lényeges szerepe van a lakóhelynek is: az urbanizáltabb településeken élő idősok társadalmi státusa kedvezőbb, mint a kistelepüléseken, községekben lakóké.

A társadalmi státus az idősok egészségi állapotát szintén alapvető módon befolyásolja. A felső és középosztályhoz tartozók körében jóval alacsonyabb a tartós betegségben szenvedők és a fogyatékosok aránya, mint a szegények vagy a depriváltak között. A mentális egészségi állapotot illetően még markánsabbak a társadalmi helyzet szerinti differenciák: a depriváltak rétegéhez tartozó idősok 40%-ánál mindennaposak a lelki problémák, míg a felsőosztályban egytizedes ugyanez az arány.

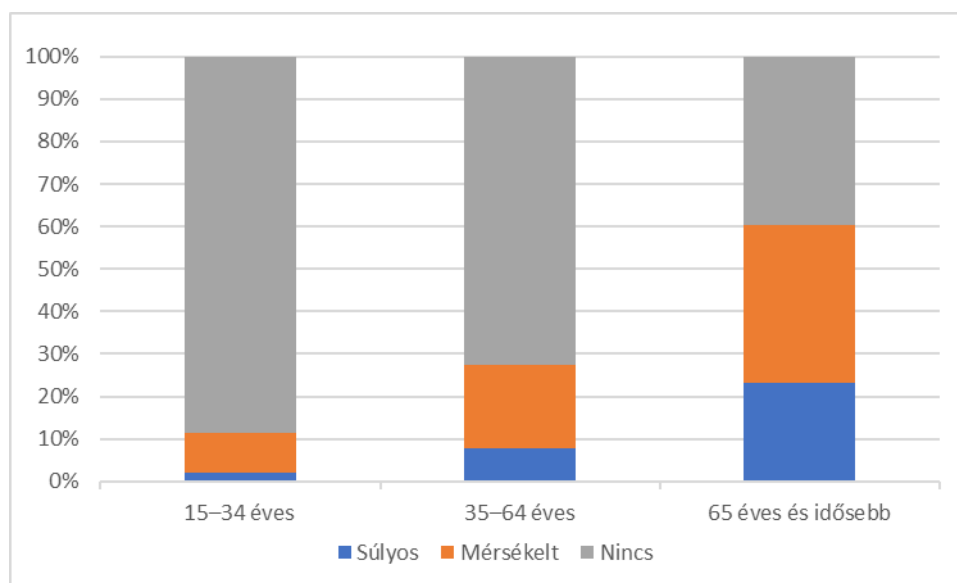
Az egyes korcsoportok közül a fiatalabbak vidéki városokban, a legidősebbek pedig főként a fővárosban élnek nagyobb arányban. A 30 és 60 év közöttiek közel egyötöde lakótelepi panelépületek, fele pedig családi házak lakója. A legidősebbek (75–84 évesek) aránya erősen felülreprezentált a városi bérházakban (17%) és parasztházakban (19%), miközben kevesebben élnek családi házban. A lakótelepeken a két idősebb korosztály hányada egyre csökken.

Az idős emberek életminőségét alapvetően testi-lelki egészségük határozza meg. Természetesen emellett szerepet játszanak még más tényezők is, mint pl. az anyagi és szociális helyzetük, környezetük stb. Mielőtt a morbiditási mutatókat alaposabban megvizsgálánk, fontos megjegyezni, hogy nagy számban vannak egészséges, testileg-lelkileg kiegyensúlyozott életet élő idősokú emberek, erre vonatkozó statisztikai adatokkal azonban alig rendelkezünk.

Ennek következtében arra kényszerülünk, hogy az egészségi állapotot a betegségekkel és a halálózással jellemezzük. A betegségek jelenléte rontja ugyan az életminőséget, azonban hangsúlyozzuk, hogy a korszerű gyógykezelés és rehabilitáció a betegségek egy részében teljes értékű életet biztosít (példa erre a jól kezelt magasvérnyomás-betegség), a betegségek másik részében pedig, a betegség természetétől függően, javít az élet minőségén.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján elmondható, hogy az időskorúak gyakrabban szorulnak orvosi kezelésre, gyakrabban utalják őket szakorvosokhoz (rendelőintézetbe, kórházi ambulanciákra), továbbá gyakrabban kezelik őket kórházban.

4. ábra: A korlátozottság mértéke

Forrás: KSH

Az idős emberek gyakrabban veszik igénybe az egészségügyi szolgáltatásokat. Az összes kórházi ápolási eset 1/3-át, a járóbeteg-szakellátás klinikai jellegű rendelésein megjelent betegek 1/5-ét a 65 éves és idősebb betegek teszik ki. Az idős emberek évente 2-3 alkalommal fordulnak a járóbeteg-szakellátás orvosaihoz.

Az öregedés kibontakozásában lévő fázisában a fiatalok mellett az aktív korúak számának és arányának zsugorodása van napirenden. Ugrásszerűen növekednek az eltartási arányszámok.

Az öregedés a teljes korösszetétel átalakulásának, „megnyúlásának” menete, amelyben szükségszerűen elmozdulnak a főbb életkori csoportokat (fiatalok, aktív korúak, idősek) elválasztó határok.

A halandóság igen jelentős további csökkenésével emelkedik az idős kor átlagos felső határa is. Magas lesz, és erősen növekszik az eltartási arányszám, az aktívakra jutó eltartási kötelezettség, amennyiben a foglalkoztatást nem sikerül jelentősen kiterjeszteni mind az idősebb életkorok, mind a társadalmi csoportok irányában.

A demográfiai öregedés nem valamiféle káros jelenség, amely ellen küzdeni kell. Ugyanakkor a folyamat súlyos alkalmazkodási problémákat vet fel, amelyek megoldandó feladatokként tornyosulnak a modern társadalmak előtt. Mindannyiunkat alapvetően érintő kérdés, mi lesz az idősek millióival. Mi lesz a kisgyermekes családokkal? Hogyan tudnak a kisgyermeket nevelő nők integrálódni a munka világába? Meg tudnak-e felelni a szendvicsgeneráció tagjai a rájuk nehezedő többes elvárásnak? Nevezetesen a gyermekekről és az idős hozzátartozókról való gondoskodásról. Ilyen és ehhez hasonló kérdésekkel foglalkozik többek között R. Fedor és Toldi (2017) és R. Fedor és Hajnal (2014). Úgy véljük, az európai helyzet megkívánja a folyamatok sokirányú befolyásolását, sokféle eszköz sokoldalú

alkalmazását. Az öregedési folyamat kezeléséhez minden területnek, tudományágnak hozzá kell tennie a maga kimunkált részmegoldásait.

A magyarországi demográfiai jellemzők összefoglalva:

- öregedő, fogyó népesség
- fogyó családok
- válások növekvő száma
- család szerkezet átalakulása
- csökkenő gyermekszám
- növekvő női arány
- növekvő férfihalálozás
- növekvő krónikus betegség
- növekvő rázorultság
- növekvő regionális különbségek
- egészség és életminőség vonatkozásában növekvő esélykárosodás és kockázat fokozódás.

A kutatás indokltsága: az idők életminőségének javítása a bentlakásos idősellátás területén

Minden korban, de az idők esetében különösen ügyelni kell a testi és lelki egészség, illetve a szociális jóllét egyensúlyban tartására. Számos betegség, mely a lelki harmóniát is veszélyezteti, lelkiismeretes ellenőrzéssel kiszűrhető, elhárítható. Az öregkor lelki egészségvédelmében az egyik legfontosabb tényező az aktivitás és a mobilitás, valamint annak megtartása. Az egyéni tevékenység, annak intenzitása és minősége kifejezi, hogy mennyire tartja magát az egyén fiatalnak. Ez prognosztikusan is felhasználható: az egyik legjobb „túlélési személyiségprediktor”. A lelki egészség alapvető feltétele az örömkészség, az aktivitás, a szociális beilleszkedés megtartása. Akkor beszélhetünk produktivitásról, ha az idős ember az adottságainak és élethelyzetének megfelelően képes kihozni magából a maximumot, vagyis aktuális állapotához képest tevékenykedni, kapcsolatait ápolni. A produktív idős embert nem akadályozzák a személyes vagy helyzeti hátrányok, az önértékelését károsító hatások, illetve a depresszió vagy a mellőzöttség, sértődöttség érzése.

A produktív idős kor, a személyi harmónia a társadalom számára is érték. Tehát nem pusztán arról van szó, hogy a közösség „eltart” egy idős embert, hanem a társadalomnak továbbra is hasznot hajtó, értékteremtő tagja marad. A társadalmi megbecsülés hozzájárul a tevékenység önértékelést fenntartó emeléséhez.

Az alábbiakban felsoroljuk mindazokat az értékeket és kritériumokat, amelyeket a sztenderdizáció során érvényesíteni kívánunk:

1. Önmegvalósítás. Az otthon célja, hogy lehetővé tegye a bentlakók számára potenciális érzelmi, szociális, intellektuális és testi képességeik kiteljesítését.
2. Méltóság. Azok számára, akik mások segítségére szorulnak, az önbecsülés azon is múlik, hogy milyen körülményeket biztosítanak számukra.

3. Függetlenség. A másokkal való együttélés azt jelenti, hogy a bentlakóknak tisztában kell lenniük a többiek szükségleteivel is, azt méltányolniuk kell amellet, hogy mindannyiuk alapvető joga a szabad akarat és döntés.

4. Egyéniség. Az otthon dolgozóinak fogékonyaknak kell lenniük az egyén szükségletei iránt, és biztosítaniuk kell a vallási, etnikai és kulturális hagyományok, illetve előírások – akár éttrendi, akár rituális – gyakorlását, betartását.

5. Tisztelet/megbecsülés. Az egyén élettörténetének ismerete és tisztelete önálló egyéniséget ad mind a bentlakónak, mind a dolgozóknak. Tiszteletben kell tartani, és becsülni kell a gondozásra szoruló emberek képességeit, tapasztalatát és tehetségét.

6. Érzelmek. A bentlakók jogot formálhatnak arra, hogy megválasszák a barátaikat, és különösen fontos, hogy lehessenek intim és személyes kapcsolataik mind az otthonon belül, mind pedig azon kívül.

7. A választás és a kockázatvállalás lehetősége. A kockázatvállalást normálisnak kell tekinteni. A bentlakókat nem szabad akadályozni semmiféle tevékenységben csak azért, mert fennáll a (szokásos) kockázat veszélye. A szokványos tevékenységeket a lehető legmesszebbmenő mértékig támogatni kell.

8. Nyilvántartások. Szükség van bizonyos, személyi adatokat tartalmazó nyilvántartások vezetésére. A megfelelő szakdolgozónak rendelkeznie kell a beteg egészségi állapotára vonatkozó információkkal. Az efféle információk és nyilvántartások azonban messzemenően bizalmasak, és ennek megfelelően kell őket kezelni. (Gosztonyi Géza)

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy az idősök bentlakásos ellátásának területén a sztenderdizáció nemcsak hasznos eszköz, hanem sürgető szükségsszerűség is, mert nem egyszerűen a magasabb minőség elérését szolgálja a jelenlegi rendszerben, de lehetőséget nyújt egy megújított szerkezetű és szabályozású ellátórendszer irányába történő elmozdulásra. A sztenderdizáció nehézsége éppen ennek a kettős szerepnek való együttes megfeleltetésben rejlik. Ámde a szociális szolgáltatások szabályozásának elmúlt húsz éve során szerzett tapasztalatok egyike éppen az, hogy a belső minőségi ösztönzők mindig erősebben alakították az ellátórendszer eredményességét, mint a külső szabályozás. Ezért várható, hogy a sztenderdizáció felerősíti a jelenlegi szabályozási rendszer erózióját még abban az esetben is, ha a jogosultság, a finanszírozás és az ellátás területén nem kerülne sor a hivatalos reformra.

Kutatási koncepció és módszer

Ésszerűnek tűnik, hogy ha ekkora már most a kereslet az idős gondozásra, és az idő előrehaladtával további keresletnövekedés várható (Anderson, Oderkirk 2016), akkor a férőhelyek számának is növekednie kellene. Ehhez a gondolatmenethez csatlakozva, kutatómunkám során elsősorban arra fókuszálok, hogy a szubjektív jóllétet milyen tényezők határozzák meg.

1. ezeket a tényezőket hogyan lehet azonosítani az idősotthoni lét során?
2. milyen kapcsolat van az egészségi állapot, a korábbi egészségtudatosság, társadalmi státusz, iskolázottság, földrajzi lakóhely (korábbi), családi állapot, vallásosság, hit, stb. között?
3. a kitűzött színvonalú szolgáltatásra hogyan lehet a megfelelő humánerőt felkészíteni, szervezni?

ad /1. Az intézmények összehasonlító elemzése: a teljesítménymérés, dolgozói elégedettség vizsgálat, a szolgáltatás differenciáltsága alapján:

- Hogyan lehet mérhetővé tenni az idősothoni tevékenységet?
- Milyen jellemzők alapján lehet a különböző otthonok szolgáltatásait összehasonlíthatóvá tenni?
- Mikor nevezhetjük a szolgáltatást hatékonynak?
- Milyen korlátai vannak, lehetnek a jövőbeli szolgáltatásnyújtásnak?
- Milyen ösztönző és motivációs eszközök segíthetik a szociális intézmények alkalmazottainak a munkahelyi kötődését, elégedettségét?

A fent felsorolt kérdések többségét egy előzetes empirikus adatfelvétel keretében felmértük, eredményeink szerint ajánlásokat fogalmaztunk meg a szolgáltatások bővítésére. (R. Fedor, Ungvári, Markos 2020. kézirat)

ad /2. A szociális szttenderdek szerepe és a szubjektív jólét kapcsolatának kutatása

- Melyek az idők szubjektív jóllétét leginkább befolyásoló tényezők?
- Hogyan, milyen eszközökkel lehet javítani a bentlakók jóllétét?
- Milyen technikákkal lehet a szttendedizációhoz kapcsolódó egyes értékeket feltárni, a kritériumokat megteremteni?

ad /3 Az intézmények vezetése, szervezetfejlesztése és humánerő gazdálkodása

- Melyek a fenntartók és milyen intézményfejlesztési lehetőségekre van igény és lehetőség?
- Milyen mértékű lehet a piaci kereslet növekedése várható az idősgondozást nyújtó szolgáltatások terén? Vannak-e már megfogalmazható trendjei a differenciálódásnak?
- Milyen szervezeti kultúra jellemzi az eltérő fenntartóhoz tartozó otthonokat? Lehet-e ideális szervezeti kultúráról beszélni?
- A vezetési funkciók közül melyik/melyek és miért kapnak kiemelt szerepet az idők ellátásban?
- A humánerőforrás megtartására, képzésére és hatékonyságának növelésére milyen eszközök állnak az idősothonok rendelkezésére?

A kutatásom előkészítéseként fontos szerepet szánnék a disszertációban a szekunder kutatásoknak. Elsőként azoknak a publikációknak, az idáig megszületett szaktanulmányoknak a feldolgozásával kezdem, amelyek kapcsolódnak az általam megvizsgálni szándékozott területhez, és fontos adatokat szolgáltathatnak számomra. A szekunder kutatás második nagy forrásához sorolom azokat a statisztikákat, amelyekből a kutatási alpbázist nyerhetem, amihez az eredményeimet viszonyíthatom. A téma bemutatásához nélkülözhetetlen az egymáshoz kapcsolódó különböző szakterületekről származó szakirodalom, elméleti háttér áttekintése.

A primer kutatásom első lépésében a kérdőíves felmérést tervezem megvalósítani a különböző fenntartóhoz tartozó hazai idősothonok körében. Ez jelentené a kutatómunka elengedhetetlen információforrását. Szeretnék minél nagyobb mintával dolgozni, hiszen ez lehetővé tenné azt, hogy bizonyos tendenciákat, különbségeket figyeljek meg a csoportok között, míg ezek kis elemszám esetén kevésbé szembetűnők. Reményeim szerint ebből az adatbázisból megállapíthatóak lesznek a területi, a fenntartói, a korosztályi, a szolgáltatási

differentiálódások. A kérdőíveket nagyobb részben az interneten keresztül online űrlap formájában juttatnám el a kiválasztott szervezetek számára, akik az alkalmazottaikkal könnyen megszathatják ezt. A kérdőív összeállításában támaszkodni kívánok a már meglévő standardizált kérdőívekre (pl.: WHO Általános Jólét Kérdőív, Érzelmi Egyensúly Skála, International Social Survey Program Social Networks and Social Resources 2017 kérdőíve). A beérkezett válaszok feldolgozásához az Microsoft Excel táblázatkezelő valamint az SPSS statisztikai adatfeldolgozó szoftver igénybevételét tervezem. Az eredmények ismeretében az intézményvezetők újabb kérdőíves megkérdezését tervezem, amelynek eredményeként egy problématerkép készítenék. A személyes tapasztalatok megismerése érdekében szeretnék egy kisebb esetszámban mélyinterjúkat is készíteni a bentlakó idős emberekkel, az ellátottakkal, továbbá a fenntartókkal, az intézményvezetőkkel, az intézményi alkalmazottakkal egyaránt.

Várható eredmények

Egy átfogó és aktuális kép kialakítása a hazai idősgondozásról, melynek keretében kiderül, hogy hogyan alakul az időotthonok innovációja. A kutatás keretében megismerhetjük azokat a korlátokat, amelyekkel az időotthonoknak és azok üzemeltetőinek szembe kell nézniük. Ezzel felfedve a jövőbeli nehézségeket és fejlődési, kutatási irányt biztosítva a területen dolgozóknak. Fontosnak tartom mérhetővé tenni a szolgáltatási elemeket, hogy mind a szakmai munka, mind pedig a gazdálkodás objektív módon összehasonlítható, elemezhető legyen. Szeretném feltárni e szociális területnek a helyes humánerőforrás gazdálkodási jó gyakorlatait és az emberi erőforrás által nyújtott teljesítmények, szolgáltatások mérésének módszereit. A kutatás eredményeként várhatóan kiderül, hogy van-e különbség az eltérő fenntartók szervezeti kultúrájában, illetve az is, hogy melyik lehet a jobb.

Irodalomjegyzék:

- Anderson G., Oderkirk J. (2015): Dementia Research and Care: Can Big Data Help? OECD Publishing, Paris
- Boros L., Pál V. (2016): A magyarországi orvosmigráció néhány jellemzője, Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek 13. évfolyam 1. szám
- Emberi Erőforrások Minisztériuma
- Gábel D. (2016): A migráns házi idősgondozás gyakorlata - Ausztria, mint befogadó ország példáján keresztül, Demográfia, Évf. 59, Szám 2-3
- Központi Statisztikai Hivatal
- Lakatos J. (2015): Külföldön dolgozó magyarok, Magyarországon dolgozó külföldiek, Statisztikai Szemle, 93. évfolyam 2. szám
- Obádovics Cs. (2018): A népesség szerkezete és jövője, Demográfiai portré
- OECD/European Observatory on Health Systems and Policies (2017): Magyarország: Egészségügyi országprofil 2017, State of Health in the EU, OECD Publishing 27-40.
- Bakcsi Gy. (2000): Szervezeti magatartás és vezetés. KJK Kiadó, Budapest, 353 p.
- Bayer J. (1995): Vezetési modellek - vezetési stílusok: Hatékonyságjavulás a vezetési színvonal emelésével. Vinton Kft., Budapest, 151 p
- Bencsik A. (2004): Szervezeti versenyképesség és dolgozói elégedettség. Marketing és Menedzsment.

- Byars L. L.–Rue L. W. (1991): Human Resource Management. Irwin, Homewood, 545 p.
- Endrődi M. (2006): A munkahelyi elégedettség és az azt befolyásoló tényezők. Humánpolitikai Szemle. 17. évf. 2. sz. pp. 9-20.
- Gaziougl, S.–Tansel, A. (2006): Job satisfaction in Britain: individual and job related factors. Applied Economics, Volume 38. Issue 10. September, pp. 1163-1171.
- Gyenes A.–Rozgonyi T. (1981): Az alá- és fölérendeltségi viszonyok a szervezetben. Akadémia Kiadó, Budapest, 165 p.
- Gyökér I. (1999): Humánerőforrás – menedzsment. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 186 p.
- Halász L.–Hunyadi Gy.–Marton M. (1979): Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései. Akadémiai Kiadó, Budapest, 360 p
- Hebb D.O. (1975): A pszichológia alapkérdései. Gondolat Kiadó, Budapest, 344 P. ISBN 963 280 1 99 7
- Héthy L.–Makó CS. (1981): A technika, a munkaszervezet és az ipari munka. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 302 p
- House, R. J.–Aditya, R. N. (1997): The Social Scientific Study of Leadership: Quo Vadis? Journal of Management, Volumen 23. Issue 3. June, pp. 409-473.
- Hunyadi L.–Mundruczó Gy.–Vita L. (2001): Statisztika. Aula Kiadó, Budapest, 883 p.
- Kapitány Á.–Kapitány G. (1993): Rejtjelek: hogyan beszélnek vágyaink és törekvéseink. Szorobán Kiadó, Budapest, 285 p. ISBN 963 7882 049
- Keményné P. K. (1998): Bevezetés a pszichológiába. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 151 p.
- Klein B.–Klein S. (2006): A szervezet lelke. Edge 2000 Kft., Budapest, 923 p. ISBN 963 86927 3 1
- Klein S. (2001). Vezetés- és szervezetpszichológia. SHL Hungary Kft., Budapest, 717 p.
- R. Fedor A. (2019): A szubjektív egészségi állapot egészségpszichológiai aspektusai EGÉSZSÉGFEJLESZTÉS 60 : 5 pp. 99-110. , 12 p. (2019)
- R. Fedor A., Toldi, A. (2017): Labour market opportunities of women with young children after childbirth. KONAKT 19 : 3 pp. 220-226. , 7 p.
- R. Fedor Anita – Hajnal Béla (2014): A kisgyermeket nevelő nők karaktercsoportjai. STATISZTIKAI SZEMLE 92 : 6 pp. 541-568. , 28 p. (2014)
- R. Fedor A. (2018): Foglalkoztatási helyzetkép és a munkával való elégedettség jellemzői. Acta Medicinæ et Sociologica. Nyíregyháza. vol. 9. no. 26. pp. 3-15.
- R. Fedor A., Ungvári S., Markos V. (2020): Az idősök szociális kapcsolatai, szabadidő eltöltése. Kézirat. Megjelenés alatt.
- R. Fedor A.: Job Satisfaction in Hungary - Comparative Study. Kézirat. Megjelenés alatt. Várható megjelenés 2020.
- Székely V. (2003): A munkanélküliség lélektana. pp. 643-668. In: Gazdaságpszichológia. (Szerk. Hunyadi Gy.–Székely M.). Osiris, Budapest, 941 p.
- Szlávicz Á. (2010): A „Dolgozó magyarok 2006” dolgozói elégedettség felmérés módszertani elemzése. Gödöllő.
- Gosztonyi Géza: A sztenderdizációról és a minőségbiztosításról. Készült a SZOLID Projekt megbízásából
- Hablicsek László (1993): Magyarország népességének előreszámítása, KSH Népességtudományi Kutató Intézet, Budapest
- Kovács Imre – Kristóf Luca–Szabó Andrea (2015): Társadalmi integráció, dezintegráció és társadalmi rétegződés, Socio.hu , 2015(3):63-83

A munkavállalói elégedettség többszintű megközelítése az Ipar 4.0 tükrében

Balla Petra

Debreceni Egyetem, Egészségügyi Kar

Absztrakt. Írásomban a munkavállalói elégedettség többszintű megközelítését mutatom be az Ipar 4.0 tükrében. A munkával való elégedettség az életminőség fontos részét képezi, hiszen időnk jelentős hányadát töltjük munkahelyünkön. Minél inkább elégedettebbek vagyunk a munkában, annál inkább elkötelezettebbek leszünk és nagyobb teljesítménnyel látjuk el feladatainkat. Szükséges megtalálni azokat az eszközöket, amivel motiválni lehet a munkavállalókat és elégedettségük növelhető. A munkavállalói elégedettségre nagy veszélyt jelenthet az új ipari forradalom, a digitalizáció. A munkakörök átalakulnak és nagy lehet az állásvesztés kockázata is. Ezen veszélyek leküzdésére egy újfajta szemléletmód kialakítása szükségessé válik. Munkám során kérdéseket bontok ki a munkavállalói elégedettség szemüvegén keresztül.

Kulcsszavak: elégedettség, teljesítmény, munkaerőpiac, ipari forradalom, digitalizáció

Abstract. In this paper, I present a multi-level approach to employee satisfaction in the light of Industry 4.0. Job satisfaction is an important part of the quality of life, as we spend a significant portion of our time at work. The more satisfied we are at work, the more committed we are towards our job and we tend to perform our tasks more productive. It is necessary to find the ways to motivate employees and increase their satisfaction. The new industrial revolution, the digitalisation, can be a major threat to employee satisfaction. Jobs are transforming and there can be a high risk of job loss. To overcome these dangers, it will be necessary to develop a new approach. In my work, I unravel issues through the glasses of employee satisfaction.

Keywords: satisfaction, performance, labor market, industrial revolution, digitalisation

Bevezetés

Írásomban a munkavállalói elégedettség többszintű megközelítését mutatom be. Céлом, hogy rávilágítsak a téma jelentőségére és felvázoljam a fő alapelveket és irányvonalakat. A munkával való elégedettség jelentősége főként az utóbbi pár évtizedben került igazán előtérbe. Hiszen ma már egy sikeres vállalat nem működhet olyan munkavállalók nélkül, akik a szervezet és munkájuk iránt ne lennének elkötelezettek. Ezt csak úgy lehet elérni, ha a munkavállalói elégedettség legmagasabb fokát kívánja a munkáltató elérni. A menedzsment feladata a munkahelyi elégedettség megteremtése, amelynek eredményeként az alkalmazottak a lehető leghatékonyabban képesek végezni a munkájukat. Ez egy igen összetett és nehéz küldetés. A munka, mint emberi tevékenység lényeges helyet foglal el az egyén, a gazdaság és a társadalom életében. A munka az az eszköz, melynek révén kielégítjük szükségleteinket, formálódik társadalmi és szervezeti kultúránk és részt veszünk a társadalmi folyamatokban. (R. Fedor 2018, 2020) Mindezek mellett, különösen fontos az egyének számára a munkahely, hiszen az otthon után ez az a hely, ahol a legtöbb időt eltöltjük életünk során. Ezekből kifolyólag

rendkívül fontos, hogy ezt milyen körülmények között tesszük meg, hogyan érezzük magunkat feladataink ellátása közben és mennyire vagyunk elégedettek a munkánkkal, munkahelyünkkel. Más aspektusból vizsgálva a gazdasági aktivitás, valamint annak hiánya hatással van az egyén szubjektív és a fizikai egészségi állapotára.

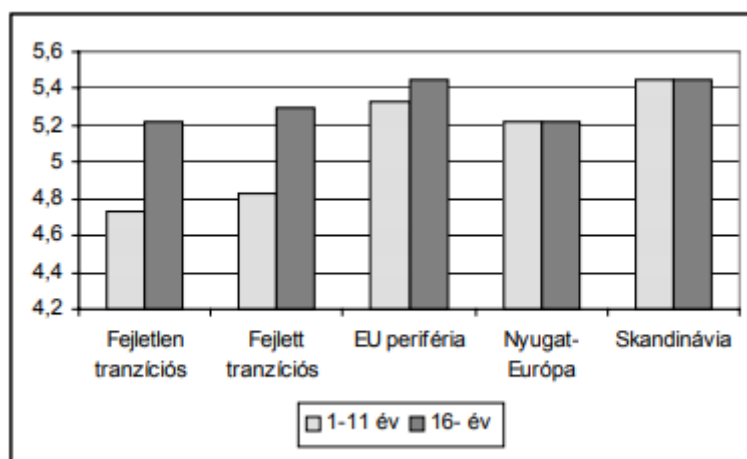
Munkaelégedettség meghatározása

A munkával való elégedettségnek számos fogalmi meghatározása van. *Guiot (1984)* szerint, ha a dolgozó munkája kielégíti a legfontosabb szükségleteit, akkor munkahelyi elégedettségről, ellenkező esetben elégedetlenségről beszélhetünk. *Locke (1976)* szerint a munkaelégedettség egy kellemes pozitív érzelmi állapot, amely a munkavállaló munkájának értékeléséből következik. *Hasselhorn és mtsai. (2005)* szerint a munkával való elégedettség pozitív kapcsolatban van a munkateljesítménnyel, hiszen a munkájával elégedett dolgozó szívesebben tartózkodik munkahelyén, jobb kedvvel végzi munkáját, ezáltal javul a teljesítménye. A munkavégzés során a munkahelyi légkör és kedv közvetlen összefüggésben áll a teljesítménnyel. Tehát ha elégedettek vagyunk munkahelyünkkel, akkor jobban, és ami közgazdaságtani szempontból rendkívül fontos, hatékonyabban fogunk dolgozni, mint az, aki elégedetlen munkahelyével. Az elégedetlen munkavállaló gyakran változtat munkahelyet (amely fluktuációt okoz a vállalatok számára), többet hiányzik a munkából, munkaidejének jelentős részét nem munkával tölti, hanem más munkalehetőségek után kutat, és a megélhetést biztosító jövedelmet is más forrásból szerzi meg. Mindezek hatással vannak a fizikai és mentális közérzetünkre, amelyek pedig visszahatnak a munkaadók számára oly fontos teljesítményre. Összességében a munkával való elégedettség része az életminőségének (*Clark-Oswald, 1996*).

A munkával való elégedettséget befolyásoló és alakító tényezőket és az ebből fakadó következményeket már többen vizsgálták, melyek többsége pszichológiai, szociológiai, valamint közgazdaságtani kutatás volt. A pszichológiai elemzések a munkával való elégedettséget általában a munkahelyi stressz, kiégés, énhatékonyság kontextusában vizsgálják. A szociológia vizsgálatok az általános jóllét, a munka-magánélet egyensúly, valamint az értékvalasztások oldaláról közelítik meg a témát. A közgazdasági vizsgálatokban a befektetés-eredmény viszonyán van a hangsúly. *Locke (1976)* szerint a munkavállalók értékei befolyásolják a munkahelyi elégedettségüket és ez attól függ, hogy a munkahelyi tényezők milyen mértékben felelnek meg a dolgozók elvárásainak. Jelentős befolyásoló szerepe van a múltbéli tapasztalatoknak és a másokkal való összehasonlításnak. *Adams (1963)* szerint, ha a várt és a tapasztalt haszon, vagy a befektetés negatív irányban eltérnek egymástól, akkor esélyes az elégedetlenség kialakulása.

A közgazdasági szempontból folytatott kutatások tehát a befektetés-eredmény, az emberi tőkemegtérülés szempontjából közelítik a munkaelégedettséget. Eszerint az iskolázottságba történő befektetésnek meg kell térülnie úgy, hogy az illető jobb munkát és ezáltal magasabb fizetést érhet el. Tehát a magasabb végzettség nagyobb jövedelmet eredményez a jövőben. A magasabb képzettségű embereknek magasabb az aspirációs szintje is, és gyakran azért elégedetlenebbek a munkájukkal, mert olyanokhoz hasonlítják magukat, akik még jobb munkával rendelkeznek. A referencia csoport elmélete azt mondja, hogy a magasabb társadalmi szinten lévő emberek hajlamosabbak felfelé viszonyítani magukat azokhoz, akik társadalmilag felettük állnak (*Medgyesi és Róbert, 2000*).

1. ábra: A munkával való elégedettség az iskolában töltött évek száma szerint az egyes országcsoportokban

Forrás: Medgyesi és Róbert, 2000

Medgyesi és Róbert (2000) vizsgálatai alapján azt találta, hogy a nők, a magasabb keresetűek, a vezetők és az önállók elégedettebbek a munkájukkal, a magasabb iskolai végzettség viszont ceteris paribus (minden más változatlansága mellett) alacsonyabb elégedettséggel jár együtt. Ugyancsak csökkenti az elégedettséget a munkaértékek és az aktuális munkahely tulajdonságainak eltérése, valamint a munka kellemetlen tulajdonságai (fizikai, lelki terhelés), növelik viszont a jó személyes kapcsolatok.

Az elégedettség fontossága

A munka elégedettsége önmagában is fontos, mint a szociális jólét része, és ez a (egyszerű) taxonómia lehetővé teszi az olyan kérdések megkezdését, mint például: "Milyen szempontból jobb az idősebb munkavállalók munkahelye, mint a fiatalabb munkavállalóké?" (és fordítva): "Ki rendelkezik a jó munkahelyekkel?" és "A jó munkahelyeket helyettesítik a rossz munkahelyek?". Ezenkívül a munkaminőség mérése hasznos előrejelzőnek tűnik a jövőbeli munkaerő-piaci magatartás szempontjából. A munkavállalók döntése arról, hogy dolgozzanak-e vagy sem, milyen munkát fogadjon el, vagy maradjon-e, és hogy milyen keményen dolgozik - valószínűleg részben attól függ, hogy a munkavállaló szubjektív módon értékeli munkáját, más szóval a munka elégedettségét (Clark, 1998).

A társadalomtudományok egyik legérdekesebb gondolata az a felfogás, hogy a boldogság a relatív jövedelemtől függ. Számos tudományág, mint a pszichológia, szociológia és közigazgatási tudományok, irodalmának közös témája a jövedelem referenciaszintjének fogalma, amely alapján az egyén összehasonlítja magát más fogyasztókkal, gazdasági szereplőkkel. Amikor az egyén keresete csökken az összehasonlítási szinthez viszonyítva, akkor megfosztottnak érzi magát és kevésbé boldog. A relatív nélkülözés elmélete a közgazdasági kutatások perifériáján helyezkedett el sokáig, mivel az általános diszciplína szerint a hasznosság az abszolút jövedelem függvénye (Clark-Oswald, 1996).

Clark és Oswald (1996) megvizsgálták azt a hipotézist, miszerint a boldogság a jövedelemtől függ egy összehasonlítási vagy referencia szinthez viszonyítva. Két megállapítást eredményezett vizsgálatuk. Először is, a munkavállalók által bejelentett elégedettségi szint a

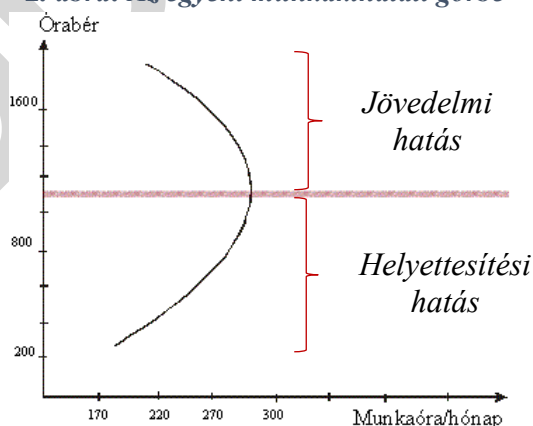
vizsgált próbaidőszakban negatív kapcsolatban volt a jövedelem összehasonlításuk szintjével. Másodszor is, megállapítást nyert, hogy ha a jövedelem állandó, az elégedettség csökken a megkérdozett oktatási szintjének növekedésével. Ennek oka lehet az, hogy az oktatás magasabb törekvéseket vált ki, de nincs garancia arra, hogy ez helyes értelmezés. Annak ellenére, amit a közgazdasági tankönyvek mondanak, a segédfunkció összehasonlításai számítanak számottevőnek. Ennek számos következménye van. Az összehasonlító világban a növekedés, mint a boldogság növekedésének esete, már nem olyan egyértelmű. Az optimális adópolitikát befolyásolja, mivel negatív externáliák vannak a magas jövedelemmel rendelkezők körében. Hasonlóképpen, a cégek által kínált bérek alacsony eltéréseket mutathatnak, ha vannak cégeken belüli összehasonlító hatások, és idővel emelkedhetnek, ha a munkavállalók összehasonlítják jelenlegi fizetésüket a korábbi bérükkel.

A munkaadók küzdenek a fluktuáció problémájával. Ez azt jelenti, hogy a munkavállalók viszonylag rövid ideig tartózkodnak az adott cégnél és hamar tovább állnak. A vállalatok számára mindez jelentős költségekkel jár, hiszen a toborzási, kiválasztási és betanítási folyamatok időigényes feladatok, amelyek pénz és termelés kiesést okozhatnak, mindamellett, hogy az újdonsült munkatárs hosszútávú maradására nincs garancia.

A magas fluktuáció egyik oka lehet a munkahelyi elégedetlenség. A munkaadóknak meg kell találniuk, hogy milyen folyamatok során és milyen eszközökkel tudják motiválni munkavállalóikat és hogyan tudnak nekik megfelelő és kielégítő munkakörülményeket teremteni.

Tudjuk azt, hogy mivel az egyéni munkakínálati függvény egy visszahajló görbe, a pénz csupán egy ideig motivál a minél több és hatékonyabb munkára. Az elégedettség fontos dimenziója az a szabadidő, mely közgazdasági értelemben luxusjósázként fogható fel, a jövedelem növekedésével a munkavállalók egyre többet fognak belőle „vásárolni”.

2. ábra: Az egyéni munkakínálati görbe

Forrás: Saját szerkesztés

Az 2. ábrán jól látható, hogy a magasabb jövedelem csak addig motiválja a munkavállalókat a több munkára, amíg az ún. helyettesítési hatás érvényesül, azaz amíg a magasabb bér a szabadidő munkával való helyettesítésére ösztönöz. Egy bizonyos jövedelemszint felett azonban a jövedelmi hatás érvényesül erőbben, tehát a munkavállaló a

szabadidőre jobban tart igényt, mint a szabadidő feláldozásával megszerezhető magasabb jövedelemre (*Samuleson és Nordhaus, 1989*).

A "jó munka" és a "rossz munka" legtöbb taxonómiája a fizetés és a munkaidő alapján áll. R. Fedor (2018) írása alapján például a nők eredményesebben tudnának visszatérni a munkaerőpiacra, ha a flexibilis munkaidő rendelkezésre állna. Clark (1998) felhasználta az OECD-országokban működő 7000 munkavállalóra vonatkozó információkat (amelyek a Nemzetközi Társadalmi Felmérési Program 1989-es hullámából származnak), hogy kiegészítse a hagyományos munkaminőségi mutatókat a munkavállalók által szolgáltatott információkkal, amelyek az akkori munka sokféle jellemzőjére vonatkoznak. A húsz különféle kérdésre adott választ hat összefoglaló változóra bontott, amelyek a munkavállalók értékelését osztályozzák:

- Fizetés;
- Munkaidő;
- Jövőbeli kilátások (előléptetés és munkahely-biztonság);
- Mennyire nehéz vagy nem nehéz a munka;
- Munkatartalom: érdeklődés, presztízs és függetlenség; és
- Interperszonális kapcsolatok (munkatársakkal és vezetőséggel).

Már korábban megállapításra került a tény, hogy a munkavállalók elégedetlenségének elkerülése érdekében a cégeknek biztosítaniuk kell a bérek és a nem vagyoni munkakörülmények megfelelő keverékét. Megjegyezték, hogy az előnyben részesített elegy valószínűleg különböző lehet munkavállalónként, továbbá a jövedelem növekedésével változhat. Az azóta lefolytatott munkaerőpiaci elemzések viszonylag kevés figyelmet fordítottak a munka nem bér jellegű szempontjaira. Clark (1998) tanulmányában megállapításra kerül, hogy az OECD országokban a munkavállalók azt állítják, hogy a munkavégzésből származó pénzbeli haszon messze elmarad a munka más szempontjaitól, mint a munkahely biztonsága, a munka iránti érdeklődés, az előrelépési lehetőségek és az önálló munkavégzés.

A nem pénzbeli munka jellegzetességeinek szerepe és azok relatív fontossága a pénzbeli munkajellemzőkhöz képest fontos, és azt integrálni kell a hagyományosabb munkaerő-kínálati modellekbe, amint azt a munkahelyi elégedettség meghatározóit vizsgáló irodalom kiemeli (*Antonazzo, 2003*).

A munkával való elégedettség modelljei

A munkával való elégedettséget többen elemezték és megannyi elméleti megközelítés létezik hozzá kapcsolódóan. Ezek közül a leglényegesebbeket veszem most górcső alá.

1. Vroom elvárás elmélete

Ezen elmélet arra a feltevésre alapul, hogy az egyén akkor elégedett, ha azt kapja, ami az elvárásainak megfelel. Minél jobban vágyik valamire, annál elégedettebb lesz, ha megszerzi azt; és annál inkább elégedetlenebb, ha nem kapja azt meg. A feltevés szerint az egyének azért cselekednek, hogy az általuk vélt jutalomban részesüljenek. Az elmélet szerint a munkával való elégedettség közvetlen függvénye annak, hogy a környezet mennyire felel meg az egyén elvárásainak (*Vroom, 1964*).

2. Herzberg kétfaktoros elmélete

Herzberg elméletében kétféle tényezőcsoportot alakít ki a munka jellemzői alapján: a belső tényezőket – motivátorok és a külső tényezőket – higiénés tényezők. Az utóbbiak nem motiválják a dolgozókat, ezek kielégítése nem vezet elégedettséghez, de amint ezek a szükségletek hiányt szenvednek biztosan elégedetlenség üti fel a fejét. Ezek közé tartoznak a munkakörnyezet fizikai és szervezeti jellemzői, juttatások, munkafeltételek, stb. A motivátorok, mint az elért teljesítmény, az elismerés, felelősség, siker, előrelépési és fejlődési lehetőségek eredményesebbé, elkötelezettebbé és elégedettebbé teszik a munkavállalókat (*Herzberg és mtsai. 1959*).

3. Strauss elmélete

Szerinte a munka lehet ösztönző és nem ösztönző jellegű. A munkavállalókat munkájukhoz való attitűdjük szerint kategorizálja: eszköz típusú orientáció és expresszív orientáció. Az előbbinél a munka eszközként szolgál a munkán kívüli céljaink elérésére és szükségleteink kielégítésére, az utóbbinál pedig a munka maga öncél, amivel kifejezésre juttathatjuk kendőzött készségeinket (*Strauss, 1974*).

4. Hackman és Oldham modellje

Ebben az elméletben három pszichológiai állapot kerül definiálásra, melyek jelentős mértékben hatást gyakorolnak a munkával való elégedettségre: a munka értelmessége, a felelősségérzet, és a munka eredményeinek ismerete. A munka motivációs hatását előidéző központi jellemzők pedig a következők:

- a munka változatossága
- a feladat jelentősége
- önálló munkavégzés
- visszajelzés a munkáról. (*Hackman és Oldham, 1975*)

5. Karasek munka-igénybevétel és -ellenőrzés modellje

Karasek a munkahelyi környezet két dimenzióját vizsgálta melyek jelentős mértékben befolyásolják a munkavállalók személyes jól-létét, valamint munkával való elégedettségüket. Az előbbi a munkahelyi fizikai igénybevétellel, elismeréssel és pszichológiai igénybevétellel kapcsolatos, míg az utóbbi az önállósággal és a munkába való beleszólási lehetőséggel jellemezhető (*Karasek, 1979*).

A munkavállalói elégedettség jövője és az Ipar 4.0

Az ipari szerkezet átalakulása természetesen jelentős mértékben hat az iparban dolgozó munkások munkával való elégedettségére is, hiszen munkahelyek szűnnek meg és új munkahelyek jönnek létre. Lényegében újraszerveződik majd ezáltal a munkaerőpiac.

Az ipar a gazdaság olyan része, amely erősen gépesített és automatizált anyagi javakat állít elő. Az iparosodás kezdete óta a technológiai ugrások vezettek a paradigmaváltásokhoz, amelyeket manapság ipari forradalmaknak neveznek.

Az ipari forradalom több hullámban zajlott/zajlik, melyek a következő szakaszokra határolhatóak el:

1. ipari forradalom: gépesítés
2. ipari forradalom: az elektromos energia intenzív felhasználása
3. ipari forradalom: széles körű digitalizáció

De mit is jelent az Ipari forradalom 4.0 terminus? A gyárak nagyfokú digitalizációja alapján úgy tűnik, hogy az internetes és jövőorientált technológiák kombinációja az intelligens gyárak (gépek és termékek) területén az ipari termelés új alapvető paradigmaváltásának eredménye. A gyártás jövőképe moduláris és hatékony gyártási rendszereket tartalmaz, és olyan scénáriókat vetít elénk, amelyekben a termékek saját gyártási folyamataikat irányítják. Mindez feltételezi, hogy az egyes termékek gyártása egy tételben történjen a tömegtermelés gazdasági feltételeinek fenntartása mellett. Ettől a jövőbeli elvárástól elkápráztatva vezették be az Ipari forradalom 4.0 kifejezést (*Lasi et al., 2014*).

A következő termelési forradalom küszöbén élünk. Az ipari és termelési tevékenységek folyamatban lévő átalakulásainak mérete és hatása példa nélküli. A feltörekvő technológiai fejlemények valószínűleg széles körű automatizálást és visszafordíthatatlan változásokat hoznak a munkahelyek szerkezetében, ami komoly kihívásokat vet fel a munkaerőpiacokon, valamint a szükséges készségek és a foglalkoztatás előmozdításáért felelős politikai döntéshozók számára. A munka és a technológia szoros és kölcsönhatásos kapcsolatba vannak egymással. A technológiai változás hozzájárult a munkatermelékenység javulásához, és mindazonáltal a vállalati és makro szinten gazdasági növekedéshez és a munkahelyteremtéshez. Az új technológiák sok iparágban és foglalkozásban helyettesítették a munkaerőt, elmozdítva ezzel a munkahelyeket ágazatok, régiók vagy szakmák között. A kapitalizmus következményei jótékony hatással voltak az átalakulóban lévő ágazatok, vállalatok, kapcsolódó ágazatok és partnervállalatok számára, amelyek az átfogó ellátási láncokon keresztül pozitív „túlcsordulási” hatásokat elvezhettek. Ugyanakkor a pusztító/romboló hatások aránytalanul érintettek bizonyos iparágakat, területeket és népeket, ahol/akiknél nem volt meg a kellő képesség a digitális átalakulásra vagy csak lemaradtak (*Kergroach, 2017*).

A negyedik ipari forradalom időszakát a teljes automatizálási és digitalizálási folyamatok, valamint az elektronika és az információs technológiák (IT) használata a gyártásban és a magánkörnyezetben nyújtott szolgáltatásokban fogja jellemezni. Az olyan technológiák fejlesztésének következményei, mint például a 3D nyomtatás, az online értékesítési szolgáltatások, például autószerelés, az otthoni orvosi vizsgálatok, a boltból közvetlenül a hűtőszekrénybe küldött ételek rendelése és így tovább, jelentős hatással lesznek a változásokra kis- és közepes méretű vállalkozásokban (*Roblek et al., 2016*).

Az Ipar 4.0 intenzív vita tárgya. A korábbi ipari forradalmak után ez a jelenlegi folyamat magában foglalja a virtuális-digitális és a fizikai világ összekapcsolását, valamint a gépi tanulást a termelésben. Ehhez kapcsolódnak a gépek, a termékek, információs és kommunikációs rendszerek, valamint az emberek. Az ipar 4.0, amelyet „negyedik ipari forradalomnak” neveznek, „intelligens gyártás”, „ipari internet” vagy „integrált ipar” néven is ismert, jelenleg igen vitatott téma. Feltételezzük, hogy az Ipar 4.0 állítólag befolyásolhatja az egész iparágat, ha átalakítja az áruk tervezésének, gyártásának, szállításának és fizetésének módját (*Maresova et al., 2018*). A cél az, hogy az értéklánc teljes egészében digitális eszközökkel vezérelhető legyen, vagy önszervezett módon ellenőrizze magát is a vállalati határokon túl is. Az eredmény egy hatékonyabb, rugalmasabb és egyedi termelés lenne. Ez együtt kell járjon a munkaerőpiac jövőjéről szóló értekezésekkel. A két szélsőséges nézőpont nem is állhatna távolabb egymástól: egyrészt a munkavállalók attól tartanak, hogy tömegesen

fogják elveszíteni munkahelyeiket, mivel a munkahelyi robotok jelenléte miatt feleslegessé válnak; másrészt pedig előttünk lebegnek a munkavállalók hatalmas foglalkoztatási és innovációs haszonnal járó, valamint a stressz enyhítésével kapcsolatos fényes képek (*Weber és Enzo, 2016*). Az Ipar 4.0 korszakában a termékek önállóan tájékoztatják a gépeket arról, hogy mit kell velük csinálni. Röviden: a tárgyak intelligenssé válnak. Felületük vonalkódokkal vagy RFID-chipekkel rendelkezik, amelyek a releváns információkat tartalmazzák. A szkennerek vagy a számítógépek kiolvassák az adatokat online, és ellenőrizik, hogy a gépek megfelelően működnek-e. Ily módon az intelligens objektumok kommunikálnak. Létrejön a tárgyak és szolgáltatások internete (Internet of Things – IoT és Internet of Services – IoS). A fizikai világ és a virtuális világ beleolvad egy kiber-fizikai rendszerbe (*Sommer, 2015*).

A technológiai fejlődés olyan régi, mint az emberiség a munkahelyek azonban ennek ellenére mégsem szűntek meg ez idáig. Természetesen minden generáció hajlamos saját jövőjét az emberiség minőségi lépéseként látni, amely elavulttá teszi az eddig meglévő törvényeket és reakciómódokat. Miért kellene a technológiai fejlődésnek erőteljesen csökkenteni a munkát éppen most, amikor ez nem történt meg több ezer év alatt? Ugyanakkor ez a kérdés nem olyan egyszerű, mint elsőre látszik. Például a Németországban lezajló 70-es évekbeli változások jelentős strukturális munkanélküliséghez vezettek, különösen az alacsonyan képzett munkavállalók körében (*Weber és Enzo, 2016*).

Ahhoz, hogy az Ipar 4.0 átfogó gazdasági hatásait láthassuk, számos kisebb következményt kell figyelembe venni, mint a munkahelyek eltűnése, új munkahelyek létrehozása, változó követelmények, hatékonyabb folyamatok, új termékek, makroökonómiai kapcsolatok, a kínálat és kereslet kiigazítása, ár és mennyiségi reakciók. A Foglalkoztatási Kutató Intézet (Insritute for Employment Research – IAB), a Szövetségi Szakképzés és Képzés Intézete (Federal Institute for Vocational Education and Training – BIBB) és a Gazdasági Szerkezetek Kutatóintézete (Institute of Economic Structures Research – GWS) tanulmányt készítettebben a kérdéskörben Németországra vonatkoztatva. Ezen tanulmány alapján 2030-ig az alapvető előrejelzések csak a felsőfokú végzettséget igénylő munkahelyek terén mutatják a munkaerő-kereslet növekedését. Hiány lesz tapasztalható a közepes végzettséget igénylő szakmákban, mivel a kínálat erősebben csökken, mint a munkaerőigény leginkább a demográfiai tendenciák miatt. Számítások szerint a német foglalkoztatottak 42%-ának állását veszélyezteti az automatizáció. Ez a szám az amerikai foglalkoztatottak esetén 47% (*Szalavetz, 2016*). Az alacsonyabban képzettek réteg összességében zsugorodni fog, azonban az alulfoglalkoztatottak helyzete nem enyhül. Jelentős munkaerőhiány fog jelentkezni az egészségügyi- és ápolói szakmákban, valamint a tipikus gyártási munkakörökben is (*Weber és Enzo, 2016*).

A várható állásvesztések aránya valószínűleg túl van becsülve, hiszen egyrészt a munkahelyteremtés részben ellensúlyozza azt, másrészt az automatizálás csak bizonyos résztvevőket fog megszüntetni, nem pedig teljes foglalkozásokat. Alacsony azon munkaterületek aránya, ahol az automatizálás kiváltja a teljes munkakört (*Szalavetz, 2016*).

Az Ipar 4.0 növeli a feladatok automatizálódását, ami azt jelenti, hogy a munkavállalóknak fel kell készülniük új feladatok elvégzésére. Ugyanez vonatkozik a mérnöki oktatásra, amelynek nagy lehetősége van a jövőbeli szakemberek képzésére és tudatosítására bennük az új technológiai trendekkel és lehetőségekkel kapcsolatban. Végül a vezetőknek

hozzá kell igazítaniuk vezetési stratégiájukat az új piaci követelményekhez. Várható, hogy az Ipar 4.0 további következményekkel járhat a menedzsmentre és a jövőbeni munkahelyekre, lehetővé téve új üzleti modellek létrehozását, amelyek nagy hatással lesznek az iparra és a piacokra, végül befolyásolva a teljes termék életciklusát, új módszert biztosítva az áruk előállításához és az üzleti tevékenység folytatásához, lehetővé téve ezzel a folyamatok javítását és a vállalat versenyképességének növelését (Maresova et al., 2018).

Problémás kérdés a már alkalmazott munkavállalók kérdése, akiknél várhatóan ingatag – bizonytalan helyzet fog kialakulni. Azok a munkavállalók, akik ismétlődő vagy rutinmunkát végeznek, kihívásokkal kell majd szembenéznük munkahelyük megtartása mellett. Megoldásként szolgálhat a folyamatos képzés, azonban az átképzés vagy akár egy új oktatási rendszer nem fogja megoldani az idősebb munkavállalók problémáját. Éppen ezért fontos a további kutatás ezen a területen, hogy pontos javaslatokat lehessen adni ezen problémák orvoslására. Nem tisztázott még az sem, hogy milyen elemeket kell majd beépíteni a lehetséges új oktatási rendszerekbe, kivéve az általános informatikai és multidiszciplináris készségek fejlesztését, hiszen a mai diákok valószínűleg olyan ipari vagy szolgáltató ágazatokban fognak dolgozni, amelyek még nem is léteznek a mai világban (Maresova et al., 2018).

A munkaerőpiaci politikának alkalmazkodnia kell az új fejleményekhez a jövőben. Különösen megnövekedett dinamikára és átcsoportosítási kényszerre kell számítani, miközben az elbocsátások kockázata egyre inkább nő. Ha a strukturális és a szakmai változás növekszik, akkor a továbbképzés és az új képesítés területén a konzultáció elengedhetetlenné válik. Más területeken, mint például a munkahelyi egészségvédelem és biztonság, a munkaidő szabályozása és kezelése, az együttdöntés, a szociális biztonság és az adatvédelem területein új kihívásokkal kell szembenézni. A digitalizáció a gazdaság egészére gyakorolt hatásának átfogó elemzése még mindig folyamatban van és még hosszú út áll azok előtt, akik a teljes folyamatot és hatásait meg kívánják érteni. (Weber és Enzo, 2016).

Összegzés

Írásomban a munkával való elégedettség témájára koncentráltam oly módon, hogy az Ipar 4.0-t és annak következményeit is bemutattam, hiszen a digitalizáció jelentős mértékben fogja befolyásolni a jövő munkahelyeit és ezáltal a munkavállalók elégedettségét. Ez fogja jelenteni az egyik legnagyobb kihívást a jövő munkaerőpiacán. Írásomban elsőként meghatároztam a munkaelégedettség fogalmát és megfogalmaztam miért is nagyon fontos az, hogy a munkavállalói elégedettség magas fokát érjük el az alkalmazottaknál. Hiszen minél inkább elégedettebb a munkavállaló annál nagyobb teljesítményt fog elérni. Ezt követően sorra vettem a legjelentősebb elégedettség modelleket, amelyek segítségünkre lehetnek abban, hogyan lehet ösztönözni a munkavállalókat a hatékonyabb munkára, nagyobb teljesítmény elérésére. Munkám utolsó szakaszában az új ipari forradalom elégedettségre gyakorolt hatásával foglalkoztam. Összességében komoly aggodalomra ad okot az egyenlőtlenségek és a társadalmi szétesés, amelyek esetlegesen felmerülhetnek a kialakulóban lévő technológiai változások miatt. Az egyenlőtlenségek nemcsak a munkahelyek megsemmisüléséből és a foglalkoztatás polarizációjából adódhatnak, hanem a gyengébb társadalmi mobilitásból és a fennmaradó digitális szakadékból is. A munkahelyi polarizáció valószínűleg súlyosan érinteni fogja a fehérgalléros középosztályt. A társadalmi egyenlőtlenség valószínűleg romlani fog az

iparágak, régiók és foglalkozások között is, mivel a digitális szakadék növekszik azok között, akik képesek, és azok, akik nem tudnak lépést tartani a technológiai változásokkal. Ebben a tekintetben a nők helyzete nem egyértelmű. Noha a nők történelmileg kevésbé vannak jelen a tudományos és technológiai területeken, a digitalizáció segíthet áthidalni a nemek közötti munkaerőpiaci különbségeket. Különösen a digitális platformon alapuló gazdaság nyújthat lehetőséget a nagyobb rugalmasságra és a munka és a család jobb egyensúlyára, illetve a kulturális akadályok csökkentésére és a férfiakkal való egyenlő versenyfeltételek kialakítására (Kergroach, 2017). Tovább rontja a nők helyzetét a gyermekvállalással összefüggő munkaerőpiaci távollét, mely során tudásuk elévül, digitális kompetenciájuk esetleges hiánya tovább mélyül. (R. Fedor és Toldi 2017, R. Fedor 2015, R. Fedor és Hajnal 2014) Az ipari fejlődés elengedhetetlen hozzátevője a gazdasági növekedésnek. A humán erőforrás fejlesztésével az innováció bővíthet Romer, Nobel-díjas közgazdász szerint, ami pedig alapja az ipari, így a gazdasági fejlődésnek is. Tehát a munkavállalók helyzetének kérdése az új ipari forradalomnak sarkalatos pontja.

Irodalomjegyzék:

- Adams, J.S. (1963), "Toward an understanding of inequity", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 67 No. 5, pp. 422-436.
- Antonazzo, E., Scott, A., Skatun, D. and Elliott, R.F. (2003), The labour market for nursing: a review of the labour supply literature. *Health Econ.*, 12: 465-478. doi:10.1002/hec.737
- Clark, A. E. – Oswald, A. J. (1996): Satisfaction and comparison income: *Journal of Public Econommics*. Issue 61. pp. 359-380.
- Clark, A. (1998), "Measures of Job Satisfaction: What Makes a Good Job? Evidence from OECD Countries", *OECD Labour Market and Social Policy Occasional Papers*, No. 34, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/670570634774>.
- Guiot J. M. (1984): *Szervezetek és magatartásuk. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.* pp.172-193.
- Hackman, J.R., Oldham, G.R. (1975): Development of the Job Diagnostic Survey. *Journal of Applied Psychology*, 60 (2), 159-170.
- Hasselhorn M.H., Tackenberg P., Buescher A., Simon M., Kuemmerling A., Mueller B.H. (2005): Work and health of nurses in Europe results from the NEXT – Study, In.: [http://www.next.uni-wuppertal.de/ NE/ index.php ?articles-and-reports](http://www.next.uni-wuppertal.de/NE/index.php?articles-and-reports) (letöltés dátuma: 2019.09.18.)
- Herzberg, F., Mausner, B., Snyderman, B.B. (1959): *The motivation to work*. New York, John Wiley & Sons.
- Karasek, R.A. (1979): Job demands, job decision latitude and mental strain: Implications for job redesign. *Administrative Science Quarterly*, 24 (2), 285-308.
- Kergroach S. (2017) *Industry 4.0: New Challenges and Opportunities for the Labour Market*. Foresight and STI Governance, vol. 11, no 4, pp. 6–8. DOI: 10.17323/2500-2597.2017.4.6.8
- Lasi, H., Fettke, P., Kemper, HG. et al. *Bus Inf Syst Eng* (2014): Industry 4.0. *Business & Information Systems Engineering*, vol. 6, Issue 4. pp. 239-242. <https://doi.org/10.1007/s12599-014-0334-4>
- Locke, E. A. (1969): What is job satisfaction? *Organizational Behavior and Human Performance*, 4, 309 – 336.

- Locke, E. A. (1976): The Nature and Causes of Job Satisfaction. The handbook of industrial and organizational psychology. 1, 1297-1343.
- Maresova, P.; Soukal, I.; Svobodova, L.; Hedvicakova, M.; Javanmardi, E.; Selamat, A.; Krejcar, O. Consequences of Industry 4.0 in Business and Economics. *Economies* 2018, 6, 46
- Medgyesi M. – Róbert P. (2000): A munkával való elégedettség nemzetközi összehasonlításban. Társadalmi riport 2000. Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.) Budapest: TÁRKI, pp. 591-616.
- Paul A. Samuelson – William D. Nordhaus: Microeconomics, McGraw-Hill, Inc., 1989
- R. Fedor A. (2018): Foglalkoztatási helyzetkép és a munkával való elégedettség jellemzői. *Acta Medicinae et Sociologica. Nyíregyháza*. vol. 9. no. 26. pp. 3-15.
- R. Fedor A., Toldi, A. (2017): Labour market opportunities of women with young children after childbirth. *KONTAKT* 19 : 3 pp. 220-226. , 7 p.
- R. FEDOR Anita (2015): Egyensúlyban? - A munkaerő-piaci karriertől a familiarizmusig. Debrecen, Magyarország: Debreceni Egyetemi Kiadó (2015) , 252 p
- R. Fedor Anita – Hajnal Béla (2014): A kisgyermeket nevelő nők karaktercsoportjai. *STATISZTIKAI SZEMLE* 92 : 6 pp. 541-568. , 28 p. (2014)
- R. Fedor A.: Job Satisfaction in Hungary - Comparative Study. Kézirat. Megjelenés alatt. Várható megjelenés 2020., 2021.
- Roblek, V., Meško, M., & Krapež, A. (2016). A Complex View of Industry 4.0. *SAGE Open*. <https://doi.org/10.1177/2158244016653987>
- Romer, P. M. (1990): Endogenous technical change. *Journal of Political Economy*, (98) 1002-1037.p
- Sommer, L. Industrial revolution - industry 4.0: Are German manufacturing SMEs the first victims of this revolution? *Journal of Industrial Engineering and Management*, [S.l.], v. 8, n. 5, p. 1512-1532, nov. 2015. ISSN 2013-0953. Available at: <<http://www.jiem.org/index.php/jiem/article/view/1470>>. Date accessed: 11 dec. 2019. doi:<http://dx.doi.org/10.3926/jiem.1470>.
- Strauss, G. (1974): "Job satisfaction, motivation, and job redesign." In Strauss, G., Miles, R.E., Snow, C.C., Tannenbaum, A.S. (eds.), *Organizational Behavior: Research and Issues*: 19-49. Madison, WI: Industrial Relations Research Association.
- Szalavetz, A. (2016): Az ipar 4.0 technológiák gazdasági hatásai. *Külgazdaság*. 60. évf. 2016/7-8. 27-50. o.
- Vroom, V. (1964): *Work and Motivation*. New York Wiley
- Weber, Enzo (2016): Industry 4.0: Job-producer or employmentdestroyer?, *Aktuelle Berichte*, No. 2/2016, Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung (IAB), Nürnberg

Liofilizált termékek nedvességfelvételének vizsgálata

Antal Tamás¹, Varga Nikolett²

¹ Nyíregyházi Egyetem, Műszaki és Agrártudományi Intézet

² Nyírségi Édesburgonya Zrt.

Absztrakt. A fagyasztva szárított élelmiszerek intenzív higroszkópos anyagoknak számítanak, elsősorban a dehidrációs eljárásból adódóan. Ez azt jelenti, hogy a liofilizált termék rövid idő alatt nedvességet vesz fel a környezetből és elveszíti a ropogós, és a törekeny állagát (fogyasztói igény). Az élelmiszeripari vállalat számára igazi kihívást jelent, hogy a szárítóból kikerülő készterméket a lehető legrövidebb idő alatt becsomagolják. Az egyik lehetséges megoldás a nedvességfelvétel minimalizálására a csomagolóter páratartalmának csökkentése. Laboratóriumi körülmények között 20 és 35%-os páratartalom mellett szárítószekrényben vizsgáltuk a szárított gyümölcsök és zöldségek nedvességfelvételét. Meghatároztuk organoleptikus elemzéssel azt az időpontot, amikor a szárítmány elveszítette kemény, törekeny állagát. Felállítottunk egy visszanedvesedési rangsort tízféle gyümölcs és zöldségféle esetében. A cél, hogy a liofilizált termék az általunk meghatározott visszanedvesedési határidő előtt a csomagolásba kerüljön. A kutatási eredményeink hasznosak azon ipari szereplők részére, akik fagyasztva szárított növényi anyagok tartósításával foglalkoznak.

Kulcsszavak: liofilizálás, gyümölcs, zöldség, páratartalom, vízfelvétel

Abstract. Freeze-dried foods are intense hygroscopic material, mainly due to the dehydration process. This means that the lyophilized product quickly absorbs moisture from the environment and loses its crispiness and fragile consistency (consumer demand). It is a real challenge for the food company to pack the finished product from the dryer in the shortest possible time. One possible solution to minimize moisture uptake is to reduce the humidity of the packaging space. Under laboratory conditions, the water uptake of dried fruits and vegetables was tested in the drying cabinet at 20 and 35% humidity. The time at which the dried matter lost its hard, fragile state was determined by organoleptic analysis. It was established a rewetting ranking for ten types of fruits and vegetables. The goal is to put the lyophilized product into the packaging before the rewetting dead-line. The results of our research are useful for industrial performers, who are engaged in the preservation of freeze-dried plant material.

Keywords: lyophilization, fruits, vegetables, humidity, water uptake

Bevezetés

A fogyasztói társadalom egyre inkább olyan igényeket támaszt az élelmiszeripar által előállított termékek iránt, mint a tartósítószer-, és adalékmentesség, az antioxidánsokban gazdag táplálék, a beltartalmi értékeiben a nyersanyagával megegyezősség, és a hosszabb ideig veszteségmentesen történő tárolás.

A fent felsorolt követelmények maradéktalan kielégítésére nagyon kevés tartósítási módszer áll rendelkezésünkre. A jelenlegi szárítási technológiák közül ezen igények megvalósítására a liofilizálás vagy más néven a fagyasztva szárítás a legmegfelelőbb. Magyarországon a jelen ismereteink szerint csak néhány élelmiszeripari üzemben folyik olyan konzerválási technológia, amelynek része a fagyasztva szárítás. Ezekben a helyeken elsősorban nagy bekerülési értékű termékek feldolgozását végzik, vagy adalékanyagot állítanak elő belőle.

A hazánkban forgalomba hozott liofilizált termékek – funkcionális élelmiszerek, táplálék-kiegészítők, „sports foods”, „pharma foods”, stb. – közel 90%-a import behozatal része.

A liofilizálás szárítási módszer magyarországi ipari méretű elterjedését többek között a hűtő- és konzervipar származási helyzete, az eljárás fenntartási, üzemeltetési költségei és nem utolsósorban a késztermék higroszkópossága akadályozza.

Szakirodalmi áttekintés

A fagyasztva szárítás (vagy liofilizálás) olyan dehidrációs eljárás, melynek során a szublimáció által a vizet alacsony hőmérsékleten és nyomáson a szárított anyagból eltávolítjuk. A szárítási folyamat során a folyékony fázis kihagyásával a magas minőségű végtermék előállításához járulunk hozzá. A liofilizált élelmiszer kiváló értékekkel rendelkezik, azaz a színe, a textúrája, a beltartalma, a szilárdsága és az íze a nyersanyagéhoz hasonló (Jiang, Zhang és Mujumdar 2010). Ezen kívül a szárítvány jó rehidrációs kapacitással bír, a szárítás alatt nem vagy csak kis mértékben zsugorodik (Krokida és Maroulis 2001; Moreira és munkatársai 1998). Ennek ellenére a fagyasztva szárítás élelmiszeripari alkalmazása még várat magára. Az oka, hogy a szárítási folyamat rendkívül magas üzemeltetési költséggel bír. A liofilizálást hasonlítva a mai modern szárítási eljárásokhoz, hosszú szárítási idővel, alacsony szárítási rátával jellemezhető, melyek a rendszer magas energiafogyasztásához járulnak hozzá (Donsi, Ferrari és Di Matteo 2000; Rawson és munkatársai 2011).

A rehidrációs viselkedés ismerete (a vízgőz adszorpciója és a víz visszanyerése a szárított anyag esetén vízbe merítve) elengedhetetlen a szárított termékek lehetséges felhasználásának értékeléséhez. A higroszkóposság releváns tulajdonság a dehidratált anyagokban. Egy intenzív higroszkópos dehidratált élelmiszer gyorsan rehidrálódhat és teljes mértékben, ami előnyös a termék minősítése miatt. Bizonyos esetekben azonban a víz szorpciója befolyásolhatja a szövetszerkezet jellemzőit és veszélyezteti a dehidratált termék stabilitását (De Santana és munkatársai 2015).

Sette, Salvatori és Schebor (2016) szerint a fagyasztva szárított minták higroszkóposabbak, mint a levegőn szárított minták. De Santana és munkatársai (2015) megállapították, hogy a liofilizált termékek porózus, törekeny és higroszkópos anyagoknak számítanak.

Az új termék piacra kerülésének feltétele, hogy minőségi vizsgálatoknak vessék alá. Az egyik ilyen minőségvizsgálati módszer az érzékszervi vizsgálat, mely az ipari termékfejlesztés és a komplex értékelés elengedhetetlen része (Molnár 1991). Molnár és munkatársai (2009) szerint az élelmiszerek érzékszervi (organoleptikus) vizsgálata az emberi érzékszervekkel végzett, a vizsgálat alá vont késztermék érzékszervi tulajdonságainak, élvezeti értékének megállapítására irányuló értékelő és minősítő tevékenység. Az érzékszervi vizsgálatok eredményei segítenek az új termék hibáinak kiküszöbölésében, a fejleszteni kívánt és meglévő termékek összehasonlításában. Egy adott termék érzékszervi minőségének megítélése szubjektív érzeten és annak szubjektív kifejezésén alapul. A bírálat során az emberi szubjektivitás csökkentésére és az eredmények reprodukálhatóságának növelése érdekében számos érzékszervi bírálati módszer létezik nemzetközi és hazai viszonylatban (Kókai 2008).

A vizsgálat céljai

Meghatározni azt az időpontot, amikor a szárítmány állaga változik, vagyis visszanedvesedik a tárolás alatt. Ezen kívül rangsorolni a vizsgálatba bevont szárított zöldségeket és gyümölcsöket a visszanedvesedési ráta szempontjából.

Anyag és módszer

A következő növényi anyagokat liofilizáltuk:

- Zöldségfélék: borsó, kukorica, brokkoli és édesburgonya.
- Gyümölcsfélék: málna, gyömbér, meggy, homoktövis, alma és áfonya.

Melyek egész, felezett, negyedelt és kocka formában kerültek feldolgozásra.

A nyersanyagok előkezelés nélkül és előkezeléssel (gyorsfagyasztás és/vagy blansírozás) kerültek a liofilizáló berendezésbe.

A mintákat Christ Alpha 1-4 LSC Plus típusú laboratóriumi liofilizálóval szárítottuk (1. ábra). A fagyasztva szárítóberendezés a szárítási folyamat monitoringozására képes az ún. „LyoLogplus” program segítségével, és a program a szárítási eredményeket pdf fájlba menti.

1. ábra: A málna fagyasztva szárítása

A nyersanyag és a késztermék nedvességtartalmának meghatározása műszeresen Precisa HA60 (Precisa Gravimetrics AG, Dietikon, Svájc) típusú nedvességmérővel történt.

A visszanedvesedés vizsgálat célja, hogy laboratóriumi körülmények között megvizsgáljuk, hogy a csomagolótérben mennyi idő alatt nedvesedik vissza a késztermék.

Laboratóriumi körülmények között ~20 és 35%-os relatív páratartalom és ~25-30°C hőmérséklet mellett szárítószekrényben (Kambic VS-50, Kambic, Szerbia) vizsgáltuk a szárított zöldség- és gyümölcsfélék nedvességfelvételét (2. ábra). A szárítószekrényben uralkodó levegő hőmérséklet és páratartalom PLC panel segítségével igény szerint beállítható. A levegő hőmérsékletének és páratartalmának meghatározására két digitális szoba hő- és páratartalom-mérő készüléket használtunk fel (az egyik kontrol).

2. ábra: A meggy szárítmány nedvességfelvételének vizsgálata ($T=28^{\circ}\text{C}$ és $\varphi=33\%$)

Meghatároztuk organoleptikus elemzéssel (többek között tapintással és kóstolással) azt az időpontot (stopperrel), amikor a szárítmány elveszítette száraz, kemény, ropogós, omlós, porítható és törékeny állagát. Másképp kifejezve, amikor már a szárítmány puha, nedves, összenyomható és ragacsos, akkor az nem felel meg a vásárlói preferenciáknak, tehát azt csomagolni nem szabad.

A vizsgálatokat háromszori ismétléssel végeztük el és az átlagértékeket jelenítettük meg ebben a tanulmányban.

Eredmények

Nedvességtartalom

A nyersanyag és a késztermék (v. szárítmány) nedvességtartalmának értékei az 1. táblázatban találhatók meg.

1. táblázat: Nyersanyag és a késztermék nedvességtartalma

Termék megnevezése	Nedvességtartalom	
	nyers (% w.b.)	szárított (% w.b.)
Édesburgonya	77,96	2,1
Borsó	74,02	1,6
Kukorica	67,49	1,8
Brokkoli	95,4	3,1
Gyömbér	90,8	2,3
Málna	87,2	2,2
Meggy	83,26	2,07
Alma	88,0	2,46
Homoktövis	79,3	2,9
Áfonya	88,75	2,85

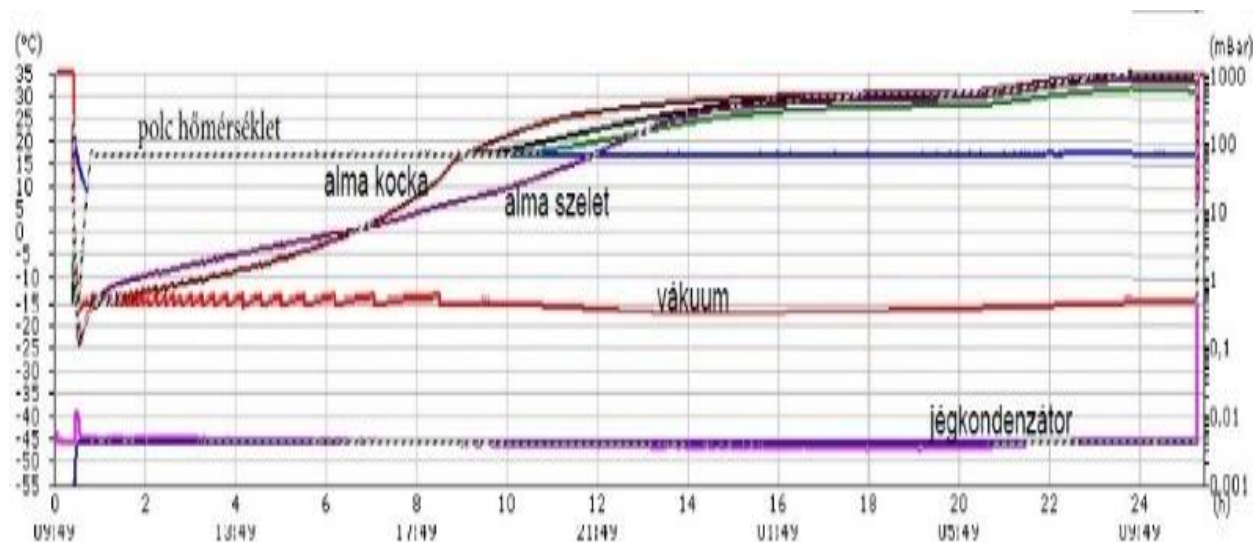
w. b. – nedves bázis

A zöldség- és gyümölcsfélék liofilizálása tömegállandóságig történt, azaz egyensúlyi nedvességtartalomra szárítottuk. Mindezt az 1. táblázat jobb szélső oszlopában található adatok is jól érzékeltetik 1,6-3,1% (w.b.). A szárítmány állaga ekkor száraz, porítható, törékeny, omlós és ropogós.

A szárítási folyamat elemzése

A cikk terjedelmi korlátai miatt nincs lehetőség a kísérletbe bevont összes fajta szárítási folyamatát prezentálni a „LyoLogplus” szoftvert felhasználva. Jelen esetben az alma kocka és szeletek liofilizálás alatt jellemző hőmérséklet- és nyomásgörbét mutatjuk be, melyek a 3. ábrán láthatók.

3. ábra: Hőmérséklet- és nyomás görbe az alma szárításakor

Az alma kockák (10 mm oldalméretű) maghőmérsékletének alakulását a bordó színű görbe mutatja be. A szárítási idő, ebben az esetben 14 óra után ért véget (konstans állapot), amelyből a szublimáció 7 órát (amikor az anyag maghőmérséklete eléri a 0°C-ot) és a deszorpció (ún. utószárítás) is további 7 órát jelentett. Az alma szeletek (5 mm vastagságú) maghőmérséklet változásait pedig a lila színű görbén tudjuk nyomon követni. A szárítási idő a szeletek esetében kicsit hosszabb időt vett igénybe - 16 órát -, tehát elmondható, hogy a minta mérete befolyásolja a szárítási idő mértékét. A szublimáció idejében nem volt különbség a két forma között, jelen esetben ez 7 órás volt. A jégkondenzátor (rózsaszín vonal) hőmérséklete - 45-47°C-os tartományba esett. A polcok hőmérséklete (fekete szaggatott vonal) 17-30 °C között vett fel értékeket a szárítási folyamat során. Az alkalmazott vákuum (piros szín) értéke 0,3-0,5 mbar között váltakozott.

A szárítmány nedvességhőfelvétele

A 2. táblázatban megfigyelhető a laboratóriumi körülmények között (~20 és ~35%-os levegő nedvességtartalom és 26-32°C-os hőmérséklet) tárolt szárított zöldség-, valamint gyümölcs minták nedvesség-felvételi ideje.

2. táblázat: Különböző liofilizált zöldségek és gyümölcsök nedvesség-felvétele

Termék megnevezése	Páratartalom (%)	Hőmérséklet (°C)	Időtartam (min)	Páratartalom (%)	Hőmérséklet (°C)	Időtartam (min)
Édesburgonya	30	29	77	19,6	31,9	115
Borsó	30	31	146	19,7	31,9	180
Kukorica	30	31	75	19,7	31,9	106
Brokkoli	33	29	50	20,2	29,7	80
Gyömbér kocka	30	31	40	19,7	31,9	70
Málna egész	34	26	53	20,1	29,6	83
Meggy gyorsfagyasztott, blansírozott felezett	33	28	25	19,8	29,7	31
Meggy gyorsfagyasztott, felezett	33	28	25	19,8	29,7	31
Meggy gyorsfagyasztott, negyedelt	33	28	13	19,8	29,7	17
Meggy gyorsfagyasztott, egész	32	29	12	20,1	29,8	25
Alma kocka	34	26	18	20,1	29,6	24
Homoktövis egész, szűrt	35	27	16	20	29	21
Áfonya 1 cm átmérő feletti gyorsfagyasztott	34	26	15	20,1	29,6	17
Áfonya 1 cm átmérő alatti gyorsfagyasztott	34	26	10	20,1	29,6	17

Azt az időpontot határoztuk meg – a 2. táblázat negyedik és hetedik oszlopa – , amikor a késztermék állagában (puhul, összenyomhatóvá és ragacsossá válik) negatív változás történt. Ez azt jelentette a liofilizált édesburgonya esetében, hogy 30%-os levegő páratartalom és 29°C-os „teremhőmérséklet” mellett 77 min után tapasztalható a külső megjelenésben fellépő változás. Amennyiben csökken a tárolás során a levegő páratartalma 20%-ra, akkor a késztermék kemény és száraz állagát elveszíti 115 min után.

A liofilizált borsónál 30%-os levegő páratartalom és 31°C-os teremhőmérséklet mellett 146 min után tapasztalható a külső megjelenésben fellépő változás. Amennyiben csökkentettük a tárolás során a levegő páratartalmát 20%-ra, akkor a késztermék kemény és száraz állagát 180 min után veszíti el.

A fagyasztva szárított kukoricára nézve azt jelentette, hogy 30 %-os levegő páratartalom és 31 °C-os teremhőmérsékletnél 75 min után volt észlelhető változás a termék állapotában. Amikor 20 %-os páratartalmon és 32 °C-os léghőmérsékleten tartottuk a mintát, a tárolási idő 106 min-re nőtt.

A liofilizált brokkoli 50 perc után veszítette el ropogós, száraz tulajdonságát 33 %-os páratartalomnál és 29 °C-os léghőmérsékletnél. Ha a tárolás folyamán a terem páratartalmát 20 %-osra csökkentjük, akkor 80 percig képes megőrizni az állagát, változás nélkül.

A kockázott gyömbér esetében, 30 %-os levegő páratartalom és 31 °C-os teremhőmérséklet mellett 40 min után jelentkezik külső változás a termékben. Amennyiben a tárolás folyamán a levegő páratartalmát 20 %-ra csökkentjük, a termék hosszabb időn át marad kemény és száraz, jelen esetben 70 min-ig.

Amennyiben az egész liofilizált málnát 34 %-os levegő páratartalom mellett és 26 °C-on tárolunk, 53 percig tudjuk megőrizni úgy, hogy ne legyen tapasztalható megjelenésében külső változás. Ugyanezen termék esetében 20%-os levegő páratartalomnál 83 percig volt tárolható külső minőségi elváltozás nélkül.

Mind a gyorsfagyasztással és a gyorsfagyasztással-blansírozással előkezelt felezett liofilizált meggy 33 %-os levegő páratartalom és 28 °C-os terem hőmérsékletnél 25 percig volt tárolható külső elváltozás nélkül. Ugyanezen körülmények között a gyorsfagyasztással előkezelt negyedelt meggy 13 perc után már elveszítette száraz textúráját. Amennyiben csökkentettük a tárolás során a levegő páratartalmát 20%-ra, akkor a késztermék kemény és száraz állagát 31 min után veszíti el a felezett meggy esetében, míg a negyedelt esetében ez 17 min. A gyorsfagyasztással előkezelt liofilizált egész meggyben 32%-os páratartalom és 29 °C mellett 12 perc után változások tapasztalhatók. Azonban, ha a levegő páratartalmát lecsökkentjük 20%-ra a tárolási idő meghosszabbítható 25 percre.

A 34%-os levegő páratartalom és 26 °C-os teremhőmérséklet az alma esetében azt jelenti, hogy a késztermék 18 percig képes megőrizni száraz, ropogós állagát. Amennyiben a terem páratartalmát 20 %-ra csökkentjük 24 percre nő a tárolási idő hossza.

A liofilizált homoktövis 35 %-os páratartalmú és 27 °C hőmérsékletű teremben 16 percig képes megőrizni eredeti, szárítás utáni tulajdonságait, míg 20 %-os levegő páratartalom mellett 21 perc után veszítette el a száraz, kemény állagát.

Az áfonya átmérőjének mérete befolyásolja a vízfelvételt a levegőből. Az 1 cm átmérő feletti gyorsfagyasztással előkezelt áfonya 34 %-os levegő páratartalom és 26 °C-os teremhőmérséklet mellett 15 perc után, míg az 1 cm átmérő alatti szintén gyorsfagyasztással előkezelt áfonyánál már 10 perc után változások voltak észrevehetők organoleptikus tulajdonságaiban. Abban az esetben, amikor a levegő páratartalmát 20%-ra lecsökkentettük, 17 percig tudták megőrizni kedvező érzékszervi tulajdonságaikat.

Összefoglalás

Ebben a tanulmányban a Nyíregyházi Egyetemen négy zöldség- és hat különböző gyümölcsfajta nyersanyagot fagyasztva szárítottunk ipari felkérésnek eleget téve. A liofilizált termékek higroszkópos anyagoknak tekinthetők, mivel porózus szilárd anyagokhoz hasonlóan képesek a levegőből nedvességet felvenni. A gyártónak arra kell törekedni, hogy a késztermék szilárd, omlós, porítható állapotban kerüljön a megfelelő csomagolásba és ezáltal a fogyasztó elé.

A kutatócsoportunk laboratóriumi körülmények között két beállítás mellett (20 és 35%-os rel. páratartalom) vizsgálta a szárított termékek nedvességfelvételét. A következő eredményekre jutottunk.

Ha a csomagolótér relatív páratartalma 35%-os:

- A szárított borsó, édesburgonya, kukorica, málna, brokkoli és gyömbér becsomagolását minimum 40 perc alatt meg kell oldani. Ezek az élelmiszerek eredményeink szerint kevésbé higroszkópos termékeknek számítanak.
- A szárított meggy, alma, homoktövis és áfonya intenzív higroszkópos gyümölcsök. Ezért a megfelelő csomagolóanyagba való töltésüket minimum 10 perc alatt kivitelezni szükséges.

Megállapítottuk, hogy a levegő páratartalmának csökkentésével (35%-ról 20%-ra) a termék szabadban történő tárolási ideje növekszik, legalább 11,7-52%-kal.

Véleményünk szerint az adott élelmiszeripari vállalat számára a 35%-os páratartalmú csomagolótér alkalmazása lenne a megfelelő az elvárt termékminőség mellett, a humán erőforrás kényelmi, komfort és üzemeltetési költség szempontjait is figyelembe véve.

Irodalomjegyzék

- De Santana, R. F., de Oliveira Neto, E. R., Santos, A. V., Soares, C. M. F., Lima, A. S., Cardoso, J. C. (2015): Water sorption isotherm and glass transition temperature of freeze-dried *Syzygium cumini* fruit (jambolan). *Journal of Thermal Analysis and Calorimetry*, 120(1), 519-524.
- Donsi, G., Ferrari, G., Di Matteo, P. (2000): Atmospheric and freeze drying kinetics of shrimps. 12th International Drying Symposium, Noordwijkerhout, The Netherlands, 28-31 August, 2000, No 26.
- Jiang, H., Zhang, M., Mujumdar, A. S. (2010): Microwave freeze-drying characteristics of banana crisps. *Drying Technology*, 28, 1377-1384.
- Kókai, Z. (2008): Az érzékszervi minőség fogyasztói megítélésének mérése standard mutatószámmal. *Élelmiszervizsgálati Közlemények*, 54(3), 141-150.
- Krokida, M. K., Maroulis, Z. B. (2001): Structural properties of dehydrated products during re-hydration. *International Journal of Food Science and Technology*, 36(5), 529-538.
- Molnár, K., Sipos, L., Kókai, Z., Kovács, Z. (2009): Érzékszervi kutatások és elektronikus nyelv alkalmazása az élelmiszeriparban. *Alkoholmentes italok*, 10(2), 27-33.
- Molnár, P. (1991): Élelmiszerek érzékszervi vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Budapest, 11-204.
- Moreira, R., Villate, J. E., Figueiredo, A., Sereno, A. (1998): Shrinkage of apples slices during drying by warm air convection and freeze drying. 11th International Drying Symposium, Halkidiki, Greece, 19-22 August, 1998, 1108-1114.
- Rawson, A., Tiwari, B. K., Tuohy, M. G., O'Donnell, C. P., Brunton, N. (2011): Effect of ultrasound and blanching pretreatments on polyacetylene and carotenoid content of hot air and freeze dried carrot discs. *Ultrasonics Sonochemistry*, 18, 1172-1179.
- Sette, P., Salvatori, D., Schebor, C. (2016): Physical and mechanical properties of raspberries subjected to osmotic dehydration and further dehydration by air- and freeze-drying. *Food and Bioproducts Processing*, 100, 156-171.

Polgárosodás - paraszttalanodás és a rurális közszféra érintkezési pontjai

Laczkó-Albert Elemér

Debreceni Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program

Absztrakt. A községi önkormányzatok fejlesztést célzó munkájának is egyik járulékos, közvetett, ám hangsúlyos eredménye a polgárosodási folyamat dimenzióinak lokális generálása rurális környezetben. A folyamat jelentéstartalmát követve, a társadalmi átalakulás magyarázataként, az önfoglalkoztató, de nem csak önellátó paraszt polgárrá lesz. Falusi körülmények között, ahol a modernizáció, a városiasodás hatása az életmódban és a mentalitásban történő változásokban érhető tetten, innovációnak tekinthetjük magát a fejlesztési folyamatot. Romániában, az előbbieken túl, magas elvárásként társul a magyar többségű önkormányzatok fele a társadalomszervező szerep. Mostanra a siker és versenyképesség fokmérője a részvételen alapuló fejlesztés, a kooperáció, a bizalom és a magasabb integrációs szint lett. Mindezt biztos velejáróként kíséri a falvak paraszttalanodása, a polgárosodás pedig eredményében bizonytalan folyamat.

Kulcsszavak: *polgárosodás, paraszttalanodás, Székelyföld, önkormányzat*

Abstract. The generation of the road to citizenship is the subsidiary, indirect but really accentuated result of the local government's work on the development process in local environment. Following the process' content the self-employing, but no only self-sufficient peasant as an answer to the metamorphosis of the society becomes a citizen. It is possible to catch the modernization, the impact of urbanization - in rural environment -, through the changes in the model of life and mentality. Half of the Hungarian majority local administrations in Romania, beside the written above attaches as a high priority requirement the society organizer role. Nowadays the indicator of success and competitiveness is the development based on participation, the cooperation, reliance and the higher level of integration. These are followed by embourgeoisment of the villages as inherent, while the road to citizenship is an unsure process.

Keywords: *embourgeoisment, citizenship, Sekler-land/Transylvania, local government*

Bevezetés

Politikai tüntetésnek tűnhet, ha manapság polgárosodásról hallunk vagy beszélünk, mert 1990 után a fogalom telítődött politikai értékekkel, megterhelődött a közbeszédben, és megkopott a társadalomkutatásban. A polgárosodási folyamat a tizenkilencedik század végétől tart a magyar társadalomban és egész Kelet- Európában. Csupán az intenzitása, időbenisége mutat változatosságot, eltéréseket, nekilendülést és elakadást. A világháború után a szovjet érdekszférában, a közvetlen politikai befolyás alatt álló nagy régiókban és lokális szinten is, a hajdani „kispolgári” életvitel és magatartásforma minden rossz megtestesítőjét jelentette, értéktöltete előjelet váltott. A rendszer kezdetén, az irányított nyilvánosságban, egyet jelentett a kuláksággal – a hatalom minden eszközzel arra törekedett, hogy a korábbi társadalmi struktúra intézményeit kikapcsolja és felszámolja, ugyanakkor rátelepedett annak tradicionális elemeire. Az egyre inkább konszolidálódó párt monolitikus hatalmát zavarta a történeti hatalommegosztás, gyanús volt az individualizáció mindenféle megnyilvánulása (Halmos 1994). Holott a modern polgár, a burzsoá (értelmiségi, vállalkozó, manager, bürokrata) történeti

mibenléte nehezen definiálható, osztályba nem sorolható kategória. Az abszolutizáló marxista szemléletet felváltó szellemi érzékenység kellett ahhoz (linguistic turn), hogy leírható és elemezhető jelenséggé váljon a polgár és a polgárosodás folyamata (Gyáni 2012).

Visszafele lépdelve az időben, követve a politika- és társadalomtörténeti korszakolást, a két világháború között, a századfordulón, egészen a dualizmus és a reformkor idejéig, azaz a folyamat indulásáig, a polgárosodást a modern viszonyok kialakulásának szinonimájaként használhatjuk, egyaránt értve azt városra és falura. Jelentése a teljes magyar nyelvterületen átfedéseket hordoz a civilizálódással és modernizációval. Térben, ebben az időszakban, leginkább főváros vonatkozásúak a diskurzusok, kutatások. Erdély és Székelyföld jószerint egyáltalán nem fordul elő ilyen kutatási területként, holott a falu és a parasztság képezte a fő érdeklődési irányt a társadalomkutatásban (Gyáni 2012). A kifejezés a társadalmi hovatartozás egyes megjelöléseit, társadalmi témakonjunkturát (rendi-, hivatásbéli-, szakmai-, osztály jellegű) hordoz, melynek változatossága jól sejteti, hogy milyen összetett kérdés a modern társadalomban a társadalmi hely leírása (Halmos 1994).

Akkor is igaz ez, ha csupán egy mikro világ lehetőségei, elképzelései, életmintái számbavételére vállalkozunk családi és egyéni életutakat kutatva. Az életpályák kontextusában, az ott működő életstratégiákat rekonstruálva, igyekszünk megragadni, tipizálva értelmezni a paraszti életvilág polgárság fele tartó folyamatait. A társadalomtudósok dichotómiákban, dualitásokban, gyakran sarkítottan gondolkodnak, ami nekünk nem célunk, mert kis mintájú, kvalitatív kutatást végzünk, melyben a lokális történelmet a családi életutakban, az egyéni és társadalmi/ közösségi fejlődésben vizsgáljuk. Munkánk így monopoláris konstrukció lesz, kollektív életrajz (pozopográfia), melyben egy cselekvő, kihívásokra képes kollektívum szerepel a történetben. Akiket polgárként szokás meghatározni, bizonyos egzisztenciákat képviselnek, tevékenységeik vállalkozásszerűek, megélhetést biztosítanak, jövedelemszerző munkát végeznek, esetleg szellemi tevékenységet fejtenek ki, vagy úgy általában olyan életmódot folytatnak, amely polgáriként hat, modern mentalitású értékrend éthosza kíséri: individuális, toleráns, liberális, teljesítmény elvű (Gyáni 2012).

A székelyföldi életvilágban krónikus probléma az egyén számára is a polgárosodás folyamata, avagy a „parasztkérdés”, mely ideológiailag rendre túlfűtött, ugyanakkor a kisebbségi rurális/vidéki lét dilemmája gyötri: feladni vagy folytatni, menni vagy maradni, miként jutni egyről a kettőre úgy, hogy közben identitását ne veszítse el? A polgársághoz hagyományosan tartozó liberalizmus ütközik a székelyföldi konzervatív, hagyományközpontú, jelen esetben felekezeti szempontból katolikus szemlélettel, a közösségben való gondolkodással. Következmények nélkül ebben a közösségben nem fér bele bármi az egyéni életutakba.

Juhász Pál (1991) a polgárosodásnak négy mozzanatát különíti el: elsőként említi azt, amikor valaki egyéni megoldást keres a munkamegosztásba való bekapcsolódáshoz, másodikként fontosnak tartja, hogy a személy tevékenysége által legyen elismert ember a közösségben. Harmadik a vállalkozás mozzanata, amelyben fontos elem a tudatos kockázatvállalás. Negyedik mozzanatként pedig akkor lesz igazán polgár egy személy, ha el tud szakadni az eredeti közösségétől, és magának új közösséget tud teremteni. Így tesz különbséget a parasztpolgár és a modern értelemben vett polgár között. A parasztpolgár a közösséghez próbál igazodni a vállalkozásaiban, a modern értelemben vett polgár számára a gazdálkodás öncél, ezért kikerüli a kialakult közösségeket, újakat teremt magának (Juhász

1991). Kovách (1991) véleménye szerint Juhász parasztpolgárának szerepkészletét társadalmi rendje jelöli ki, ezzel szemben a polgárt az teszi polgárrá, hogy képes a (rendi) határokat felborítani, átalakítani.

Benda Gyula (1991) a polgárosodáshoz kapcsolható változásokat szintén négy csoportba sorolja: a gazdasági mentalitás terén lezajló változások, a vállalkozói magatartás kifejlődése, az individualizáció és az ehhez köthető mentalitásbeli változások, az állampolgárrá válás folyamatával összefüggő jelenségek, valamint az életmód és a mentalitás polgári formái, értékei. Kutatási terepünkre ez a megközelítés illik leginkább, azzal a sajátossággal, hogy a székely társadalom, benne az egyén romániai állampolgárrá válása olyan identitást befolyásoló történés volt, amivel azonosulni az érintettek nem tudtak, és a mindennapi életben folyamatos kihívás elé állítja, mint elszenvedőket.

A „paraszt” és a „parasztlanítás” értelmezése

A szellemi háttérbe feltétlenül indokoltnak gondoljuk beemelni a magyar nyelvű szakirodalomban Kovách Imre (2013) által bevezetett paraszttalanodás elméletét. A vidéki társadalom legnagyobb változása a történelmi parasztság eltűnése. Ezt a folyamatot nevezi „parasztlanításnak”. A történelmi parasztság eltűnését Európában a Europe’s Green Ring (Granberg-Kovács-Tovey 2001) kötet elemzi, amelynek szerzői az összehasonlítás módszerét alkalmazzák – így válik alkalmazhatóvá a „paraszt” és a „parasztlanítás” fogalma az összes vizsgált régióra, és így válik érthetőbbé, miért volt másabb, országonkénti sajátosságokkal színezve, ez a folyamat Közép-Európában. Ugyanis a különbségek ellenére a végeredmény minden országban ugyanaz: a parasztság, mint társadalmi csoport eltűnik Európából a 20. század végére.

A „parasztlanítás” többdimenziós folyamat, melyet tanulmányozni különböző rétegekben lehet: társadalmi, strukturális, kulturális szinten közelíthetjük meg a gazdálkodás funkciójának változását, a rurális közösségek átalakulását. A volt szocialista országokban a parasztság megszűnése a szövetkezetesítés, az államosítás, a poszt szocialista kor privatizációjának eredménye, amely különböző módokon ment végbe. Romániában nem maradt meg a szocialista rendszer kiépülésekor a kisparaszti magántulajdon, mint például Jugoszláviában vagy Lengyelországban. A földek és a termelőeszközök állami vagy szövetkezeti tulajdonba kerültek, a parasztok helyben szövetkezeti taggá válhattak, vagy teljes életmódváltásra kényszerülve, a migráció valamely formáját választva, elhagyták hagyományos életterületüket – mindkét változatban megszűntek a történelmi parasztság létfeltételei.

Székelyföldön sajátos helyzet alakult ki: a kollektivizáció és az erőltetett iparosítás kényszere mellett a második gazdaságban, ami a TSZ-ben való munkát, normázást jelentette, feléledt az egyéni gazdálkodás kistermelői formája 0,25 ha-os nagyságú háztáji területen. Ekkora területet a TSZ-ben „kimérték” évente annak, aki ledolgozta a normát. Így erre a régióra is releváns Kemény István (1972) következtetése: a vidéki házzal rendelkező városi munkások és a falun élő, de gyárakban dolgozók is generációkon keresztül egészíthették ki jövedelmeiket a kisgazdaságaik segítségével, de ez már nem a paraszti hagyományok folytatása. A hagyományos paraszti világ egyetlen formája sem éli túl a kollektivizációt és az iparosítást. A

Mendrastól (1970) kölcsönzött utóparasztság koncepció Márkus (1996) szerint is visszafordíthatatlan a parasztság eltűnése (Szelényi 1988).

Harcza István (2003) a hanyatlás kifejezést javasolta a parasztság eltűnése helyett, mert szerinte egy társadalmi osztálynak nem egyszerre tűnik el az összes strukturális, társadalmi, gazdasági és kulturális jellemzője. Kovács T. (2006) szerint nem a parasztság eltűnése, hanem az átalakulása történt.

Az elméletek tükrében is a székely-magyar társadalom paraszttalanítása megfordíthatatlan folyamatnak tűnik. A családi mezőgazdasági termelés újjászületése nem vezetett a paraszti állapot visszatéréséhez. A mezőgazdasági vállalkozók identitásában a paraszti meghatározottság esetleg csak a származásra, de nem a társadalmi állapokra vonatkozik.

1990 után világossá vált, hogy a paraszttalanítás nem pozitív előjelű folyamat, kiegyensúlyozatlan, átmeneti és elhúzódó időszakot jelöl Székelyföldön. Az itteni gazdák már jóval korábban elvesztették anyagi-, tudás- és kapcsolati tőkéiket, valamint a politikai vagy társadalmi nyomásnak való ellenálló képességüket. A kutatott falu lakosságának nem változott drámaian, de a gazdálkodás paraszti képessége darabokra esett szét.

Tradícióvesztés, a poszt-tradicionális falu

Ha a paraszti kultúrát Európa több országában a nemzeti kultúra és identitás alapjának tartották, akkor ez hatványozottan igaz Székelyföldre. Felmerül a kérdés: mi az, ami elvész az eltűnő parasztsággal együtt? Gyáni Gábor (2003) kritikája szerint a parasztságra nincs igazán szükség a magasabb kultúra és a nemzeti identitás jelenkori újraformálásakor. Mégis a Romániába szakadt székely-magyar társadalomról készült elemzések - Bíró A. Zoltán (1995, 1998, 2004), Bodó Julianna (2004), Gagy József (2004), Oláh Sándor (2004) - azt mutatják, hogy a paraszti kulturális jegyek a magyar magas kultúra, a helyi és nemzeti identitás részei. A turizmus, a városiak érdeklődése és természet felé fordulása által a paraszti kultúra tárgyi és szellemi hagyatéka az identitás formálója még a globalizáció korában is. A paraszttalanodás elemeit az erdélyi/székelyföldi kutatók évtizedek óta vizsgálják, publikálják, folyamatosan előtérbe helyezve a társadalmi valóság azon alkotóit, amelyek a kisebbség-többség interakcióiból, a többszöri hatalom- és rendszerváltásból, a lokalitásból és globalizációból fakadnak.

A gazdasági, politikai, kulturális központoktól, nagyobb városoktól távol esve, a periférikus Székelyföldre időben megcsúszva érkezett az, amit fejlődésnek-fejlesztésnek, modernizációnak, civilizálódásnak nevez a társadalomtudomány. A régi Magyarországon és a jelenlegi Románián belül is a más országrészekről eltérő politikai-, gazdasági- és kulturális berendezkedés, a rendiség és a jobbágyság hiánya, még korábban a székelység állandó katonáskodása, a témánk szempontjából fontos, tulajdonít igazoló telekkönyvek léte sajátos szabad paraszti világot eredményezett. Ennek egyediségét az összehasonlító kutatások hiánya miatt kevésbé, ám irodalmi alkotások párhuzamba állításával mélységében megismerhetjük. A teljesség igénye nélkül csupán néhány alkotót említek abból az időszakból, melyben még nem volt leválva a szépirodalomról a szakirodalom: Tamási Áron, Böződi György, Balás Ferenc vagy Illyés Gyula, Veress Péter, Sinka István műveire gondolok. E szerzőknél még egyszerre van jelen, ha látens is, a szociológia két ága: a társadalmi tények, struktúrák, funkciók keverednek a szándékokkal, várakozásokkal, programokkal. Az elszakadt országrészben a nép

és a parasztság fogalmát az irodalom segített piedesztálra emelni, avagy a nacionalizmus eszmei revíziójaként (transzilvanizmus) ideológiai ösztönző erővé tenni.

Sztompka (1993) vagy Shils (1981) a tradíciót a múlt jelenben történő folyamatos létezéséként értelmezik. Akkor megy végbe a tradícióvesztés, amikor az egyén elveszti hitét a dolgok tradíciók által irányított rendjében. Ők a tradícióvesztés okát a tudás kiterjedésében, a kommunikáció felgyorsulásában, a kultúra pluralizálódásában és töredezettségében látják.

Az együttélés teóriájában Luke (1996) azt hangsúlyozza, hogy a tradíciók az állandó újrafogalmazás, újratereztetés állapotában vannak. A tradíciók mindig nyitottak, így mindig meghatározás kérdése, hogy mi a tradíció, és mi az, ami tradicionális. A tradícióvesztés velejárója az identifikációs problémák keletkezése (Adam 1996, Luke 1996). Az európai kultúra bármelyik korszakában felfedezhető az, ami tradicionális, és az, ami elveszett, mint tradíció.

A paraszti gazdaság modernizációjának következménye a tradícióvesztés, azaz a kulturális paraszttalanítás. A kulturális változásoknak azonban vannak strukturális és gazdasági hatásai. A történelmi múlt elemei újraéledhetnek és kulturális fontosságot nyerhetnek – ez a folyamat átformálhatja a társadalmi újratereztelést. Ennek is vannak Székelyföldön markáns jegyei. Ráillenek olyan fogalmak, mint a „kultúragazdaság” vagy a „fogyasztói vidék” (Ray 1998), melyek arra figyelmeztetnek, hogy a vidék kulturális megértésében fontos változások történtek. Ez pedig a jelenben járul hozzá a rendszerváltás utáni mezőgazdasági vagy paraszti munka és élet megváltoztatásához. Ilyen megközelítésben a paraszttalanítás inkább a re-tradicionalizációhoz, és kevésbé a tradícióvesztéshez vezet, mondhatni: a jövő parasztja az értelmiség lesz. A kvalitatív kutatásunk mikró történeteit, lokális összekapcsolódásait elemezve, azok a korszerű tudás és a tudományos kíváncsiság tárgyául szolgálnak a korábbi „megvetés” helyett.

Lokalitás – társadalmi hely leírása

A korábbi Magyarországnak – ezen belül Erdély peremterületének – részeként Székelyföld később és egyenetlenebbül kapcsolódott a gazdasági-társadalmi modernizációhoz, mint a központi térségek. A polgárosodás szempontjából az időbeni késést a vizsgált hely (Gyergyóremete) erős homogenitása is növelte: térszerkezeti távol esik a nagyvárosoktól, és egyáltalán nem jellemzi az a felekezeti tarkaság, multiethnikus jelleg, amely Erdély más régióira jellemző. Németek és románok itt nem éltek, a zsidók elenyésző-, az örmények pedig kis számban honosak a faluban. Utóbbiaknak azonban felbecsülhetetlenül nagy szerepük volt a szakértelmiség, a mesterségbeli tudás, azaz a vállalkozó polgárság kialakulásában.¹³

Gyergyóremete / Remetea jelenleg Románia földrajzi közepében létezik, Székelyföld része, a mai Hargita / Harghita megye Észak-nyugati részén, a hegyközi Gyergyói-medencének legfiatalabb (450 éves) nagyközsége. A medence központjának számító Gyergyószentmiklós / Gheorgheni kisvárost félkörívben ölelik az etnikailag és vallásilag homogén (magyar, római katolikus), viszonylag nagy lélekszámú, székely¹⁴ falvak - Délről

¹³ <https://library.hungaricana.hu/hu/>, (letöltve: 2020. 02. 29.)

¹⁴ A székelység eredetéről több variációjú elmélet kering a tudományos életben is, de egyértelmű, megnyugtató magyarázat nincs a származására. Számomra leginkább a Hóman Bálint véleménye az elfogadható, mi szerint a székelység Erdély egyedüli ősfoglaló népe vagy törzse, aki nagyobb, zárt tömegben telepedett meg. A magyartól különbözik, de azzal rokon, az avarral együtt hun származásúnak tartott önálló nép. Összegzésként: a székely a

Észak fele haladva: Újfalu / Suseni, Csomafalva / Ciumani, Alfalu / Joseni, Szárhegy / Lăzarea, Ditró / Ditrău és Remete / Remetea. A felsoroltak közül Alfaluval, Szárhegygel és Ditróval határos a község Délen és Keleten. Északon Várhegy/ Subcetate, Nyugaton Görgénylibánfalva/ Ibănești községek a szomszédai. Az utóbbi két település ma színromán lakossággal rendelkezik. Utóbbi Maros megyéhez tartozik, tehát ezen a határszakaszon egyben megyehatár is a községhatár.

Ebből a szomszédságból eredően, a Romániához való tartozás óta, a község lakóinak térfelfogása nemzeti meghatározottságot hordoz. Akár úgy is fogalmazhatunk, hogy a térszerkezeti változások társadalmi hatásai – sok esetben – magyarázó tényezők a kisebbség létbeli megnyilvánulásaira. Természeti jellegében nem különbözik a határ (limit/ hotar/ front) két oldala, de a tér nemzetesítése folyamatosan él és újratermelődik a különböző etnicitás, a társadalmi berendezkedés és hatalmi dinamika révén. A társadalmi szereplők szempontjából a tér – vagy inkább a miliő, ami jobban kifejezi a kutatásunk alapegységét – máris problémát jelez, mert a természeti egység nemzeti területen való megnyilvánulása lokálisan nem eredményezi a biztonságos nyugalmat: nem felel meg a természet mozdulatlanságának és a társadalmi dinamikának (Sonkoly 2002).

Ebben a térben a társadalmi dinamika az asszimilációt – vagyis egy etnikai identitás másik etnikai identitással való felváltását – jelenti. Bár soktényezős, az érintkezés lehetőségénél fogva a térbeliség csak egy szelete az identitásnak. Az asszimilációt térbeli tényezők okozzák. A nem térbeliek gyorsító-lassító hatást gyakorolnak (Bolgár, 2006).

Mint összefüggő nemzetiségi tömbnek, a Gyergyói-medence lakosságának ellenállóereje fokozatosan csökken, különösen a tömegszéli pozíciókban. Nem csupán a többségi nyelvvel való mindennapi társas érintkezés, hanem immár a százéves hatalmi akarat és a tömeg terjeszkedési feszültségének eredményeként az élettere szűkül, közösségen belüli kapcsolathálózata lazul, interakciója gyengül.

A község adminisztratív területe jelenleg 10.773 ha, azaz 107,7 km², míg 1910-ben még 28.396 katasztrális hold volt, ami 16.340 ha-nak felel meg, azaz 163,4 km². A belterület nagysága 1172 ha, ami közel megkétszereződött az 1962-es kollektivizálás óta, szántók és kaszálók rovására. A külterület mennyisége 9.601 ha. Művelési áganként, használati formaként az összterület a következőképpen oszlik meg: szántó 2377 ha, kaszáló 2331 ha, legelő 2531 ha, erdő 1925 ha, vizes élőhely 53 ha, utak 151 ha, udvar 233 ha.¹⁵

Lakosságának száma 6171 fő a 2011-es népszámláláson regisztráltak szerint. A hivatalos adat gyakorlatilag megegyezik az 1910. évi népszámláláson regisztrált lakossággal (6207 fő), és alig 11 százalékkal alacsonyabb, mint az elmúlt 160 év népszámlálásain regisztrált legmagasabb lakosságszám, az 1941. évi 6904 fő.

A valóságban ez a szám ennél jóval kevesebb, elsősorban a munkahelyi migráció miatt. A rendszerváltást követő időszakban – az 1992. és 2011. évi népszámlálások között eltelt mintegy két évtizedben – a község lakossága folyamatosan csökkent, az 1992. évi 6582 főről 6348 főre, azaz 234 fővel (3,5 százalékkal).

hun hagyományt őrző, török fajtájú nép- az avar uralom idején a Kárpát-medence ezen a területén történetileg kimutatható hun törzsek valamelyikének leszármazottja (Hóman, 1920).

¹⁵ <https://library.hungaricana.hu/hu/>, (letöltve: 2020. 02. 29.)

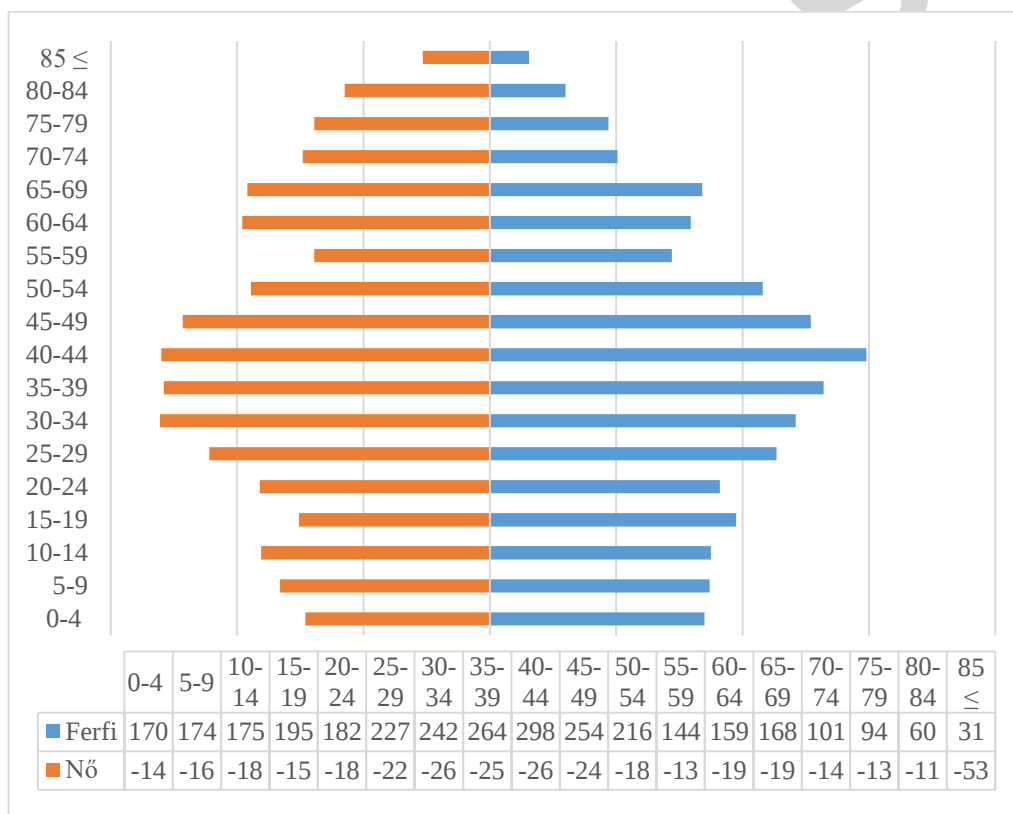
1. táblázat: Gyergyóremete lakosságának alakulása

1567	1614	1786	1850	1868	1910	1941	1992	2002	2011
porta	lustra	II. József	magy. népsz.	O.B.	magy. népsz.	magy. népsz.	ro. népsz.	ro. népsz.	ro. népsz.
6	26	106	3048	3445	6207	6904	6582	6348	6171

Forrás: Saját szerkesztés

A népesség számának ilyen mértékű visszaesése nem mondható különösebben jelentősnek, azonban jóval drámaibb a helyzet, hogyha a lakosság aktuális korstruktúráját vizsgáljuk meg a népesség-nyilvántartó adatai alapján.

1. ábra: Gyergyóremete lakosságának korfája a 2019-es országos statisztikai adatok szerint

Forrás: www.insse.ro alapján saját szerkesztés

A község munkavállaló lakosságának harmada – a helyi Polgármesteri Hivatal nyilvántartása szerint – most már nem a környező városokban, hanem Európa távoli országaiban keresi boldogulását. Az alábbi táblázatban az elmúlt évtized ilyen irányú, egyre erősödő mozgását követhetjük nyomon. Az ideiglenesen munkát vállalók ingáznak a munkahely és az otthon között. A falutól állandóan távol tartózkodóknak megvan helyben a lakásuk, ahol éves szinten csupán néhány hetet töltenek. A táblázatban szerepelő diákok azok, akik kevés valószínűséggel térnek haza a szülőfaluba tanulmányaik végeztével. A legnagyobb

kihívássá így nem az infrastrukturális alulfejlettség, hanem az elöregedés és a munkahelyek hiánya lépett elő.

1. táblázat: Külföldön/idegenben tartózkodók

Külföldön / idegenben tartózkodók	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ideiglenesen	93	107	55	65	109	109	126	169	174	300	388
állandóan	124	159	91	173	175	168	192	178	234	185	215
egyetemista	23	39	50	65	63	52	52	43	43	58	53

Forrás: Saját szerkesztés

Alapszolgáltatás-ellátottságban, adminisztratív szolgáltatásaiban mára a település adottságai jónak mondhatók székelyföldi – és akár országos – viszonylatban is. Ellátja a standard funkciókat, rendelkezik elosztható pénzügyi alapokkal, szociális ellátórendszerrel, saját iskolahálózattal, magán alapon működő kisboltokkal, a környéket elérhetővé tevő közszállítással, autóbuszjáratokkal. Pénzügyi alapjai azonban csak a meglévő intézményeinek működtetésére, fenntartására szűkösen elegendők, önálló fejlesztésekre, beruházásokra nem. Ezeket Európai Uniós- és kormánytámogatásokból – redisztribúciós lehetőségekkel élve – tudja megszerezni. Mivel nagyvárosok Székelyföldön nincsenek, gazdaságilag hátrányos helyzetben van a kutatott település, azzal a kiegészítéssel, hogy ökológiai, tájhasználati, vízgazdálkodási, életminőségi előnyei számottevők.

Szelényi Iván (1990) nyomán, aki sorvadó, hanyatló, stagnáló és fejlődő falusi településtípusokat különböztet meg, az általunk vizsgált települést részben stagnáló, másrészt fejlődő faluként definiáljuk.

Stagnál a falu a következők miatt: kevésbé tud vonzani értelmiségieket, magasan képzett szakembereket, a felnövő nemzedékeket nem tudja oktatási intézményei minősége, tartalma révén döntő többségben megtartani. Az oktatás és a politika nem kínál az itthon maradóknak megfelelő, korszerű tudást/lehetőséget az életformaváltásra. A helybeni munkát jelenleg is a családi gazdaságok kereteiben működő mezőgazdasági tevékenység jelenti, nagyobb számban vannak bejegyezve építőipari vállalkozások, melyeknek az országban vagy külföldön vannak munkapontjaik. Összességében az egyesületek és egyéni vállalkozások számának gyarapodásán kívül más vállalkozástípusok növekedése elenyésző az ország Európai Unió csatlakozása óta, amit az alábbi táblázatban szemléltetünk.

2. táblázat: Vállalkozások és egyesületek számának alakulása

Idő/ Típus	KFT	Családi vállalkozás	Egyéni vállalkozás	Egyesület
2007	112	3	1	3
2019	119	5	28	22

Forrás: Saját szerkesztés

A köz- és magánszférában nyomon követhető építkezési kedvre, kreatív erőre, gyarapodásra gondolva fejlődő falu Gyergyóremete – ez szemmel látható változásokat eredményez a helyi társadalomban, jelentős egyenlőtlenségek képződéséhez teremt alapot. A mezőgazdaságban vállalkozók fejlődése szerényebb az egyéb vállalkozói kategóriákhoz képest, ugyanakkor a bendagyulai polgáris életvitel minden eleme fellelhető a családok életvitelében. Azok többletmunkája, egyéni erőfeszítései, sikeres piaci orientáltsága általában találkozik az önkormányzat gazdálkodó-, fejlesztő-, közösségépítő-, vállalkozószemléleten alapuló helyi kormányzásával. Így nem csupán önreprezentációban kimerülő életminőségnek, hanem átfogó fejlődésnek, korszerűsödésnek (modernizáció, civilizálódás) lehetünk tanúi, amelyben a közszféra sem marad továbbra is szegény, lepusztult, gazdátlan. Az eltérő helyi viszonyok különböző hatása, az egyenlőtlenségek eredményezik a más-más fejlesztési paradigmákat, helyi vidékfejlesztési aktivitásokat. A helyi „jó állam” megnyilatkozásának „arcai” között ott van a projektesített közszféra, ennek működtetőjeként a projektosztály, mint ideiglenes szervezet. Ez a tudásszervezet, amely önmagában sem egyenletes, eltérő összetevőkkel találkozik az állandó szervezet (polgármesteri hivatal) keretei között, eltérő fejlesztéspolitikai paradigmákat (klasszikus, integrált, hálózatosodó) és a társadalmi tőke különböző típusait eredményezve horizontális és vertikális irányba is (Megyesi, 2014).

Ugyanakkor az is szembevetendő, hogy a közügyet teljesen megvető, gátlástalan, önző, mindenáron felfele törekvő személyeket nem képes megzabolázni a közösség. A rendezetlen, zavaros birtok- és tulajdonviszonyok között van, amiért harcolni, versengeni. Mindez kiegészül az identitást jelző javakkal, a státuszfogyasztással, annak egyre változatosabb kínálattal való megmutatkozási lehetőségével (Oláh 1999). Az anyagiakban megmutatkozó teljesítménytöbbletre (házépítés, lakberendezés, autók, traktorok stb. számában mérve) való igyekezetet mi tudati tényezőkkel kapcsoljuk össze. Mindezek következményeként nagyfokú individualizálódás fele tart a székely község. Nem állítjuk, hogy a családok közötti kooperációs formák, pl. kaláka, megszűnnek, de mindenképpen rohamosan szűkül a mozgósítható kapcsolatok köre, mert a pénzzel megvásárolt szolgáltatások kerülnek előtérbe. Az egyéni helyzet értékelése szubjektív, sokváltozós konstrukció (életkor, egészségi- mentális állapot, kulturális- és fogyasztási szokás), mindig – akár öntudatlanul is – valakihez való viszonyulás, méretkezés előzi meg. Míg az előző vonás a paraszti létben volt erős, az egyre nagyobb teret nyerő készpénzforgalom az individualizálódás, a polgárosodás fele mutat.

Az 1989-es sajátos romániai rendszerváltó forradalmat a gazdasági átalakulás, a privatizáció, a földtulajdon visszaállítása, az egyéni vállalkozások különböző formáinak létrejötte követte, egyben pedig a szabadságesszmény megfogalmazását is átalakította, az individualizációt serkentette. Egyszerre lehetővé tette a magánélet lehetséges polgári értékvilágának kialakulási esélyét, valamint a közélet polgáris politikáinak kísérletét. Mindez azt is eredményezi, hogy született egy olyan csoport, amely társadalmi állapota, munkaszervezése és tulajdona miatt azonosítható a potenciális polgársággal, akik tudatosan igyekeztek önazonosságuk újradefiniálására. Leopold Lajos (1988) „*Színlelt kapitalizmus*” című írásában megállapítja: „vannak olyan államok is, amelyek az összetévesztésig hasonlítanak ugyan a tőkés rendben termelőkhöz, csak hogy mégsem termelnek kapitalisztikusan” (Leopold 1988:2-3). Teljesen ráillik a 90-es rendszerváltás utáni romániai, ezen belül a székelyföldi állapotokra.

A privatizáció első lépése a földek magánosítása volt Romániában, aminek célja az 1962-es tulajdonosi állapotok visszaállítása. Politikai érdekek által vezérelve, a gazdasági érdekhez képest a rövid távú politikai konstellációnak elsőbbséget adva hosszan elhúzódó, több rendbéli folyamattá vált, befejezésének ideje még most is csupán jósolható. A legnagyobb strukturális változás, a földvagyon magánkézbe kerülése, egyet jelentett a helyi kolhoz típusú kollektívák megszűnésével, azok vagyonának nem teljesen legális, kaotikus szétzilálásával a hozzájuk tartozó gépkörrel (traktorállomás) együtt. A gyűlölt rendszer elleni „forradalmi lendület” elé nem áll(hatot)t helyileg senki a korábbi elitek közül. Az első történések a hatalmi vákuumban esetlegesen, hangadók által befolyásolva mentek végbe, mintegy meghatározva a község, a közösség „szabad világban”, demokráciában eltöltött első évtizedének fejlődési irányát. Se nem úr, se nem paraszt, végképp nem polgár, egy csapásra lett mindenki „úri ember” az új társadalmi berendezkedésben. Találó a gerőandrásai megfogalmazás: „(...) a modern európai fejlődés (...) tanulsága, hogy a polgárosodásnak ugyan nincs alternatívája, de a polgárosodás minőségének annál inkább van” (Gerő 1990).

Ebben a környezetben, részben a Román Állam helyi megjelenítőjeként, aktív cselekvési tér nyílt a választott önkormányzatnak: lehetőség a cselekvésre új kompetenciákkal, szerény pénzügyi önállósággal, és nem csupán párhatalmi gépezetként működni. Például az önkormányzat minden működő helyi civil szervezettel közösen, azokat céljaikban, programjaikban támogatva próbál élni, változatos közösségi életet fenntartani, ami eszmeiségében összeköthető a valamikori helyi mesteremberek polgári köreivel. Az együttműködési készség az itt tevékenykedő emberekben magas, elkötelezettek a jó (közösségi) ügyek mellett, motivációjuk nem anyagi természetű.

Összefoglalva

A romániai rendszerváltozás (1989) után a polgárosodás mozzanatai lassan kezdtek újra kibontakozni a székelyföldi falvakban. Interjúk készítésekor az körvonalazódik, hogy a lakosság életérzése differenciált a polgárosodást szolgáló fejlesztésekkel kapcsolatosan is. A tulajdonszerkezet 1962-es szintre való visszaállítása nyomán, a megélhetési kényszerek hatására a korábban gyárakban dolgozók és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak tökeszegény vállalkozókká vagy önfoglalkoztatókká váltak. Kovách Imre a *Posztszocializmus és polgárosodás* című írásában vázolt eltérő háttérű, értékrendű, indíttatású, motiváltságú gazdálkodási formák a parasztpolgári lét lehetőségét ígérték. A megváltozott társadalmi berendezkedés egyéni útkeresésekre kényszerítette az itt élőket, ami találkozott az elismertségre törekvéssel, mint természetes emberi igyekezettel. A zárt közösségek kinyíltak, tagjaik egyéni megmutatkozásra törekedve, kockázatot vállalva, vállalkozókká igyekeztek lenni. Ezen igyekezet az eredeti közösségektől való elszakadásban, gazdálkodása öncélúvá válásában, presztízsfogyasztásban, egyéni életvezetésben, új együttműködési stratégiákban mutatkozik meg. Az Európai Unió csatlakozás után az életmód és életvitel polgári formáira a leghangsúlyosabb hatást a közberuházások gyakorolják, melyek az önkormányzati fejlesztések nyomán projektként valósulnak meg, és hatnak a társadalmi valóságra.

Irodalomjegyzék

- Adam, B. (1996) Detraditionalization and the Certainty of Uncertain Futures. In Heelas, P. – Lash, S. – Morris, P. (eds.) *De-traditionalization – Critical Reflections on Authority and Identity*. Cambridge, Oxford, Blackwell Publishers 134–148.
- Benda Gyula (1991): A polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetősége. *Századvég* 2–3. 169–176.
- Biró A. Zoltán (1995): Változás és/vagy stabilitás. A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről. In Turós Endre (szerk.) *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*, Csíkszereda, Pro Print Kiadó, 13–45.
- Biró A. Zoltán (1998): A társadalom védelme és/vagy építése. Elemzés a romániai magyar elit „termelődéséről” és szerepéről. In: Bodó Julianna – Berényi Hajnal (szerk.): *Stratégiák vagy kényszerpályák*, Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 16-47.
- Biró A. Zoltán (2008): Székelyföldi helyzetkép – önálló regionális fejlődés. In: *Térség* 1. 7-26.
- Bodó Julianna (2004): „Így kollektivizáltak minket...” Kulturális antropológiai elemzés két székelyföldi településről. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
- Bolgár Dániel (2006): Asszimiláció térben. *Sic Itur ad Astra*, 1-2. 43-72.
- Gagyí József (2004): Hatalom, szakértelem, átalakulás. A szocialista modernizáció kezdetei Románia egy elmaradott régiójában. *Korall*, 18. 135-154.
- Gerő András (1990): A magyar polgárosodásról. 2000. *Irodalmi és Társadalmi havilap*, 5. 15-21.
- Granberg L. - Peltonen M. (2001): Peasantisation and Beyond in Finland and Scandinavia in Granberg L.- Kovách I.- Tovey H. (eds) (2001) *Europe's Green Ring*, Ashgate, Aldershot, Burlington, Singapore, Sydney, 285-306.
- Gyáni Gábor (2003): Szociális emlékezet: *A történelem szociálpszichológiája*. In <http://www.matud.iif.hu/03jan/gyani.html> (letöltve: 2020. 02. 29.)
- Gyáni Gábor (2012): Az urbanizáció társadalomtörténete. Kolozsvár Korunk Komp- Press kiadó.
- Halmos Károly (1994): *Magyarországi polgárosodás*. In: http://acta.bibl.u-szeged.hu/40655/1/aetas_1994_003_095-154.pdf (letöltés: 2020. 02. 29.)
- Harcza István (2003): Parasztalanítás – egy fogalom születése. *Századvég*, 29. 77-85.
- Hóman Bálint (1920): A székelyek eredete. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 17.
- Juhász Pál (1991): Polgárosodás. *Századvég*, 2–3. 181–183.
- Kemény István (1972): A magyar munkásosztály rétegződése. *Szociológia* 1. 36–48.
- Kovács Imre (1991): A polgárosodás fogalom értelmezéséhez. *Századvég* 2–3. 217–229.
- Kovács Imre (2013): A felemelkedő projektosztály In: Czibere Ibolya - Kovács Imre (szerk.): *Fejlesztéspolitika – Vidékfejlesztés*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 157-168.
- Kovács Teréz (2006) *Az egyéni mezőgazdálkodás és területi különbségei Magyarországon*. Akadémiai doktori értekezés.
- Leopold Lajos (1988): Színlelt kapitalizmus. *Medvetánc*, 2-3. 321-355.

- Luke, T. W. (1996) Identity, Meaning and Globalization: Detraditionalization in Postmodern Space-time Comparison. In Heelas, P. – Lash, S. – Morris, P. (eds.) *De-traditionalization – Critical Reflections on Authority and Identity*. Oxford, Blackwell, 109–133.
- Márkus István (1996): Polgárosodó parasztság. Budapest, Dinasztia Kiadó.
- Megyesi Gergely Boldizsár (2014): *Fejlesztéspolitika helyben. A társadalmi tőke és a fejlesztéspolitika összefüggései a Vasvári és Lengyeltóti kistérségben készült esettanulmányok alapján.* In: https://socio.hu/uploads/files/2014_3/megyesi.pdf (letöltés: 2020. 02. 29.)
- Mendras, H. (1970): *The Vanishing Peasant: Innovation and Change in French Agriculture*. London, MIT Press.
- Oláh Sándor (1999): „A mi munkánknak kicsi az értéke”. *Magyar Szemle*, 3-4. 78-103.
- Oláh Sándor (2004): Falusi láttelepek, Csíkszereda, Pro-Print Kiadó.
- Ray, Christopher (1998): Culture, intellectual property and territorial rural development. *Sociologia Ruralis*, 1. 3-20.
- Shils, Edward (1981): *Tradition*. London, Faber.
- Sonkoly Gábor (2002): Miért épp a francia termégek közelítések. In: Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Tér és történelem*. L'Harmattan Kiadó, Atelier füzetek, 7-16.
- Szelényi, István (1988): *Socialist Entrepreneurs*. Madison, University of Wisconsin Press.
- Szelényi Iván (1990): *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sztompka, Piotr (1993): *The Sociology of Social Change*. Oxford, Blackwell.

A személyiség csábítása – Motívumok a nőkép és nőképzés kapcsán Søren Kierkegaard *A csábító naplója* című szövegében

Moklovsky Réka

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Absztrakt. Tanulmányomban azt vizsgálom meg, hogy a XIX. század egyik jelentős európai gondolkodójának, Søren Kierkegaardnak a *Vagy-vagy* című filozófiai munkájából milyen nőkép olvasható ki, hogyan vélekedett a szerző a nők szellemi képességeiről, miben látta erősségeiket és erényeiket, gyengeségeiket és bukási lehetőségeiket, mennyiben különböztette meg eszmei téren a nőket a férfiaktól, hogyan képzelte el a tanításukat, nevelésüket, és hogyan valósította meg mindezt *A csábító naplójának* gyakorlatában Johannes Cordélia intellektuális elcsábításának aktusán keresztül.

Kulcsszavak: Søren Kierkegaard, *Vagy-vagy*, *A csábító naplója*, nőkép, nőképzés

Abstract. In my study I examine what female image can be identified in *Either/Or*, written by one of the most important European philosophers of the 19th century, Søren Kierkegaard. I elaborate on what the author thought about the mental ability of women, what he saw as their strengths and virtues, their weaknesses and possibilities of failure. Furthermore, I analyse in what ways he differentiated between men and women on theoretical grounds, how he imagined the education of women, their upbringing, and how the character of Johannes achieved all this through the act of intellectual seduction of Cordelia in the practice of *The Seducer's Diary*.

Keywords: Søren Kierkegaard, *Either/Or*, *The Seducer's Diary*, female image, the education of women

Bevezetés

Søren Kierkegaard *A csábító naplója* mottójának a következő sorokat választotta: „Vágyainak fejedelme / Bimbózó leány szerelme”. (Kierkegaard 2005: 290.) Már ez a Mozart *Don Giovanni*jának negyedik áriájából kiemelt két sor is jelzi, hogy a főhős vágyainak tárgya egy fiatal lány lesz, a napló az ő meghódítására tett kísérletről számol be. Ebben a szövegben vizsgálom meg a XIX. századi dán filozófus álláspontját a nők szellemi életével, adottságaival és tanulási, nevelődési lehetőségeivel, valamint a férfi és a nő közötti kapcsolattal, egymáshoz képest elfoglalt pozíciójával kapcsolatban a szoros olvasás módszerét alkalmazva. Továbbá elemzem a lány elcsábításával egybeeső személyiségformálás lépéseit, illetve, hogy más korabeli, európai szerzők – Friedrich Schiller, Arthur Schopenhauer és Friedrich Nietzsche – nőképei és művelődés-teóriái hogyan kapcsolhatóak hozzá, vonhatóak vele párhuzamba vagy ellentétbe. Az elemzés a mű gazdagsága, összetettsége miatt történetileg az eljegyzéssel bezárólag történik.

A kierkegaard-i csábító

A csábító karakter, Johannes a kierkegaard-i filozófia esztétikai stádiumának demonstrációjaként értelmezhető, mely „(...) a közvetlenség, a vágy, a pillanat stádiuma, ahol az egzisztencia a sokféleség élvezetébe merül, és az érzéki gyönyör motiválja cselekedeteit. Ebben az állapotban nincs állandóság, a közvetlen gyönyör keresése és végtelen ismétlődése jellemzi.” (Ullmann 2007: 921.) Az 1843-as *Vagy-vagy* első részét lezáró napló elbeszélésében Johannes „[é]lete kísérlet volt azon feladat megoldására, hogy miként lehet költői módon élni. Jól fejlett érzéke volt ahhoz, hogy az életben megtalálja az érdekeset, értett hozzá, s miután megtalálta, az átétet félig költői módon reprodukálta”. (Kierkegaard 2005: 292.) A költészetet nem választja el a valóságtól – ez az életnek mintegy költészetként való felfogása, mely során a szituáció élvezetéhez hozzáadódik a reflexióval járó élvezet; az egész élete ezekre az élvezetekre épül, s ezek adják az esztétikai stádium gerincét is. A csábítás is ezt jelenti számára: „[b]eleköltetni magunkat egy lányba – művészet; belőle megköltetni önmagunkat – mestermű.” (Kierkegaard 2005: 352.) Ekképpen formálta költészetté az életét maga Kierkegaard is. A *csábító naplójában* megjelenő motívumok életrajzi ihletésűek: 1840 szeptemberében Kierkegaard eljegyezte az akkor tizennyolc éves Regine Olsent, majd mindenki megdöbbenésére alig egy évvel később szakított vele. Felvette a gaz csábító álarcát, eltaszította magától a lányt, igyekezett meggyűlöltetni magát vele, hogy tovább tudjon lépni. Regine később feleségül ment egy régi imádójához, miközben Kierkegaard egész életében szerette, de úgy érezte, meg kellett tennie ezt a gesztust, mert a kapcsolatukban mindketten tönkrementek volna, a lány nem bírt volna el az ő nehéz szomorúságával. (Lukács 1977)

Johannes csábítási kísérletei nem a kiszemelt érzékeit célozzák meg, elsősorban nem a testét akarja megszerezni magának, nem a törvényes birtoklását tűzi ki feladatául – nem a szokványos értelemben vett csábító, más a célja és mások az ennek elérése érdekében használt eszközei. Vallomása és ígérete nem igazi, nem őszinte, nyomtalanul lép ki a megállapodásból, nincs mit számon kérni rajta vagy követelni tőle. Önmaga önként történő, legteljesebb odaadását kívánja a lánytól, azt, hogy hajlandó legyen mindent eldobni, feláldozni érte, de azt már nem, hogy ténylegesen meg is tegye. Nem skalpvadász, aki dicsekszik a megszerzett lányok számával; minőségi szerető, akinek a mennyiség is az esztétikai élvezet tekintetében számít.¹⁶

A csábító által elért eredmények, tetteinek következményei a belső világra, az elcsábított lelki életére koncentrálódnak – erre talál rá, ezen eszközöl változtatásokat, fejleszt tovább, s aztán hagyja magára, hogy az illető önmagában vesszen el. Ami magát a csábítót érintő következményeket illeti, Kierkegaard szerint elkerülhetetlen, hogy saját intrikáinak csapdájába essen, ez pedig rosszabb sors, mint ami egy gonosztevőre vár. Élvezete és büntetése egyaránt esztétikai jellegű; az alapvetően etikai kifejezés, a lelkiismeret más jelentést kap ezáltal:

¹⁶ „A benyomások vonatkozásában az a művészet, hogy a lehető legfogékonyabbak legyünk, tudnunk kell, hogy milyen benyomást keltünk valakiben, és hogy milyen benyomást kelt bennünk bármelyik leány. Ha így teszünk, akkor egyszerre több lányba is szerelmesek lehetünk, mert mindegyiket másként szeretjük. Egyet szeretni túlságosan kevés; mindenkit szeretni felületesség; ismerjük meg önmagunkat, és szeressünk annyit, amennyit csak lehet, lelkünk a szerelem minden formáját rejtse magába úgy, hogy minden lány a neki tetszőt kapja, miközben a tudat mégis az egészet fogja át – ez az élvezet, ez az élet.” Kierkegaard 2005: 346.

magasabb tudatszintű, éber állapot, egyfajta személyiségbeli útvesztő, tudatos örültség, mely az embert nem vádolja, hanem természetlen nyughatatlanságban tartja.

Nőnevelési koncepció

A nőkre vonatkozó kierkegaard-i nevelés koncepciót a Johannes-féle csábítás elemzéséből érthetjük meg, melyről először is elmondható, hogy a kiválasztott lánynak meg kell felelnie az ártatlanság, érintetlenség¹⁷ kritériumának. Johannesnek biztosnak kell lennie afelől, hogy nincs kedvese, mielőtt működésbe léptetné a tervét.¹⁸ Tudatos megfontolásról van szó, mely mögött az a vélemény áll, hogy „[e]gy férjes asszonyban kevesebb a természetesség, több a kacérság, a vele való viszony nem szép, nem érdekes, hanem pikáns, és a pikantéria mindig az utolsó szempont.” (Kierkegaard 2005: 311.) Hasonló feltétel a világi szórakozásokba való beavatatlanság – örül annak, ha nem futnak össze színházi előadásokon, hangversenyeken, bálokon stb. –; ezt összekapcsolja azzal, hogy megvan benne az az eredetiség, ami elengedhetetlen a számára ahhoz, hogy egy lányt meghódításra érdemesnek nyilvánítson. Ha az ártatlanság elveszett és a hölgy szíve „telehímozott jegykendő”, Johannesnek nem marad semmi, nem vár rá kihívás. Egy érett, férfiakat ismerő asszony megszerzése más próbatétel elé állítaná, de ha a manipulálás ravaszabb cselszövést igényelne is, feltehetően nem járna akkora jutalommal, mint egy tisztességes, szüzességét őrző naiva elszédítése, akinek szunnyadó szexualitását ő ébresztheti fel. Ha pedig az asszony házassága boldogtalan és kalandra vágyik, még könnyebb a dolga. Elmélete szerint a férfival ellentétben a lány csak egyszer szeret; ő arra vágyik, hogy a legteljesebb odaadással imádják, ezt pedig egy fiatal lány nagyobb valószínűséggel tudja megadni neki.

A fiatal lány fejlődését megkülönbözteti a fiatal fiútól; nem egy lépésekből álló folyamatról van szó, mely során fontos tényező a másokkal folytatott interakcióból származó reflexió, hanem hosszú ideig tartó születésről, melynek végén felnőttként jön a világra – ez a pillanat a házasságkötéssel esik egybe. A valódi kibontakozás eszerint elválaszthatatlan a férfi befolyásától, ő teszi a nőt igazi nővé, személyisége a vele való kapcsolatában definiálódik, vagyis Johannes azért is ragaszkodhat ahhoz, hogy hajadont szemeljen ki, mert az a lány még nem hordja magán más férfi kézjegyét, még mindig a saját ízlése, akarata szerint formálhatja, elérheti az általa csodált eszményképet. Ilyen Minerva és Vénusz istennő alakja, akik a szépség, a nőiesség megtestesítői.¹⁹ Ezzel szemben a választottja, Cordélia ideáljának Jeanne d’Arc-ot, a szent szüzet tartja, aki még eszményekből táplálkozik, és nem ismeri a szerelmet. Johannes számára Cordélia is magasabbra hivatott, és megvan benne az alábbi kettősség: „(...) bájos volt és fiatal, mint egy gyermek, mégis olyan nemes, szüzi méltóság ékesítette, mely tiszteletet parancsol.” (Kierkegaard 2005: 358.)

¹⁷ „(...) [A] szüzesség kierkegaard-i kívánalma: ez nem elszenvedett állapot, hanem küldetés. A szüzességi fogadalom a világi romlás tagadása, amely a test tisztaságát (amelyet akkoriban megköveteltek a fiatal lányoktól) a lélek tisztaságával cseréli fel, ez ugyanis állandó és visszavonhatatlan.” Bruckner 2014

¹⁸ Ugyanakkor egy lány eljegyzése nem jelent számára problémát, csupán komikus nehézséget.

¹⁹ „Ha egy leány az első pillanatban nem kelt valakiben olyan erős benyomást, hogy az eszményit ébresztené fel benne, akkor a valóság általában nem különösebben kíváncsi; de ha az eszményi képzetét kelti valakiben, bármily tapasztalt is legyen az illető, kissé máris legyőzött lesz.” Kierkegaard 2005: 321.

A nő és a férfi – a szépség és az érdekesség

A szövegből kirajzolódó kierkegaard-i nőképpen a fiatal lány attribútuma a szépség. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1952) esztétikájában a szép az eszme érzéki látszása; önmagában véve végtelen és szabad – a végtelenség és a szabadság fogalma Kierkegaard számára elválaszthatatlan a szerelem természetétől. Hegel (1952: 118.) azt írja: „(...) a szép lényegének megfelelően a szép objektumban mint önmagából és nem más által létrejötnék kell megjelenie, mivel ennek az objektumnak (...) csak a maga fogalma és annak létezése immanens egységeként és összhangjaként van realitása.” Kierkegaard-nál ehhez hasonlóan a nőnek (mint szépnek, szépségnek) önmagából kell kibontakoznia – ehhez asszisztálhat, nyújthat inspirációt a férfi. A végtelen pedig az, ami az emberhez a legközelebb áll. Mindazonáltal, hogy ezt a felfedezést hogyan teszi meg, eltér a két nem. Míg a férfi a gondolkodás mentén halad, a nő számára ez fáradságos és felesleges kerülőút lenne, ő nem munkára született, hanem, hogy a fantáziáját és a szívét használja. Arthur Schopenhauer (1924) *A nőkről* című 1851-es tanulmányában hasonló nézeteket oszt: a nő sem szellemi, sem fizikai munkára nem alkalmas, cselekvő helyett elszenvedő, és egyedüli hivatása még csak nem is a háztartás vezetése, hanem a szerelem és a hódítás, valamint az ezzel összefüggő foglalatosságok, például az öltözködés és a tánc.

Megkülönbözteti továbbá a férfiút a lánytól, hogy az érdekesség az előbbihez tartozik, az utóbbihoz nem. „Egy fiatal lány nem lehet érdekes, mert az érdekes mindig önmagára való reflexiót tartalmaz, mint ahogy például a művészetben az érdekes mindig visszatükrözi a művészt is. Egy fiatal lány, aki azzal akar tetszeni, hogy érdekes, mindenekelőtt önmagának akar tetszeni. Az esztétika oldaláról ez lehet a kifogás mindenféle kacérsággal szemben.” (Kierkegaard 2005: 325-326.) A korábban hangsúlyozott tisztaságtól, szüziességtől elválaszthatatlan a természetesen áradó, mesterkéletlen szemérmesség, ami ellenben egyszerre nem igazi kacérság és a legszebb kacérság Johannes szemében. Amennyiben egy fiatal lány rendelkezik ezzel az erénnyel, megőrzi nőiességét – csak egy ilyen igazi nő mellett igazi férfi a férfi, vagy mondhatnánk azt is, hogy csak az ilyen nők tetszenek a férfias férfiaknak.

Amíg a fiatal fiúknak az igényen túl szükségük is van az egymással való érintkezésre – ebből következően a férfiak közötti barátság kíváncsú és dicséretes²⁰ –, addig „(...) nincs károsabb egy fiatal lány számára, mint ha sokat érintkezik más fiatal lányokkal. (...) A nő legmélyebb rendeltetése az, hogy a férfi társa legyen; de a saját nemével való érintkezés révén könnyen arra irányul a reflexió, mely őt társ helyett társasági hölgyé teszi.” (Kierkegaard 2005: 326.) Ahelyett, hogy a külvilág, a társasági élet felé fordulna, a másokkal való kapcsolatban keresne kielégülést, Johannes szerint egy fiatal lánynak meg kell elégednie saját maga társaságával – és bár a bevett elgondolást követve ő is a nőt tartja a gyengébbik nemnek, nem vitatja el tőle, hogy igenis képes lehet erre. „Maga a nyelv nagyon kifejező ebből a szempontból; a férfi az úr, a nő azonban nem szolgáló vagy más efféle, nem, a nyelv a lényegiséget határozza meg: a nő társ, nem pedig társalkodónő. Egy lánynak mindig egyedül kell állnia a világban, legyen önmagára utalt, s főként ne legyenek barátnői – ez az én leányeszményem.” (Kierkegaard 2005: 326.) A nő alárendelt a férfihez képest, legfontosabb

²⁰ Johannes az Edvarddal való kapcsolatára is a következőképpen utal: „(...) igazi barátság, szép kapcsolat van közöttünk, amilyen még nem volt Hellász szép napjai óta”. Kierkegaard 2005: 333.

feladata, hogy méltó társ legyen, többé tegye, gazdagítsa az „erősebb nem” képviselőjét, ugyanakkor nem állíthatjuk, hogy minden méltóságtól, erénytől és képességtől megfosztják ebben a szereposztásban, hiszen bizonyos vonatkozásokban különbözik bizonyul a férfinál, nem becsülik le az odaadását, a szenvedélyét, a tűrőképességét.

Ekképpen Cordéliát is nemesíti, hogy árva: nem ismeretlen számára a fájdalom, az élet nem kímélte meg a viszontagságaitól, de – mivel ezek az emlékek a mélyben vannak, egészen fiatalokhoz kötődnek –, nőisége nem sérült, mint nő nem ment tönkre, ellenkezőleg, büszkeségre tett szert ezáltal – mindez nagy jelentőséggel bír a felemelésében. Johannes feladata lesz, hogy a helyes módon felébressze benne a múlt történeteit és felhasználja a lány fejlődéséhez. Szintén nem elhanyagolható: abból, hogy Cordélia csupán egy nagynéni fennhatósága alá tartozik, következik egy viszonylagos kiszolgáltatottság, magány és tapasztalatlanság, ami miatt könnyű célpont – bár a másik oldalon nehezen megközelíthetővé teszi ez a zárkózott életmód, az elszigeteltség.

Ahogy korábban kiemelésre került, a nő a szépség territóriumához tartozik, a férfi az érdekességéhez – utóbbi ennek előnyét használja ki: a felemelés folyamatában a nőt maga mellé helyezi, olyasmibe avatja be, amit egyébként nem, vagy nem a megfelelő módon, nem helyes indítatásból tapasztalna meg. Azonban ahhoz, hogy a férfi ezt megtehesse, a nő nőiségének stabilitására van szükség, valamint egyfajta hajlandóságra, hajlíthatóságra – fontos hangsúlyozni, hogy semmiképpen sem kívánja elférfiasítani a nőt.²¹

A szerelem, mint nemek közötti harc

„Az lesz a stratégiai alapelv, minden hadmozdulat törvénye ebben a hadjáratban, hogy mindig érdekes helyzetben kerüljek kapcsolatba vele. Tehát az érdekesség az a terület, ahol meg kell vívni a harcot, az érdekesség erejét kell kihasználni.” (Kierkegaard 2005: 331.) A szövegben visszatérőek a háborúval, vívással, íjászkodással kapcsolatos hasonlatok; Johannes számára a szerelem harc, küzdelem, melyben mindent szabad, mely cél szentesíti az eszközt – ebből adódóan van győztes és vesztes fél, sőt járulékos veszteség is, ebben az esetben például Edvard, a hátsó szándéktól mentes kérő, aki belekeveredve Johannes játszmáiba, alulmarad vele szemben. A férfi és nő közötti első háború „felszabadító háború”, játék, egyfajta szerelmi kergetőzés, mely során a lány felismeri a férfi feletti hatalmát, megtanul győzni, megerősödik önmagában. Johannesnek kettős mozgást kell végeznie, egyszerre kell menekülnie Cordélia elől, és megadnia magát neki. Miután a lány ráértett, ráeszmélt a szabadságára, kiépült az önbizalma, kezdődik meg a második összecsapás, a „hódító háború”, ami már életre-halálra megy – innentől kezdve lesz tétje a küzdelemnek, hiszen akár a szakítás mellett is dönthet.

Már Friedrich Schiller (2005) is a nemek örök ellentétéről írt; a természetnek ezt a viszályát a szépség oldja meg, ez békíti össze a férfiúi erőt és a női lágyságot. Friedrich

²¹ A kölcsönös tanulás, a tényleges alakulás, változás nem választható el a szerelemtől, hiszen amit a férfiak és a nők annak érdekében tesznek, hogy a másik tetszését elnyerjék, elvárásainak megfeleljenek, hozzá idomuljanak, sokszor ezzel kapcsolatos.

„Cordélia rajta keresztül, a csábítás tervében testesül meg, de az így megalkotott kép visszahat teremtményére. Johannes már nemcsak alkot, de alakul is, mintegy önmagát olvassa.” Soós 2003

Nietzsche (2007: 61.) szintén a nemek között dúló örökös harc tényét hirdette, azonban az ellentétek kibékítése, összehangolása helyett azt vallotta, hogy „(...) a szerelem eszköze a harc, lényege a nemek halálos gyűlölete”. Szerinte a természet a nőt tüntette ki elsőbbséggel, gonoszabb és okosabb is, mint a férfi; a tökéletes asszonyt szinte bestiálisnak gondolja el. „A nő célja a gyermek, s a férfi csupán eszköz e cél eléréséhez (...). A »nő emancipációja« nem egyéb, mint a félresikerült, tehát gyümölcstelen nő gyűlölete egészséges társnőjével szemben – harca »a férfival« eszköz, kifogás, taktika csupán.” (Nietzsche 2007: 61.) Vagyis egy nő úgy szelídíthető meg – Nietzsche szóhasználatával *gyógyítható*, „váltható meg” –, hogy a férfi gyermeket nemz neki, ezzel hozzásegítve rendeltetése betöltéséhez.

A közvetlen és a közvetett közlés

Johannes stratégiájának megválasztásakor dönthet a költői vagy a prózai mellett, s bár személyisége költőiként került meghatározásra, Cordélia esetében inkább a prózai tűnik célravezetőnek. „Először prózai értelmességgel és gúnyolódással közömbösíteni kell nőiségét, nem közvetlen, hanem közvetett módon, s éppígy közömbösíteni kell nőiségét a teljesen semleges, a szellem révén.” (Kierkegaard 2005: 332.) Kierkegaard (2000: 15.) megkülönbözteti a közvetlen és a közvetett közlést: „[a] »közvetlen közlés« annyi, mint közvetlenül közölni az igazat. A »reflexió útján való közlés« annyi, mint megtévesztéssel rávezetni az igazságra; de mivel a mozgás az együgyűség egyszerűsége felé tart, ezért a közlés előbb-utóbb szükségképp közvetlen közlésben végződik.” A közvetett mód itt azt jelenti, hogy mindezt szinte észrevétlenül, a legfinomabb eszközökkel és a távolból kell megtennie – a lány nyílt megalázása, egyértelmű megsemmisítése nem hozna eredményt –; csupán elgyengítenie kell, hogy aztán még erősebb legyen, ahogy a törött csont is ellenállóbbá forr össze.

Végső soron Johannes is a közvetlenséget keresi, ezt akarja megtalálni, elérni a másik nemmel való kapcsolatában. „A szerelemben az az örök, hogy az individuumok csak ennek pillanatában kezdenek létezni egymás számára.” (Kierkegaard 2005: 365.) Minden, ami hétköznapi és esetleges – az illető múltja, családi kapcsolatai –, közvetetten merül fel, vagyis lényegtelen, nincs köze a szerelemhez, ami misztériumként kerül meghatározásra, és amit abszolúttá, minden más eseményt felülíróvá kell tenni. Ezen a ponton bekapcsolódik a kierkegaard-i (2004: 257.) filozófiában hangsúlyos ironia, ugyanis „(...) minél több *poétikus végtelenség*, minél több művészet hatja át a misztifikációt, annál jelenvalóbb az ironia. Ha ráadásul sikerül teljesen félrevezetni az embereket, (...) akkor az ironikus elérte, amit szeretne.” Bár bizonyos hasonlóságok, egyezések felismerhetők a kierkegaard-i tevékenység és Johannes eljárásmodja között, a kettő nagyon is eltér egymástól: Johannes megtévesztésével önös érdekeit szolgálja, célja nem az igazság.

Abból, hogy a szellemet teljesen semlegesnek jelöli, következik, hogy se nem férfias, se nem nőies, azaz mindkét nem számára egyaránt elérhetőnek kell lennie, nem kizárólagosan az egyik sajátja. Ha megtörtént a semlegesítés – részben azáltal, hogy Johannes a nagynénivel folytatott beszélgetéseiből kihagyta, tájékoztatlan gyermekként kezelte Cordéliát – „[s]zinte teljesen elveszti nőiségét önmaga előtt, de ebben az állapotban nem tudja egyedül megtartani önmagát, karjaimba veti magát, nem mintha kedvese lennék, nem, ezt még teljesen semlegesen

teszi; most már felébred a nőiség, előcsalogatom rugalmassága végső határáig, hagyom, hogy összeütközzön néhány valóságos érvényességgel, túljut rajtuk, nőisége szinte természetfeletti magasságot ér el, s máris enyém egy egész világ szenvedélyességével.” (Kierkegaard 2005: 332.)

Az első lecke, amit Cordéliának meg kell tanulnia, a már említett iróniával, az ironikus mosolygással kapcsolatos. „Az irónia határt szab, bevégez, korlátoz, és ezzel igazságot, valóságot, tartalmat ad; fegyelmez és büntet, és ezzel tartást és szilárdságot ad.” (Kierkegaard 2004: 316.) – írja a filozófus a fogalom vizsgálatának szentelt művében. A helyesen használt irónia képes arra, hogy a személyes életet egészségesse és igazságossá tegye; *A csábító naplójában* pedig kialakít egyfajta cinkosságot Johannes és Cordélia között, amire már lehet építkezni.

A korábban ismertetett közvetett támadásról az idő haladtával közvetlenebbre vált, ám még mindig nem engedi közel magához a lányt. „Meg kell erősödnie önmagában, mielőtt megengedhetném, hogy reám támaszkodjék. (...) Önmagában kell fejlődnie; éreznie kell lelkének feszítőerejét, meg kell ragadnia és magasba emelnie a világot.” (Kierkegaard 2005: 345.) Az effajta csábítás kulcsmozzanata a megfelelő lány kiválasztása, hiszen csak az arra alkalmasat lehet felemelni, csupán azokat a képességeket lehet kibontakoztatni, amiknek a csírája megvan a lányban. „(...) [A] csábítás nem lehet pusztán elméleti konstrukció, önkényes avagy merőben külső, a valósághoz alig kötődő értelmezés, sem pedig az elcsábított nő nem lehet pusztán konstrukció materiális értelemben, amely totális alávetettségét és heteronómiáját célozná.” (Berkovits 2007) Johannes ragaszkodik hozzá: „[n]ekem semmit sem szabad köszönnie; mert szabadnak kell lennie, csak szabadon van szerelem (...). (...) [N]agyon fontos, hogy ne úgy zuhanjon felém, mint egy nehéz test, hanem úgy, ahogy szellem közeledik szellemhez. Bár hozzám kell tartoznia, ez nem lehet azonos azzal a csúnya dologgal, hogy teherként nehezedik rám. Nem lehet számomra fizikai értelemben kolonc, és morális értelemben kötelezettség.” (Kierkegaard 2005: 345.)

Mindenképpen említést kell tennem arról, hogy Johannes az esztétikait és az etikait markánsan elválasztja, utóbbival keveset törődve, ugyanakkor nem mondható, hogy nincs etikai érzéke, nem tudja megkülönböztetni a helyeset a helytelentől, az erkölcsöset az erkölcstelentől – csupán unalmasnak tartja és alárendeli az esztétikainak. A csábítást önnön gyönyörűségére végzi, saját maga kitűzte, magasabb rendűnek ítélt célokat kíván elérni, de benne munkál, hogy adni akar valamit Cordéliának, ki akarja művelni, ám ennek árát a lány kénytelen megfizetni.²² Meggyőződése, hogy Cordéliát nem elégítené ki egy közönséges csábító hódítása, boldogtalan lenne a házasság intézményében, s egyedül ő az, aki felnyithatja a szemét, és megmentheti a hétköznapiat. Cordélia oldaláról nézve igencsak megkérdőjelezhetőek a szándékai, az, hogy mennyire tartja szem előtt az érdekeit, s mégis mennyit profitál a szerzett ismeretekből, a magáévá tett jellemvonásokból.

²² Ahogyan Johannes az egyik levelében írja: „Szeretetre méltó Cordéliám! egy szép dologért csaplak be, de ez nem lehet másként, és minden kárpótlást meg fogok adni, amit csak tudok.” Kierkegaard 2005: 356.

Az eljegyzés

A holtpontra jutást elkerülendő Johannesnek lendületbe kell hoznia Cordéliával való kapcsolatát, ezért az eljegyzés mellett határoz. Háttérbe húzódó megfigyelőként eddig unalmas, koravén agglegénynek tüntette fel magát, hogy még a gyanúnak az árnyéka se vetüljön rá, hogy lehetséges kérő, ezért egy „próza szerelmi vallomás” és lánykérés a legmeglepőbb, amit a helyzetben léphet, aminek ereje az érdekesség – és így az ő – oldalán áll. Az eljegyzés magába foglalja az etikumot, s bár elmondása szerint bizonyos tisztelettel viseltetik eziránt, mégis kijátssza a szabályokat, egérutat biztosít magának: a lánykérést nem azonosítja a házassági ajánlattal, színlelt gesztusként tünteti fel – azaz becsapja a lányt, hiszen ő nyilvánvalóan nem tesz különbséget a kettő között. A másik becsapása Johannes szerint a férfi-nő kapcsolat része; nem tudja – vagy talán nem akarja – cselszövés nélkül átalakítani, nevelni Cordéliát. „Általában minden leánynak, aki rám bizza magát, tökéletes esztétikai kezelést tudok biztosítani; csupán azzal végződik a dolog, hogy becsapott lesz; de ez is az esztétikumához tartozik, mert vagy a leány csapja be a férfit, vagy a férfi a leányt.” (Kierkegaard 2005: 364.) – vélekedik. Érdekes ezt összevetni a schopenhaueri (1924) nőképpel, mely szerint a „gyengébbik nem” a természettől adományként a fortélyt kapta, innen ered ösztönszerű ravaszságuk és kiirthatatlan hazudozási hajlamuk. A tettetés a nőnek – legyen ostoba vagy okos – veleszületett tulajdonsága, enélkül elképzelni sem lehet, ez azonban azt eredményezi, hogy mások tettetésén is átlát, ezért nem érdemes megpróbálni megvezetni. Ez a koncepció Johannes fondorlatoskodáshoz való affinitását, tehetségét nőiesnek kvalifikálná, a Cordélia elszédítésére kiesztelt tervet pedig kudarcra ítélné.

Johannes számos ellentmondásának²³ egyike, hogy fel akarja emelni magához Cordéliát, az eljegyzéssel mégis passzív szerepbe kényszeríti, olyan körülményeket kreál, melyek között alig marad választási lehetősége – „[a]z lesz a legjobb, ha az eljegyzést cselekményből eseményé tudom változtatni, valamiből, amit ő csinál, oly valamivé, ami vele történik (...)” (Kierkegaard 2005: 365.) – így a lány kiszolgáltatott, ráutalt. Olyannyira megvezeti, hogy terve szerint a csábítás végén ő fogja megszabadítani a kötelezettségtől – így kerülhetnek majd „szebb és jelentőségteljesebb viszonyba”. „Ha (...) odáig jutottam, hogy megtanulta, mit jelent szeretni, és hogy mit jelent engem szeretni, akkor az eljegyzés mint egy tökéletlen forma felbomlik, és máris az enyém. Mások, ha ezt a pontot elérik, eljegyzik egymást, s máris kilátásaik vannak egy mindörökké tartó, unalmas házasságra.” (Kierkegaard 2005: 360.)

A kor egy másik házasság-felfogását, Schopenhauer véleményét megnézve sem tűnik kíváncsnak az egyetlen nő melletti elköteleződés, még ha a háttérben más, pragmatikusabb okok is állnak. A filozófus szerint: „[a] mi egynejű világrészünkben házasodni annyi, mint jogainkat megfelelni s kötelességeinket megkettőzni. (...) [T]ekintve azt a természetellenesen előnyös helyzetet, amelyet a monogámia intézménye s a hozzája járuló házassági törvények a

²³ „Nem félek attól, hogy ellentmondjak önmagamnak, csak ne vegye észre, s én pedig elérjem azt, amit akarok. (...) [E]gy fiatal lány élete túlságosan gazdag ahhoz, hogy ne legyen benne ellentmondás, és hogy ezért ne tenne szükségessé ellentmondást.” Kierkegaard 2005: 365.

nőnek biztosítanak (...), okos és óvatos férfiak igen gyakran haboznak ily nagy áldozatot hozni s ilyen egyenlőtlen szerződésre ráállni.” (Schopenhauer 1924: 22.)

A szerelem megköveteli a tárgytól, hogy esztétikailag ne vétson a moralitás ellen – ez sajátos dialektikát feltételez, amely meg is valósul abban, hogy a megtévesztés az esztétikumhoz tartozik, ezért a másik becsapása nem számít etikai vétésnek. Johannes a kierkegaard-i fogalomnak megfelelően ironikus személyiség – közelebb kerülhetünk az etikához való viszonyulásának megértéséhez, ha az iróniát ennek a sajátos dialektikának a megnyilvánulásaként fogjuk fel. „(...) [A]z ironikus beszédalakzat (...) ugyanabba a kategóriába tartozik, mint a bonton, amely megköveteli, hogy megmosolyogjunk az ártatlanságot és korlátoltságnak tartsuk az erényt, még ha valamelyest hiszünk is benne.” (Kierkegaard 2004: 253.) – *Az irónia fogalmáról*-ban megfogalmazottak *A csábító naplója* főhősének beállítódását is összefoglalják.

Esztétikai kiművelés

Ami megkülönbözteti Johannest más hódítóktól, azok elsősorban nem a módszerei, hanem a kitűzött célja: a kiválasztott és kiművelt lány művészi élvezete. A nevelés-központú esztétikai paradigma egyik legjellegzetesebb képviselője, Schiller az 1801-ben, a *Kisebb prózai írások* harmadik kötetében megjelent *Levelek az ember esztétikai neveléséről* című művében az ízlésre és szépségre nevelés céljaként azt jelölte meg, hogy a lehető legnagyobb harmóniában művelje ki az érzéki és a szellemi erők egészét. Az esztétikai állapot az, melyben az elme szabadon és minden kénysztől mentesen cselekszik. „[A] szépség egyáltalán semmilyen konkrét eredménnyel nem szolgál sem az értelem, sem az akarat számára, nem valósít meg semmilyen konkrét célt, sem intellektuálisat, sem morálisat, nem tár föl semmilyen konkrét igazságot, nem segít semmilyen konkrét kötelességünk teljesítésében, röviden, egyaránt alkalmatlan a jellem megalapozására és a fej felvilágosítására.” (Schiller 2005: 224.) Ugyanakkor az esztétikai kultúra adja meg a lehetőséget az embernek, hogy azzá váljon, amivé akar, aminek lennie kell, ezért Schiller az esztétikai hangoltságban megkapott emberségre való képességet „minden adományok legnagyobbikának”, a szépséget pedig „második teremtné” tekinti. A schilleri filozófiában az esztétikai szabadság állapota mintegy közvetítőként, átmenetként funkcionál az érzékelés passzív állapota és a gondolkodás-akarási aktív állapota között, s mint ilyen, nélkülözhetetlen.

Johannes egy lány elcsábítására, szerelme felébresztésére, esztétikai kezelésére művészetként, ebből adódóan magára művészként tekint. Álarcot visel, szerepet játszik, de a megtévesztés igazságon alapszik – ezért hisz neki a lány, és ezzel tudja igazolni a viselkedését, ezért nem tartja magát csalónak. Önmagát festőhöz és szobrászhoz méri, aki lefesti, illetve megformálja a szerelmét – ő szellemi értelemben teszi ezt: a lányéhoz hasonló szívet alkot magának.²⁴ Nietzsche (1998) szerelem-felfogása szerint: „(...) általában a művészek is azt teszik, mint bárki más, sőt rosszabbat – félreértik a szerelmet. (...) Azt hiszik, önzetlenek a

²⁴ „Meggyőződöm arról, hogyan formálódott ki benne a szerelem, és én is ehhez alakítom magam; és ahogy már közvetlenül is bekerültem abba a történetbe, melyet a szerelem él meg szívében, úgy közeledem hozzá külsőleg is, a lehető legmegtévesztőbb módon.” Kierkegaard 2005: 361.

szerelemben, mert a másik lény előnyét akarják, gyakorta a saját előnyük ellenére. Ám ehhez birtokolni akarják azt a másik lényt...” Mindeközben a szerelem a legönzőbb érzélem. Abban az esetben természetes, megjelenítése akkor hiteles, ha végzetszerű, cinikus, ártatlan és kegyetlen; lényege a tragikus vicc. Johannes szándékait, manipulatív viselkedését ismerve aligha illethetnénk az önzetlen jelzővel, ugyanakkor kétségtelenül adni akar valamit Cordéliának. Kapcsolatuk meghatározásában a filozófusok szójátékára, a „zu Grunde gehen” - re hivatkozik, ami magába foglalja azt a kettősséget, hogy Cordélia megkapja a biztos alapokat, de a személyiségépítés, -épülés bizonyos értelemben tönkre is teszi őt.

A fiatal lány meghódításától, és ezzel egyidőben történő esztétikai értelemben vett kiművelésétől elválaszthatatlanul a csábító-nevelő férfi is alakul, gazdagodik, a tapasztaltak hatnak rá. Éppen ezért Johannes hálával és elismeréssel gondol azokra a lányokra, akiket szeretett. „(...) egy fiatal lány született tanítómester, akitől mindig lehet tanulni, ha nem mást, hát azt, hogyan lehet becsapni – mert ezt maguktól a lányoktól lehet a legjobban megtanulni; bármily öreg leszek is, soha nem fogom elfeledni, hogy egy embernek csak akkor van vége, ha már úgy megöregedett, hogy semmit sem tud tanulni egy fiatal lánytól.” (Kierkegaard 2005: 370.) Erre rezonál az, amit Kierkegaard (2000: 45.) a *Szerzői tevékenységről* című írásában a tanulásról-tanításról megfogalmaz: „(...) tanítónak lenni valójában annyit jelent, mint tanulónak lenni. A tanítás azzal kezdődik, hogy te, a tanító, tanulsz a tanulótól, belehelyezkedsz abba, amit megértett, vajon hogy értette – ha eddig nem tudta volna, ha viszont igen, akkor mintegy kikérdeztetted magad vele, hogy biztos lehessen benne, érted a dolgot (...)” Mindezt fenntartásokkal kell kezelnünk – például abból, hogy Johannes az egyik Cordéliának címzett levelében arról számol be, hogy az iránta érzett szerelme megváltoztatta, nem következik, hogy feleségül akarná venni, és fel akarna hagyni csábítói életmódjával. Ahogyan már megállapításra került, Johannes ironikus karakter, aki „(...) annak örül, hogy maga is belegabalyodottnak látszik abba a hálóba, amelynek foglya a másik”. (Kierkegaard 2004: 254.) Schopenhauer (1924) Kierkegaard Johannesével szemben a minden tekintetben alsóbbrendű, második sorban következő nem iránt érzett hódolatot, tiszteletet és imádatot nevetségesnek és megalázónak tartja a férfiakra nézve.

Johannes nevelő célzattal írt leveleiben fel-felsejlik az erotika; az érzések puhaságát az irónia keményíti meg, ugyanekkor ez az, ami mohóvá teszi a lányt. Ha visszaemlékezünk, az irónia, az ironikus mosolygás volt az első hamis tanítás, amit Cordéliának a magáévá kellett tennie. Az irónia sajátja egy *bizonyos előkelőség* – ez a cinkosság, humoros lenézés jelent meg Cordélia nagynénjével szemben, továbbá ennek a nézőpontnak kellene érvényesülnie az eljegyzés intézményére vonatkozóan, de ez figyelhető meg abban is, hogy a közvetett közlés előbbre való, mint a közvetlen közlés, lévén az utóbbit bárki azonnal megértheti. Kierkegaard a szabadságot is összeköti az iróniával, mégpedig úgy, hogy az irónia immanensen tartalmazza a célját, amely metafizikai: célja maga az irónia, azaz öncél. Az ironikus személy az irónián keresztül szakad ki életkörülményeinek kötöttségéből, ennek révén válik szabaddá. Ezért az irónia Cordélia szabaddá válásának tekintetében is releváns.

Összegzés

Tanulmányomat összegezve a következőket emelem ki főbb pontokként: a nem hagyományos értelemben vett csábítás mintegy a lány művészi élvezeteként való elgondolása; az esztétikainak az etikaival való ütköztetése; a megfelelő lány kiválasztásának fontossága; a jellemzően női tulajdonságoknak, a nő nőiességének értékelése; a nő szépségének és a férfi érdekességének, s fejlődésüknek szembeállítása; a szellem semlegesítő ereje; a szerelem harcként való felfogása; a közvetett és a közvetlen közlés megkülönböztetése; az irónia jelentősége.

Am *A csábító naplója* számos további lehetőséggel szolgál, hogy megvizsgáljuk, összefüggéseket fedezzünk fel és következtetéseket vonjunk le Søren Kierkegaard nőképéről, a csábítóról és a csábításról – például Don Giovanni legendás figurájáról –, az erotikáról és a nőről mint erotikus lényről, a barátság, a szerelem, az eljegyzés és a házasság mibenlétéről a kor társadalmi berendezkedésében, illetve a filozófiában és az esztétikában, az alakoskodás, szerepjátszás motívumairól – és ezeken átszűrve az esztétikairól, a szépről, a művésziről alkotott véleményéről.

Az ismétlődően megjelenő, meghatározó jelleggel bíró, ezért bemutatásra és elemzésre szelektált motívumokon keresztül igyekeztem egy nőképet, nőnevelési-képzési programot körvonalazni, kiegészítve a XIX. század más nagy európai gondolkodóinak, Friedrich Schillernek, Arthur Schopenhauernek és Friedrich Nietzschek a témához illeszkedő szövegeivel, szövegrészleteivel.

Jelen írás csupán a címben felvázolt kérdéskörök, problémák megismerésének elkezdésére vállalkozott.

Irodalomjegyzék

- Berkovits Balázs (2007): *A csábító naplója és a regényes esztétikum. Világosság*, 2007/6:111-118.
- Bruckner, P. (2014): Kierkegaard, a dendi Krisztus. *Lettre*, 2014, 92. szám: 73-75.
- Hegel (1952): *Esztétikai előadások I. kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kierkegaard, S. (2004): *Az irónia fogalmáról* in. *Egy még élő ember írásaiból, Az irónia fogalmáról*. Pécs, Jelenkor Kiadó.
- Kierkegaard, S. (2000): *Szerzői tevékenységéről*. Debrecen, Latin Betűk.
- Kierkegaard, S. (2005): *Vagy-vagy*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Lukács György (1977): *Søren Kierkegaard és Regine Olsen* in. *Ifjúkori művek (1902-1918)*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Nietzsche, F. (2007): *Ecce Homo – Hogyan lesz az ember azzá, ami*. Budapest, Göncöl Kiadó.
- Nietzsche, F. (1998): *Wagner esete* <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/1998/VII.-evf.-1998.-november-december/Wagner-esete>
- Ullmann Tamás (2007): *Søren Aabye Kierkegaard (1813-1855)* in. *Filozófia* (főszerk. Boros Gábor). Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Schiller, F. (2005): *Levelek az ember esztétikai neveléséről* in. *Művészet-és történelemfilozófiai írások*. Budapest, Atlantisz Kiadó.

Schopenhauer, A. (1924.): *A nőkről* in. *Tanulmányok. (A nőkről; Nevelés; Nyelv és szavak; Tudományosság és tudósok; Olvasás és könyvek; Arcisme stb.)*. Budapest, Pantheon Irodalmi Intézet Rt.

Soós Anita (2003): Narráció – csábítás – értelmezés (Søren Kierkegaard *A csábító naplója, Az ismétlés és a „Bűnös?”* – „Nem bűnös?” című műveinek egybevetése). *Magyar Filozófiai Szemle*, 2003/1-2.

DUPRESS

Vallási attitűdök a bihardiószezi reformátusok körében

Tolnai Tímea Katalin

Partiumi Keresztény Egyetem

Absztrakt. A szociológiai szakirodalomban sokáig uralkodó volt az a nézet, hogy a szekularizáció elkerülhetetlen és visszafordíthatatlan. Az elméletről alkotott modellek és azok kritikáinak a vitája egyelőre eldöntetlen, és a mind a tézist temető művek, mind az elmélet újrafogalmazása jelen van a legújabb szakirodalomban. Ez arra ösztönöz, hogy a vallásosságra vonatkozó kérdések felvetésekor mind az egyházi szintű, mind az egyéni szintű vallásosságra vonatkozó felvetéseket szem előtt tartsuk. A kutatást Bihardiószezen, egy a Románia nyugati részén, a magyar határ mellett található községben végeztük a helyi református közösség körében. Az adatgyűjtés kvantitatív kutatási módszerrel, kérdőíves felméréssel készült és a bihardiószezi reformátusok vallásosságának jellemvonásaiba, a valláshoz való viszonyukba nyújt betekintést. Vizsgáljuk a vallásosság mértékét és tartalmát, változásának fontosabb tendenciáit, belefoglalva a vallásosság és a rétegződés közötti összefüggést és összehasonlítva azt az erdélyi magyarok vallásosságával²⁵. Az elemzés egy helyzetképet vázol a község reformátusainak a vallásosságáról.

Kulcsszavak: vallásosság, református, magyar, Bihardiószeg

Abstract. The sociological literature was dominated for a long period by the view that secularization is inevitable and irreversible. The discussion of models and the critical consensus related to these theories are still undecided, and both the works that deny the validity the thesis and the basic theory of secularization have been redefined in the most recently published relevant literature. This encourages us to keep both church-level and individual-level religiosity issues in mind when raising religious issues. The research was carried out in Bihardiószeg, a village in the western part of Romania, near the Hungarian border, among the members of the local Calvinist community. The data collection was realized through a quantitative research method, a questionnaire survey, and gives an insight into the characteristics of the Calvinist religiosity of Bihardiószeg and attitude of its members toward religiosity. I examine the extent and content of religiosity, the major trends of its change, including the connection between religiosity and stratification and comparing it with the religiosity of Hungarians in Transylvania. The analysis gives an insight into the religious life of the Calvinist community in the village.

Keywords: religiosity, Reformed, Hungarian, Bihardiószeg

Bevezető

Romániában a kommunista időszak kezdetéig a vallás, a vallásosság szorosan hozzátartozott a mindennapi élethez, annak szerves része volt, mely meghatározta az emberek életét (Tomka, 2000). Addig az időszakig semmi nem korlátozta a vallásosságot, vallásgyakorlást. A kommunista időszakkal azonban kezdetét vette egy hitellenes áramlat, mely az egyházi hatalom elleni harcban teljesedett ki (Nastasa, 2009). Az erdélyi magyarok vallásosságát ez a folyamat jelentősen befolyásolta. Ezen kívül érzékelhetőek a Nyugat-

²⁵Kiss Dénes: Az erdélyi magyarság vallásosságának sajátosságai címmel írott tanulmány alapján hasonlítom össze a bihardiószezi helyzetet az erdélyivel. A szerző a „Kárpát panell 2010”¹ kutatás adatait és az európai értékrendkutatás (EVS) 2000-es és 2008-as hullámainak adatait, néhány esetben pedig a 2008-ban kivitelezett Kárpát panell kutatás adatait használta.

Európában megfigyelhető modernizációs folyamatok is, de meghatározó a magyarok kisebbségi létének ténye is. (Kiss, Az erdélyi magyarság vallásosságának sajátosságai, 2010)

A vallás térnyerésének visszaszorulására használt fogalom a szekularizáció, mely azt a folyamatot jelenti, melynek során a vallás veszít társadalmi jelentőségéből (Wilson, 1976). A szekularizáció magyarázó modelljei azt taglalják, hogy a vallás társadalmi helyzete és szerepe hogyan alakult át a modernitásban. A társadalomkutatók részéről nem övezi egyetértés a szekularizációról alkotott elméleteket. Vannak szerzők, akik szerint a vallás fokozatosan veszít társadalmi szerepéből, mások viszont arról beszélnek, hogy a modern korban a vallás társadalmi funkciója nem csökkent, csupán megváltozott.

A pluralizmus módosította a vallást, mind intézményes, mind az egyéni tudat szintjén is. A vallási intézményeknek, amelyek közül többen is, melyek monopolhelyzetben voltak, most versenyhelyzetbe kerültek. A vallási sokszínűség fokozódott, a világnézetek pluralizálódása következett be. Megszületett a vallási piac, ahol az egyénnek lehetősége nyílik a választásra. A vallás már nem magától értetődő, hanem egyéni döntés kérdésévé válik, az egyént választásra kényszeríti és saját világképet kell kialakítania. (Berger, 2006).

Megjelent az "odatartozás nélküli hit" (Tomka, 1996), a vallás kilép a nyilvános szférából és egyre inkább magánüggé válik, privatizálódik, tartalmát pedig egyre inkább az egyén magára szabja, vagyis a vallás individualizálódik (Dobellaere, 2002; Wilson, 1976). Így a személyes vallásos meggyőződés és az intézményi elköteleződés függetlenednek egymástól, ami által az egyház mint intézmény elveszíti a vallás, vallásosság fölötti kontrollját (Tomka, 1996).

A volt szocialista országok egyházpolitikája nem sokban különbözött egymástól. A vallás újbóli térnyerését Peter Berger deszekularizációnak nevezi (Berger, 1999). Ez a jelenség figyelhető meg Romániában is a rendszerváltás után, hiszen a lankadttá vált vallásos élet újjáéledt. A kommunizmus bukása után Lengyelország mellett Románia lett Európa egyik legvallásosabb országa (Tomka, 2005), viszont a romániai magyarok vallásossága ettől eltérően alakult.

A kutatott település bemutatása

A kutatott település Bihardiószeg, mely Romániában, Bihar megyében, az Érmellék déli részén található. A község 6816 lakost számlált a 2011-es népszámlálás alkalmával, (ebből 6529 Bihardiószeg és 287 a községhez tartozó Jankafalva). Három nemzetiség él együtt a településen, mely a következőképpen oszlik meg: magyarok száma 3338, románok száma 1758, cigányok száma 1545, és 175 lakosról nincs információ.²⁶ Vallási sokszínűség jellemzi, mivel az összlakosságból 3596 lakos református, 1385 ortodox, 750 római katolikus, 341 pünkösdista, 303 adventista, 110 baptista és 62 görög katolikus vallású.

A felekezeti hovatartozás Bihardiószegen nemzetiségekhez köthető, mely szerint a magyarok a református, a római katolikus és a baptista egyházhoz tartoznak, a románok ortodoxok és pünkösdiek, míg a cigányok egy része a Heted napot ünneplő adventista

²⁶ 2011-es népszámlálási adatok: <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>

gyülekezet, valamint a református egyház tagja, de nagy részük nem tartozik semmilyen egyházhoz. A kutatás kizárólag a bihardiószei református vallású közösségre terjedt ki.

A kutatás során használt módszerek

A szükséges adatok összegyűjtéséhez kérdőíves felmérést végeztünk 2019 júliusában a Partiumi Keresztény Egyetem első- és másodéves Szociológia szakos hallgatói segítségével. A kérdőív 59 kérdésből állt, mely három fő részből áll: az első rész azonosító kérdésekből állt, a második rész a község gazdasági, turisztikai helyzetét mérte fel, míg a harmadik részben térünk rá a vallásosságra vonatkozó kérdésekre. A vallásosság egy olyan jelenség, melynek mérése komplex elemzési módszert kíván, ezért használok Glock és Stark (Glock & Stark, 1965) ötdimenziós modelljét, mely a vallásosságot a következő dimenziókban vizsgálja: 1. az ideológiai dimenzió (vallási meggyőződés) 2. a rituális dimenzió (vallási gyakorlat) 3. a tapasztalat dimenziója (vallási tapasztalat, érzélem) 4. szellemi dimenzió (tudás) 5. a következmények dimenziója (vallási hatások).

Kutatásunk feltáró jellegű, összesen 199 kérdőívet töltöttünk ki, az összegyűjtött adatok statisztikai feldolgozását PSPP statisztikai program segítségével végeztük el.

Ezen kívül felhasználok egy 2018-as a szerző által készített kvalitatív kutatás eredményeit is, mely a bihardiószei magyar reformátusok vallásszocializációjával, az abban bekövetkezett változásokkal foglalkozott. Ebben a korábbi kutatásban 45 interjút készítettem a községben élő magyar reformátusokkal, vallási elöljárókkal, valamint résztvevő megfigyelést alkalmaztam, mely tartós részvételt jelentett a kutatott közösség mindennapi életében (Babbie, 2001; Magyar, 2005), melyet kiegészített a személyes és hosszú időn át tartó jelenlét, amikor a közösség mindennapjaiban részt vettem, ezáltal figyelve meg a vallásos jelenségeket.

Vallásosság a kommunizmusban és a rendszerváltás után Bihardiószeen

Romániában a kommunista párt egyik fő célkitűzése a vallás teljes visszaszorítása, egy ateista világkép kialakítása volt (Kiss, 2010). Vallásüldözés folyt, elkobozták az egyházi javakat, a vallás oktatását megszüntették, az egyházi személyek számát csökkentették (Gog, 2007). Ebben az időszakban egyáltalán nem voltak vallással foglalkozó kutatások, ezért az ezzel a témával foglalkozók leginkább az állami hatóságok által kiadott demográfiai adatokra támaszkodnak. Ezek azt mutatják, hogy a jelzett időszakban a templomba járás rendkívüli mértékben csökkent. Mivel a ateizmus volt a kommunista párt hitvallása, melyet erőszakkal terjesztettek és egy szekularizált nemzetet akartak létrehozni, ezért vitatott, hogy azok az információk, melyek az állami tisztviselőktől származnak, hiteles adatokat tartalmaznak az akkori vallásosságról (Gog, 2007), ezeket a statisztikákat is úgy módosították, hogy a céljuknak megfeleljen, azért, hogy bizonyítsák, hogy a kommunizmus alapítói jól gondolták azt, hogy a vallás megszűnik (Froese, 2004).

A vallást, a vallásosságot azonban nem sikerült felszámolni a kommunista rendszerben, de jelentős visszaszoruláshoz hozzájárultak a különböző munkahelyi és iskolai kötelező programok szervezésével, úgy mint a vásár- és ünnepnapok munkavégzés, a különböző mezőgazdasági munkákban a tanulók részvétele, az iskola által szervezett tantárgy- illetve

sportversenyen, ünnepségeken. Ezek mindegyike a vasárnapi istentisztelet idejére voltak szervezve.

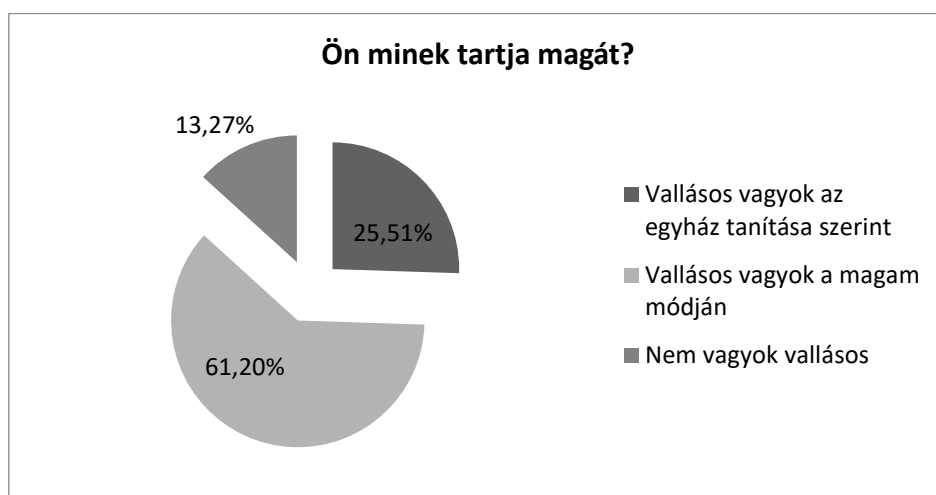
A kommunizmus bukása után a vallás Romániában is újjászületett, de nemcsak a hagyományos egyházhoz való visszatérés figyelhető meg, hanem az új, illetve más vallások iránti érdeklődés is megnőtt. Bihardiószezen a magyar és a román nemzetiségűekre jellemző a saját vallásukhoz való visszatérés; a cigány etnikumban figyelhető meg, hogy új vallási mozgalmakhoz csatlakoztak. A kommunista ideológia, mely fel akarta számolni a vallást, nem hagyott mély nyomot a népesség vallásosságán (Tomka, 2006) annak ellenére, hogy milyen erőszakos vallásüldözést folytattak. Valójában a vallás soha nem szűnt meg, nem tűnt el (Gog, 2007), ezért erőteljes deszekularizációról nem is lehet beszélni.

A rendszerváltás után nagyon hamar fény derült arra is, hogy a kommunizmus alatt nem volt ateizmus, mivel utána a rendszeres templomba járók száma hirtelen ugrásszerűen megnőtt és sokan azok közül, akik a kommunizmus idején tiltották a vallást, a rendszerváltás után rendszeres templomlátogatók lettek, néhányan egyházi funkciókat is vállaltak (pl. presbiterek, gondnokok lettek). A forradalom utáni fellendülés azonban nem bizonyult tartósnak, mivel a kezdeti lelkesedés hamar lankadni kezdett Bihardiószezen, erről számolnak be a presbiteri jegyzőkönyvek, az akkori tiszteletes és az évente készülő lelkeszi beszámoló is (Tolnai és Györbíró, 2018).

A rendszerváltás az oktatási rendszer változását is magával hozta. Növekedett a papok száma, visszavezették a vallásórákat a tantárgyak közé, vallástanár-képzés indult több egyetemen, főiskolán, aminek eredményeképpen megjelentek a vallástanárok, vagyis a teológiai képzettségű személyek száma 1990 után jelentősen megemelkedett (Kiss, 2014). Bihardiószezen, mint más településeken, különböző vallásos társulatok alakultak, úgy, mint az IKE, kórus, furulyacsoport, Diakónia, stb.

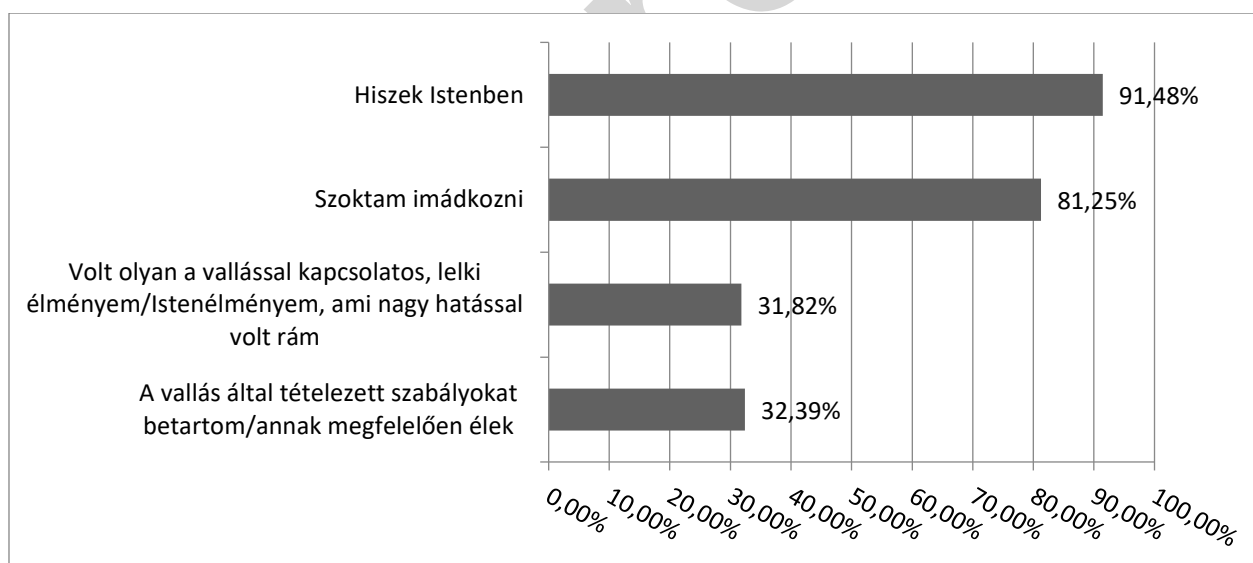
A bevezetőben már szót ejtettünk arról, hogy a vallás privatizálódása a modernizáció egyik hatása, mely Romániában is megjelent. Ennek a mérésére a leggyakrabban használt kérdés az, hogy az egyház tanítása szerint tartják-e magukat vallásosnak, vagy a saját maguk módján (és itt nem számít az, hogy a megkérdezettek mit értenek ez alatt). A következő ábrán láthatjuk, hogy a bihardiószezi reformátusok többsége 61,20%-a a maga módján tartja vallásosnak magát, míg 25,51%-a az egyház tanítása szerint tartja magát vallásosnak és 13,27% mondja azt, hogy nem vallásos. Tehát a bihardiószezi magyarok nagy többsége vallásosnak tartja magát valamilyen értelemben. Összevethetjük ezeket az adatokat az erdélyi magyarok mutatóival, ahol 43% az, aki az egyház tanítása szerint vallja magát vallásosnak, 54% vallásos a maga módján, míg 3% nem tartja magát vallásosnak (Kiss, 2010). Az összehasonlításból kiderül, hogy a bihardiószezi reformátusok vallásossága elmarad az erdélyi magyarok mutatóitól.

1. ábra: A kérdezettek önbesorolása, vallásosságának típusa alapján

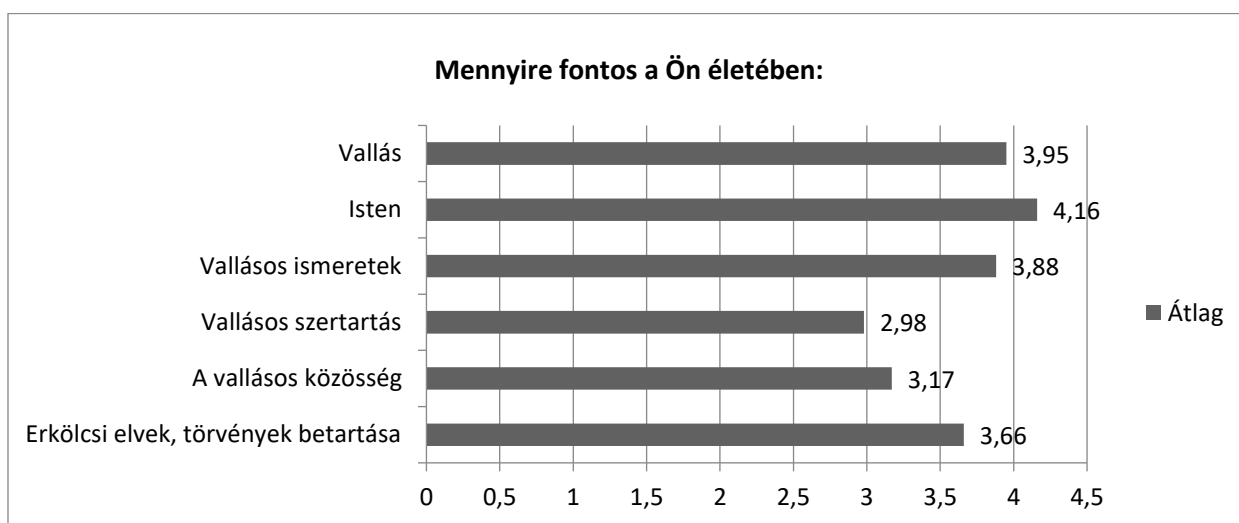
A felmérés során kiderült, hogy a megkérdezettek 91,48%-a hisz Istenben, 81,25%-a szokott imádkozni, 31,82%-nak volt olyan, a vallással kapcsolatos lelki élménye/Istenélménye, ami nagy hatással volt rá és 32,39% tartja be a vallás által tételezett szabályokat. Ezek az eredmények megerősítik az előző kérdésben kapott válaszokat, hiszen itt is kitűnik, hogy amíg az istenhívők aránya nagyon magas, addig a vallás szabályait betartóké már jóval alacsonyabb.

2. ábra: A belső vallásosság némely mutatója

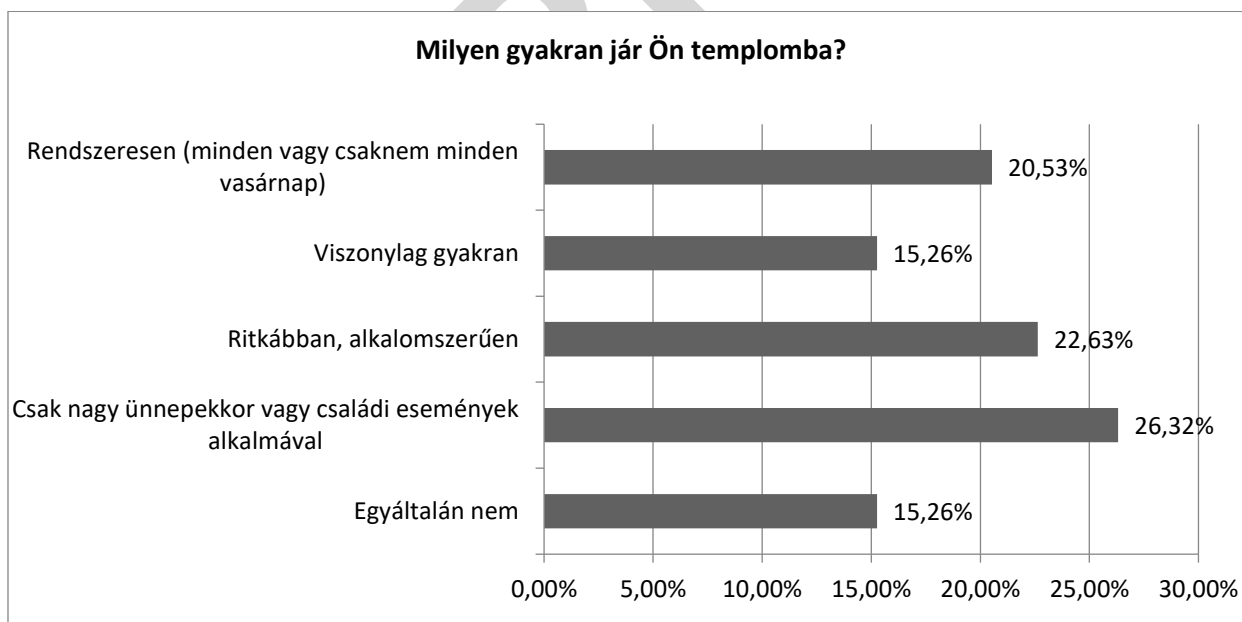
A következő ábra tovább erősíti a már kapott képet. Arra kértük a válaszolókat, hogy egy 1-től 5-ig terjedő skálán értékeljék a következőket: vallás, Isten, vallásos ismeretek, vallásos szertartás, vallásos közösség, erkölcsi elvek, törvények betartása. Azt látjuk, hogy Isten fontossága az első helyen szerepel, míg az utolsó helyen a vallásos szertartást találjuk, amely szintén bizonyítja azt, hogy nőtt a maguk módján vallásosak aránya.

3. ábra: A vallásosság mutatóinak átlaga 1-5-ig terjedő skálán

A vallásosság külső mutatója a templomba járási gyakoriság. A vizsgálat során kiderült, hogy a megkérdezettek 20,53%-a rendszeresen, csaknem minden vasárnap jár templomba, 15,26%-a viszonylag gyakran vesz részt az istentiszteleteken, a kérdezettek fele ritkábban, csak nagyobb ünnepek alkalmával látogatják a templomot, kisebb százalékuk pedig egyáltalán nem jár templomba. Ez szintén valamelyest elmarad az erdélyi magyaroktól, akiknek 32,3%-a jár rendszeresen templomba (Kiss, 2010).

4. ábra: Templombajárási gyakoriság

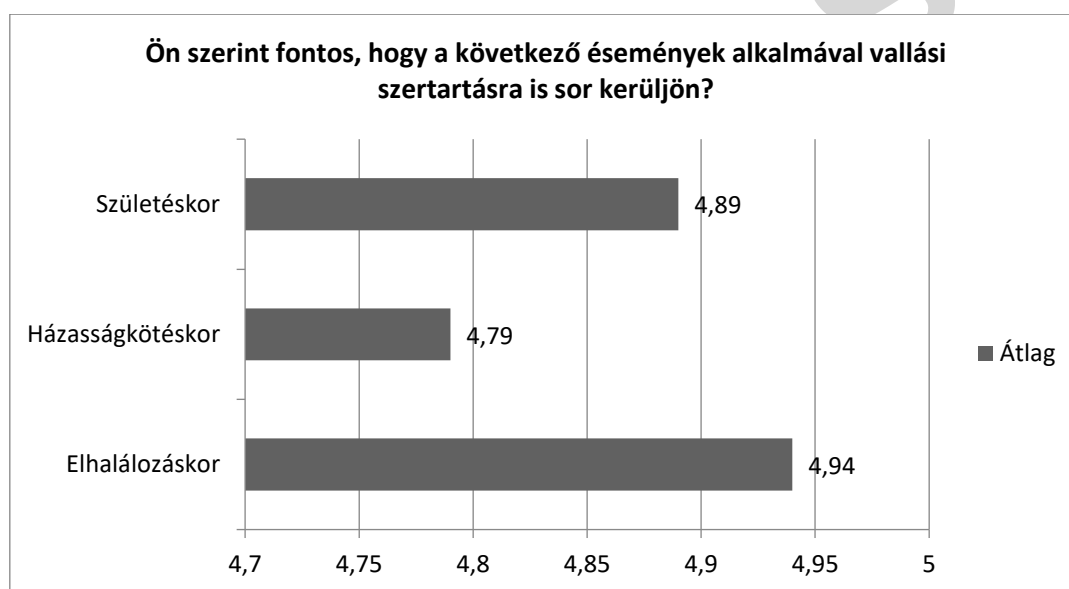

A vallásosság közösségi vetülete

Megvizsgáltuk a bihardiószegei reformátusok vallásosságának közösségi vetületét is, vagyis azt, hogy mennyire tartják fontosnak az emberi élet fordulópontjaihoz kapcsolódó vallásos szokásokat. Egytől ötig terjedő skálán (ahol az egy az egyáltalán nem fontos, az öt pedig a nagyon fontos volt) kellett értékeljék a megkérdezettek a keresztesítés, egyházi esküvő

és egyházi temetés fontosságát. Azt látjuk, hogy mindhárom szokás esetében kiemelkedő fontosságúak a vallásos szertartások, ezek közül is legfontosabbnak az egyházi temetést tartják. Ez azért is jelentős, mivel a községben felekezeti temetőket találunk, így a református egyháztagok, a református temetőbe temetkezhetnek. Az egyházi temetésen kívül a keresztelezés fontossága is jelentős, hiszen a megkérdezettek közül mindenki fontosnak tartja. Egy előző kutatásban, a jelenlegi református lelkésszel készített interjúból azonban az derült ki, hogy a keresztelezés fontossága ugyan még mindig nagyon lényeges, de napjainkra veszített a jelentőségéből, mivel egyre több olyan családdal találkozunk, ahol elmarad a keresztelezés (Tolnai és Györbíró, 2019). Házasságkötéskor történő egyházi szertartás jelentősége is meghatározó, csak kevéssel marad el a másik két életfordulós szokás fontosságától. Azt lehet mondani, hogy a bihari református magyar közösség hasonló képet mutat, mint az erdélyi átlag, ahol ezen szertartások elengedhetetlen részei az élet fordulópontjainak, és ezek elhagyása, elmulasztása deviánsnak tekinthető (Kiss, 2010).

5. ábra: Életfordulós szokásokhoz kapcsolódó vallásos események fontossága 1-5-ig terjedő skálán

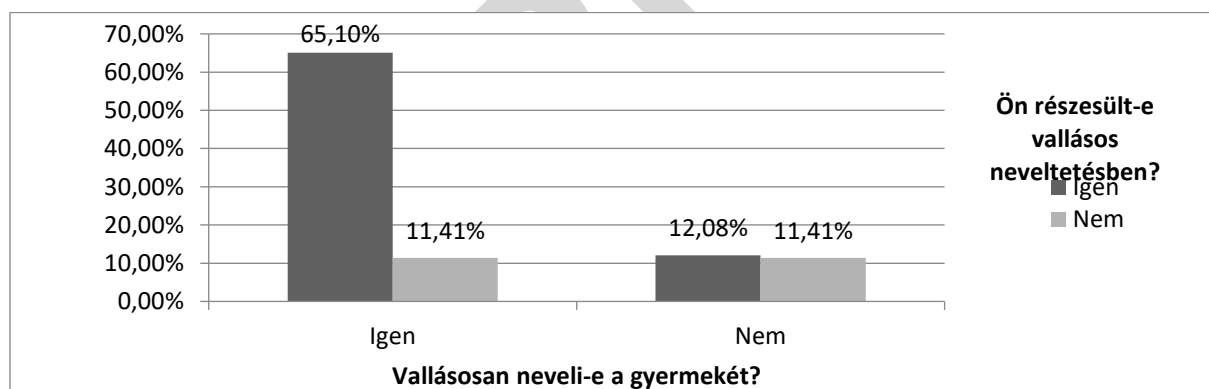
Vallásos neveltetés

A paraszti társadalmakban a nevelés összekapcsolódik a mindennapi élettel (Vitányi, Sági és Lipp, 1982). A gyermek kis korától kezdve részt vett az istentiszteleten a családdal együtt, a szülőket, nagyszülőket utánozva tanulja meg a valláshoz kapcsolódó magatartási formákat (Korherr, 2000), szokásokat, gesztusokat (pl. a kezek összekulcsolása), melyeket leginkább az elsődleges szocializációs közegben, a családban sajátít el. Ezeket a tevékenységeket a gyermek megfigyeli, majd reprodukálja azt. Ezt követi a vallásos ismeretek, imák megtanítása (Esti ima, Miatyánk, Hiszek egy), ami vallásos szocializáció egyik legfontosabb eleme. Az imádkozás az Istennel való kapcsolat, kommunikáció eszköze, mely a hívő ember vallási kötelezettsége, és a keresztyén élet alapfeltétele. A másodlagos szocializációs közeg az iskola, amely a vallásszocializáció esetében ez az iskolai illetve egyházi vallásórát és a konfirmációra való előkészítést jelenti.

Bihardiószezen az 1970-1980-as évekre lett a leglátványosabb eredménye a kommunista vallásüldözésnek, hiszen erre az időre már rányomta a bélyegét az előző évtizedek vallásüldözése, mivel addig felnőtt egy olyan generáció, akiknek korlátozva voltak a jogaik, és az ők gyerekeik már korántsem részesültek olyan mértékű vallásos neveltetésben, mint az azelőtti nemzedék, nem születtek bele a vallásosságba, számukra már nem volt természetes és magától értetődő. A szükséges vallással kapcsolatos teendőket elvégezték: kereszteltek, konfirmáltak, de az addigi erős vallásos nevelés csökkent. Hosszú távú következménye tehát az volt, hogy az akkor kimaradt generáció már kevésbé részesítette vallásos nevelésben gyermekeit. (Tolnai és Györbíró, 2018)

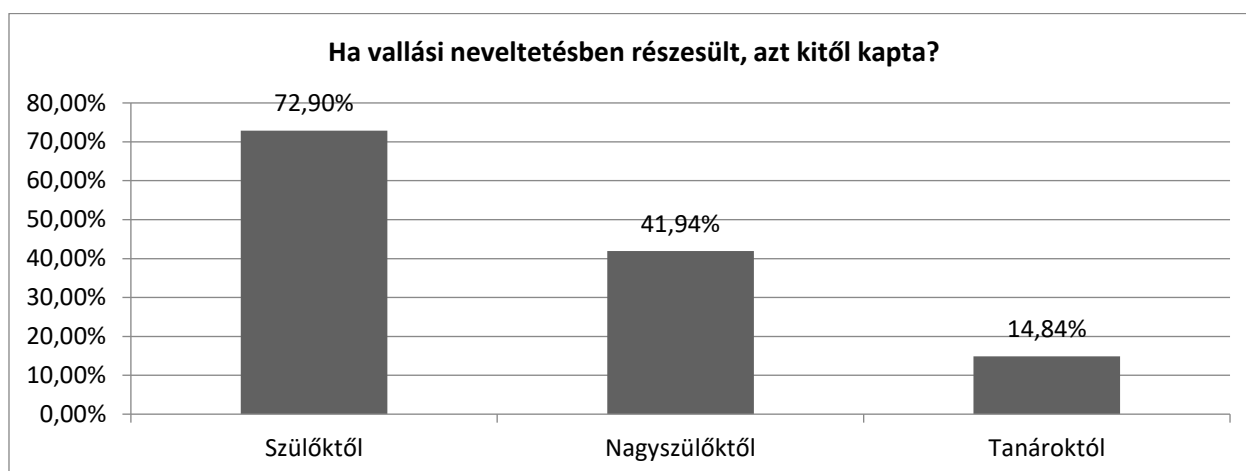
Vallásos neveltetésre is kitértünk a kérdőívben. Megkérdeztük azt, hogy részesültek-e vallásos neveltetésben, valamint azt, hogy részesítik-e vallásos neveltetésben a gyermekeiket. Kiderült, hogy a megkérdezettek 74,14%-a vallásos neveltetésben részesült és 76,51% maga is vallásosan neveli saját gyermekét. A két kérdést összevetettük egymással, amiből kiderült, hogy döntő többségben vannak azok, akik vallásos nevelést kaptak, ezért maguk is vallásosan nevelik gyermeküket (65,10%), és szinte egyforma arányban, kevesen vannak azok, akik vallásos neveltetésük ellenére ők maguk nem nevelik vallásosan a gyermekeiket (12,08%). Azok közül, akik nem részesültek vallásos neveltetésben fele-fele arányban vannak azok, akik maguk sem nevelik vallásosan gyermekeiket (11,41%), valamint azok, akik maguk nem nevelkedtek vallásosan, mégis vallásosan nevelik gyermekeiket (11,41%).

6. ábra: Vallásos neveltetés

Akik vallásos neveltetésben részesültek azok azt a szülőktől, nagyszülőktől kapták leginkább, vagyis még mindig az elsődleges szocializációs közeg a legfontosabb a vallásos neveltetés továbbításában. Csupán 14,84% az, akik másodlagos szocializációs közegből, vagyis iskolából, vallásórák keretén belül kapták vallásos neveltetésüket.

7. ábra: A megkérdezettek aszerinti megoszlása, hogy kitől kapták vallásos neveltetésüket

Vallásosság iskolai végzettség szerinti vizsgálata

Az a törekvés, amely a népet ateistává akarta változtatni fentről lefelé indult. Az ateizáció ott volt eredményesebb, ahol az urbanizáció és az oktatás aránya magasabb volt, ahol nagyobb arányban zajlott a szocializáció a kommunista oktatásban, a párttagok száma magasabb volt (Martin, 1978). Az egyházhoz való tartozás szankciókat vont maga után. Ez leginkább az értelmiséget és az akkori kollektív vezető beosztású, illetve fontosabb tisztséget betöltő munkásait, valamint a diákságot érintette leginkább, vagyis azokat, akiket valamilyen formában szankcionálni tudtak. Nemcsak megakadályozta az előléptetést és a fizetésemelést (Gog, 2007), de a kommunista párt így folyamatos ellenőrzés alatt tartotta a nyilvános szférát. A párt rájuk kényszerítette az egységes állami mentalitást, amibe nem fért bele az, hogy vallásos életet éljenek maguk, vagy családtagjaik. Közben a parasztság vallási szokásai nem változtak nagymértékben, nem származott hátrányuk abból, ha vallásos életet éltek. Az egész rendszer képmutató jellegét tükrözi azonban az, hogy a bihardíószegen vezetőség és az értelmiség gyermekei ugyanúgy, mint a többiek meg voltak keresztelve, lekonfirmáltak (bár más településen), és néha templomba is jártak, szintén más településre, hogy a falubeliek azt ne lássák.

A kérdőíves kutatás során megvizsgáltuk a vallásosság és az iskolai végzettség kapcsolatát is, ahol az iskolázottságot a társadalmi rétegződés egyik mutatójaként értelmeztük. Az erdélyi adatok alapján arra következtettünk, hogy az iskolai végzettség hatással van a vallásosságra, mégpedig úgy, hogy az alacsonyabb iskolai végzettség erősebb vallásosságot, míg a magasabb iskolai végzettség alacsonyabb fokú vallásosságot feltételez. A bihardíószegi reformátusok adatainak elemzésekor nem mutatkozott összefüggés vallásossággal kapcsolatos mutató esetében, vagyis nincs szignifikáns eltérés a különböző iskolai végzettséggel rendelkezők között vallásosság tekintetében.

Összegzés

A kutatás a bihardíószegi magyar református közösség vallásosságának jellemvonásait próbálta megragadni, bemutatni. A vizsgálat egyik erénye, hogy az Érmellék egy olyan községének vallásos jellegzetességeit tárja fel, mely tájegység eddig kevésbé került a kutatások középpontjába. Összegzésként elmondhatjuk, hogy a bihardíószegiek vallásosságában eltérések

mutatkoznak a vallásosság különböző dimenziói között, főként a külső és a belső vallásosság tekintetében. Túlnyomó többségük saját bevallása szerint vallásos neveltetésben részesült és maga is vallásos neveltetésben részesítette gyermekét. A vallásos neveltetés legfontosabb színtere még mindig a család, vagyis az elsődleges szocializációs közeg.

A bihardíószegi református magyarok nagy többsége vallásosnak tartja magát valamilyen értelemben, túlnyomó többségük szokott imádkozni valamint hisz Istenben, fontos számukra mind Isten, mind a vallás maga, de csupán a megkérdezettek harmada tartja be a vallás által tételezett szabályokat és kevésbé fontos számukra a vallásos szertartás is. Ezek együttesen is erősítik azt a tényt, hogy a maguk módján vallásosak aránya a legmagasabb a megkérdezettek között.

Megállapítottuk, hogy községünk reformátusainak vallásossága mind a külső, mind a belső vallásosság tekintetében is valamelyest elmarad az erdélyiek vallásosságától, míg a nyilvános-közösségi dimenzió még mindig nagyon fontos az életükben, vagyis ragaszkodnak az élet fordulópontjaihoz kapcsolódó vallásos szertartásokhoz, a régi hagyományokhoz: a keresztelezéshez, egyházi esküvőhöz, és főként az egyházi temetési szertartáshoz; ezek elhagyását, elmulasztását még mindig deviánsnak tekintik a községben.

Az erdélyi eredményekkel ellentétben azonban nem találtunk összefüggést az iskolázottsággal való kapcsolat keresésekor, – mely a társadalmi rétegződés egyik mutatója – ami azt jelenti, hogy nincs szignifikáns eltérés a különböző iskolai végzettségű bihardíószegi magyar református lakos között vallásosság tekintetében.

Irodalomjegyzék

- Babbie, E. (2001). *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Berger, P. (1999). The Desecularization of the World: A Global Overview. In P. Berger. Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company Grand Rapids.
- Dobellaere, K. (2002). *Secularisation: An analyses on three levels*. Brussel: Peter Lang Pub Inc.
- Froese, P. (2004). Forced secularization in Soviet Russia: Why an Atheistic Monopoly Failed. *Journal for the Scientific Study of Religion* , 43 (1), 35-50.
- Gog, S. (2007). Az ateizmus után. Románia a vallási újjászületés és szekularizáció között. (I. Horváth, Szerk.) *Erdélyi Társadalom* (1), 51-63.
- Kiss, D. (2010). Az erdélyi magyarság vallásosságának sajátosságai. *Erdélyi társadalom* , 8. évfolyam (1–2. szám), 71-87.
- Kiss, D. (2014. május). Deszekularizáció Romániában. (K. K. György, Szerk.) *Korunk* , 4-14.
- Korherr, E. J. (2000). *A valláspedagógia fejlődéslélektani alapjai*. Budapest: Jel Kiadó.
- Magyari, T. (2005). *Adatfelvételi módszerek a társadalomkutatásban*. Kolozsvár: Presa Universitară Clujana.
- Martin, D. (1978). *A general theory of secularization*. Oxford: Basil Blackwell.

- Nastasa, L. (2009). A történelem vége. A romániai zsidóság (1945–1965). In A. Z. Jakab, & L. Peti (szerk.), *Folyamatok és léthelyzetek - kisebbségek Romániában* (old.: 159-204). Kolozsvár: Kriterion.
- Tolnai, T. K., & Györbíró, A. (2018). Change of Religiosity in the light of attendance of worship services in Diosig, Bihor. In I. Boldea, C. Sigmirean, & D.-M. Buda (Szerk.), *Arhipelag XXI Press* (old.: 175-181). Tirgu Mures: The challenges of communication. Contexts and strategies in the world of globalism, Section: History, Political Sciences, International Relations.
- Tolnai, T. K., & Györbíró, A. (2019). Traditions related to birth in Diosig. (I. Boldea, Szerk.) *Journal of Romanian Literary Studies*, 16, 1522-1525.
- Tomka, M. (1996. május). A vallásszociológia új útjai. *Replika*, 21-22.
- Tomka, M. (2005). Társadalom és vallásosság Romániában. In M. Tomka, *A legvallásosabb ország? Vallásosság Szatmárban, Erdélyben, Romániában*. Piliscsaba: PPTE.
- Tomka, M. (2006). *Vallás és társadalom Magyarországon*. Budapest Piliscsaba: Pázmány Péter KE BTK.
- Tomka, M. (2000). *Vallásszociológia*. Letöltés dátuma: 2009. 09 29, forrás: <https://www.scribd.com/document/176370942/Vallasszociologia>
- Vitányi, I., Sági, M., & Lipp, M. (1982). *A kultúra közvetítése a családban*. Budapest: Művelődéskutató Intézet.
- Wilson, B. (1976). *Contemporary Transformations of Religion*. London: Oxford University Press.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye agráriuma veszélyeinek feltárása és értékelése, empirikus kutatási eredményekre alapozva

Takács István
Debreceni Egyetem,

Absztrakt. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye mezőgazdaságának jellemzőit kutattuk és elemeztük. Empirikus felmérést végeztünk, hogy az így kapott eredményeket feldolgozva és értékelve meghatározzuk a megye jellemzőit a SWOT-analízis szempontrendszerére alapján. A külső és belső környezetét rendszerösszefüggésben vizsgálva, karakterisztikus sajátosságainak gondolt jellemzőit értékeltettük. Eme módon meghatároztattuk a pozitív és negatív jellemzőket melyben végzik tevékenységüket a gazdálkodók. A megye agrárszakemberei által elkészített SWOT-analízis (erősség-strengths, gyengeség-weaknesses, lehetőség-opportunities, veszély-threats) mozaikszó alapján a leggyakrabban megfogalmazódó ismérveket kategorizálhatták és egyeztetették a négy érték valamelyikével. Az adatgyűjtés nehézségei miatt, nem kellett maguknak jellemezni a gazdálkodás komplex körülményeit. Huszonhét ismérvről alkottak véleményt a felmérésünk alatt.

Kulcsszavak: rendszerszemlélet, állapotértékelés, interdiszciplináris vizsgálat, mezőgazdaság, társadalom Q13

Abstract. The agricultural characteristics of Szabolcs-Szatmár-Bereg county were investigated and analyzed. To achieve the study goals, an empirical questionnaire was conducted to determine the characteristics of the study area. By processing and evaluating the results obtained from the criteria of the SWOT (strengths-strengths, weaknesses-opportunities, opportunities-threats) analysis. Examining the external and internal environment in a system context, we evaluated the thought characteristics of its characteristic features. In this way, the positive and negative characteristics in which the farmers operate are determined. Based on the SWOT analysis prepared by the county agricultural experts, the most frequently formulated criteria could be categorized and matched with one of the four values. Due to the difficulties of data collection, it was not necessary to characterize the complex conditions of farming themselves. Twenty-seven criteria were surveyed during our survey.

Keywords: system approach, condition assessment, interdisciplinary study, agriculture, society Q13

Bevezetés és irodalmi áttekintés

A mezőgazdaság multifunkcionálissá vált, feladata már nem csak az egészséges élelmiszer előállítás, hanem komplexitása magában foglalja a területfejlesztési, tájgazdálkodási, környezetvédelmi és turizmus funkciókat (Nagy, 2006; Horváth, 2012). Önmagában vizsgálva a mezőgazdaság nem tudja megoldani a foglalkoztatási és munkahely teremtési problémákat (Mészáros, 2009), ugyanakkor gazdasági alapot képez a kultúrkörnyezet minőségi megalapozásához (Buday-Sántha, 2012). Az élelmiszertermelés, energiaátalakítás, felhasználás, a munkahely teremtés rendszerben alkotják a vidékfejlesztés egységes szerkezetét. Rendszerben értelmezhetők a tulajdonságaik és jellemzőik, melyek projektekben öltének testet (Sinóros-Szabó, 2018).

A magyar mezőgazdaság jellemzője, hogy rossz a termelés szerkezete. Elaprózódott a birtokmérete. Ismérve a mezőgazdaságban dolgozók elöregedése, a munkaerőhiány és a társadalmi elfogadottság alacsony szintje (Popp, 2003). Ezen köztudott sajátos attitűdök kiegészülnek a vidékfejlesztés és a mezőgazdaság további ismérveivel, melyek törekvései átfedik egymást (Husti, 2018). Struktúráiban, komplexen és összefüggéseket keresve kell vizsgálni a kapcsolatokat, fejlesztési és fejlődési irányait. Jövője a magyar mezőgazdaságnak a csúcstechnológiák, az egészséges élelmiszertermelés, GMO mentesség és a fenntartható agrotechnológia alkalmazásában határozható meg (Dudits, 2006).

A mezőgazdaság súlyos traumaként élte meg a termelési és tulajdoni rendszer átalakulását (Pepó, 2004). A külföldi tőke beáramlásának köszönhetően fejlődött az ipar és a terciér szektor, Magyarország tőkeimportőr ország lett (Nagy és Sinóros-Szabó, 2014). Igaz leginkább a Közép-Magyarország régióban jelentkezett (Horváth, 2012). Az átalakulás azt eredményezte, hogy a mezőgazdaság részesedése a GDP-ből erőteljesen visszaesett, egyedüli országgént meghaladta az ipar visszaesését. A rendszerváltozás évében (1990) a mezőgazdaság a GDP 14,5 %-át adta, a beruházásokból a részesedése 9 % és a 14,2 %-át foglalkoztatta a munkaképes lakosságnak. Ezek az arányok 2009-ben már 3 %-ra, 5,6 % és 4,6 %-ra csökkentek (KSH, 2010). A mezőgazdaság GDP és foglalkoztatási adatai önmagukban nem tükrözik fontosságát. Architektúrájában vizsgálva megállapítható, hogy további 20-25 % bruttó hazai termék és foglalkoztatás épül rá a gazdaság teljes vertikumában. Ezek a számok kifejezik a mezőgazdaság valódi súlyát, amelyek kritikus tömegként befolyásolják az agrártámogatások szükségességét, a vidékfejlesztés volumenét, a területi egyenlőtlenségek csökkentését, a foglalkoztatás kiegyensúlyozását. Társadalompolitikai szerepe jelentős.

A szántóföldi gazdálkodásban a gabonatermesztés hegemoniája óriási, ami a hiánygazdálkodás, klasszikus értelemben vett „gyarmati” gazdálkodás jellemzője (Solti, 2013). Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kifejezetten agrármegye, a mezőgazdaság súlya az országos átlagnak több mint kétszerese (Baranyi, 2006; Nemes- Nagy, 1996). Mindez visszaköszön a megye foglalkoztatási rátájában is, ami a legalacsonyabb az országos adatokat tekintve. A munkanélküliség pedig leginkább a mezőgazdasági szektorban idénymunkát vállaló alapfokú végzettséggel rendelkezőket érinti (R. Fedor 2015; R. Fedor és Balogh, 2015). Megállapítható, hogy a mezőgazdaságnak alapvető, politikai reformokra is szüksége van (Pretty, Brett és munkatársai, 2000). A mezőgazdaságra érvényes piaci és szakpolitikai struktúra gátolja, de legalábbis nem ösztönzi a gazdálkodási módszerek hatékony átalakítását (Tegtmeier és Duffy, 2004).

Az időjárási körülmények változása kiszámíthatatlanná teszi a gazdálkodást. A régiókban enyhe és csapadékos a tél, meleg és száraz a nyár, a csapadékeloszlás szélsőséges. A csapadék önmagában nem elégséges a növénytermesztéshez, csupán a vízigény közepes szintű kielégítését biztosítja (Szász és Nagy, 2003). Átlagos csapadék ellátású években, már szükség van az öntözésre (Nagy, Rátonyi és munkatársai, 2004). A növénytermesztés legkritikusabb és legfontosabb természeti tényezője a csapadék, ezért a legszámottevőbb termelési tényező az öntözés (Nagy, Huzsvai és munkatársai, 2000). A csapadék mennyisége és eloszlása szélsőséges, kedvezőtlen a vízkészletre és vízmérlegre (Bartholy és Pongrácz, 2007; Szalai és Lakatos, 2013). Az Észak-Alföld régióban a csapadék csökkenése előre jelezhető (Lakatos, 2012).

A versenyelőnyök feltérképezése és értékelése, valamint helyes értelmezése az egyes gazdaságok, mind pedig nemzetgazdasági szinten az agrárpolitika egyik legfontosabb feladata (Mizik, 2019). A mezőgazdasági stratégia alkotásnak és megvalósításnak struktúrájában kell megváltoznia. A hagyományos gondolkodás helyett a gyorsabb és rugalmasabb formák kerüljenek előtérbe. Leginkább az improvizációra, az akciótervekre, víziókra épülő stratégiák életképesek. Ezek tudják követni a gyorsan változó piaci helyzetet (Mészáros, 2009).

Alapvető érdek a versenyképesség mellett, az agráriumot környezeti és természeti szempontból is előtérbe helyező, a fenntartható fejlődési irányok keresését, alkalmazását elfogadó stratégiák bevezetése (Gyuricza, Kovács és munkatársai, 2018). A környezet megóvásán nyugvó termelés technológiáknak már gazdaságossági szempontból vizsgálva is figyelembe kell venni az egyre inkább kiszámíthatatlan időjárási körülményeket (Kormos és Harsányi, 2018). Válaszokat kell találni a klímaváltozás hatásának mérséklésére. Fenntartható módon, de az emberek javát szolgálva kialakítani a termelési környezetet. A GMO növények elterjesztésének, veszélyességi súlya alapján kidolgozni a védekezés stratégiáit, fel kell készülnünk térhódításának megakadályozására.

A jellemzően dömping szántóföldi termelést folytató országok, köztük Ukrajna mezőgazdasága, okozta értékesítési nehézségek dilemmájára kialakítani hazánk jellemzőiben egyedi, minőségben és karakterisztikájában kivételes élelmiszertermelést.

A vizsgálat keretét adó Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nagy része elmaradott (Nemes-Nagy, 1990; Szűcs, 1981), periférikus peremterület (Beluczky, 1990, 2002; Barta, 1990), gazdasági- és társadalmi centrumvesztett térség (Takács, 2010; Takács és Fenyvesi, 2019). Kutatásunk mindemellett hiánypótló, egy korábban kevésbé vizsgált kérdéskörbe nyújt újszerű betekintést. Empirikus eredményeink hozzájárulhatnak továbbá egy nagyobb volumenű (országos reprezentatív) kutatás előkészítéséhez.

Anyag és módszer

A dolgozatunkban Szabolcs-Szatmár-Bereg megye mezőgazdaságát vizsgáltuk a gazdálkodók véleményein, tapasztalatain keresztül. Kutatást végeztünk a kukorica és az őszi búza, mint két legfontosabb szántóföldi gabonaféle termesztésével foglalkozó szervezetek között. A vizsgálat alapsokasága a megye mezőgazdasági vállalkozói világa. Hozzáférést Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található, hatvan, Nemzeti Agrár Kamara falugazdászán keresztül nyertünk. Őket kerestük meg elektronikus úton a NAK megyei igazgatóságának segítségével, zárt típusú kérdőívvel, Google űrlapok program használatával (CAPI - Computer-Aided-Personal-Interview). A kérdőívet elektronikus formában juttattuk el a falugazdászokhoz és elektronikus formában küldték vissza a válaszokat. A kapcsolatok kimutatására különböző módszerekkel összefüggés vizsgálatot végeztünk.

A falugazdászok segítettek kitölteni a kérdőívet az általuk véletlenszerűen kiválasztott, ügyfélkörükben lévő, szántóföldi növénytermesztést végző egy- egy gazdálkodónak, úgy, hogy az ügyfélkörükre (átlagosan 400-450 ügyfél/falugazdász) leginkább jellemző, szubjektív ismereteik is megjelenjenek a válaszokban. Így egyszerre megismerjük a növénytermeléshez kapcsolódó objektív adatokat is. Kérésünk volt, hogy konszenzusos válaszok szülessenek a nem számszerűsítható adatokon nyugvó válaszokon kívül. A közös döntés kialakításához szükséges

a legnagyobb ráfordítás: időben, figyelemben, rugalmasságban, ám ebben az esetben az adatok akár nagyságrendekkel nagyobb közösség véleményét tükrözhetik. Az egyesség kialakítása során nehézséget okozhat a döntésben érintettek és érdekeltek megfelelően széles körének bevonása. Ezért fontos a falugazdászok ismeretanyaga. Így meggyőző, nagy létszámú adatbázison alapulnak az adatok. A falugazdászok ismerete széleskörű és pártatlan (kb. 8000 ügyfél/év). A véletlenszerűség megvalósulása okán a kutatást reprezentatívnak tekintjük.

A kutatás kezdetének eszmei és gyakorlati időpontja 2018. december 12. Zárása 2019. szeptember 15. Mintavevő 60 falugazdász. Minta nagysága 8000 fő.

Mintavétel: A kérdőívet minden falugazdásznak megküldtük, a visszaérkezési arány: 98.3 %, 59/60. A részletesebb válaszadás növelése érdekében az alábbi módszereket alkalmaztuk: motiváló, felkérő levél az igazgatóságon keresztül, telefonos és személyes kérdés és válaszadás. Az eredmények azért általánosíthatók a teljes megyére, mert ez a mintavételi csoport látja el a kapcsolattartást, információ átadást, gazdálkodói tevékenységükhöz kapcsolódó mindennemű segítségnyújtást. A kitöltést befolyásolhatták a következő tényezők: internet hozzáférés (falugazdász biztosította az internet elérést), érdeklődés és elkötelezettség a téma iránt. Eredményeink interpretálásakor ezen ismérveket figyelembe vesszük.

A stratégiai elemzés módszere, a Stanford Egyetemhez köthető a kialakulása. Szükségesnek láttam a felmérésben kikérni a részt vevő gazdálkodók véleményét. A négy ismerv számbavétele a saját vállalkozásukon keresztül feltárja az előnyeiket és hátrányaikat versenytársaikhoz képest. A külső környezeten belül a lehetőségek pozitív a veszélyek negatív hatást gyakorolnak a vállalkozásra (Thompson és Strickland, 1984). A SWOT-analízis a vállalkozások helyzetének elemzésében nyújt segítséget. Meghatározhatjuk az erősségeit (Strengths), gyengeségeit (Weaknesses), piaci lehetőségeit (Opportunities) és környezeti fenyegetéseket (Threats). A SWOT-analízis módszerét használtuk kérdésekre adható válaszok értékeinek. A kérdések fókuszában a szántóföldi növénytermesztést végző gazdaságok megismerése szerepelt. Az elemzésekhez Guilford skáláját használok a kapcsolatok szorosságának jellemzéséhez (Guilford, 1956).

Eredmények és értékelésük

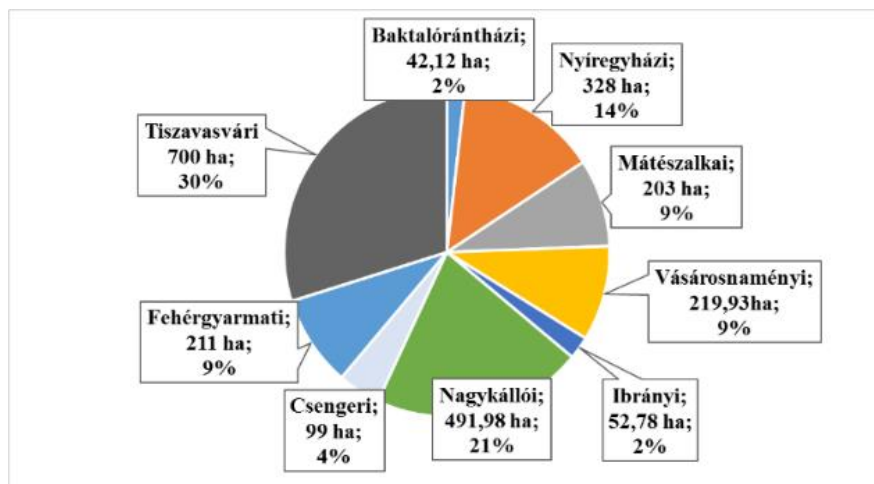
A tanulmányban szereplő ábrák megmutatják a vizsgálatban részt vevők adatait és értékelési pontjait, valamint egy adott kérdésről alkotott véleményüket. A táblázatok adatai közül, melyek a teljes kutatás eredményeit mutatják, a publikációban a SWOT-analízis eredményei alapján értékeljük a válaszokat és ezen keresztül tárunk fel lehetséges összefüggéseket. A táblázatok százalékos értékeket jelenítenek meg.

A kitöltők között közel négyszer annyi férfi (47 fő, 80 %) volt, mint nő (12 fő, 20 %). A megye mezőgazdaságának egészében jellemzően döntően nagyobb arányban férfiak dolgoznak.

Az életkor megoszlása alapján: 40 év alatt 11 fő (19 %). 40 év felett 48 fő (81 %). A gazdálkodók átlagéletkora 49,06 év. A gazdák életkorának átlagtól való átlagos eltérése – 24 és + 16 év.

A felmérésben résztvevők iskolai végzettség szerint négy csoportba soroltam. Felsőfokú 10 fő (17 %), középfokú 39 fő (66 %), alapfokú 7 fő (12%) és nincs iskolai végzettsége 3 fő (5 %). Mezőgazdasági végzettség tekintetében, rendelkezik vele 53 fő (90 %) és nincs mezőgazdasági végzettsége 6 fő (10 %).

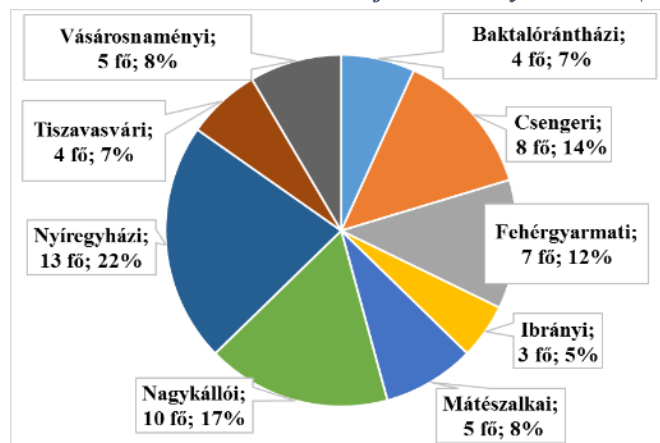
1. ábra: A gazdálkodók székhelyének járási elhelyezkedése (2019)

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a felmérésben résztvevők, az 1. ábrán látható %-ban vettek részt a különböző járásokból. A 13 megyei járásból a grafikonon látható 9-ből kaptunk adatot. Legnagyobb számban a Nyíregyházi Járás képviselteti magát a felmérésben (13 fő). Ez a járás a legnépesebb és legnagyobb népsűrűséggel rendelkező járás a megyében, hiszen a megyeszékhely itt található. A második helyen lévő Nagyállói Járás közvetlenül a Nyíregyházi Járás mellett található földrajzi elhelyezkedés tekintetében (10 fő). A harmadik és negyedik legnagyobb létszámmal résztvevő két járás, a Csengeri (8 fő) és a Fehérgyarmati (7 fő) járások a megye keleti szélén találhatóak meg.

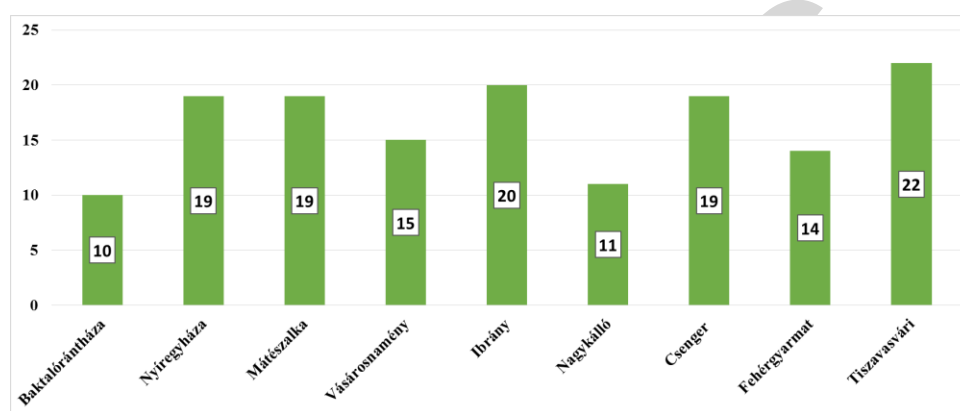
A kitöltők által megadott szántóterület nagysága hektárban (2. ábra). A gazdálkodók területnagysága 1-470 ha között mozog. Átlagosan 40,16 ha területen gazdálkodnak, a területnagyság szórása 72,7 ha. A saját tulajdonú szántóterületek nagyság 0-380 ha között adódik, ebből átlagosan 31,48 ha magán tulajdonú, ennek szórása 57,6 ha. Az egyéb művelési ágba tartozó területnagyság 0-200 ha között található, átlagosan 9,07 ha, ennek szórása 28,3 ha.. A legnagyobb területnagyságot a Tiszavasvári (700 ha), a Baktalórántházi járás (42,12 ha) képviseli.

2. ábra: A szántóterület mérete és járási elhelyezkedése (2019)

A megadott szántóterületek jellemző aranykorona (A_k) értéke az adott járásokban. A résztvevő gazdák birtokainak átlagos aranykorona értéke 16,24 A_k . A legjobb területekkel a Tiszavasvári járás rendelkezik (3. ábra). A járások között ezen értékben jelentős eltérés látható a megművelt szántóterületek között. A felmérésben résztvevők által megadott szántóterületek jellemző aranykorona értéke a járásokban 4-29 A_k között mozog. Az átlagos aranykorona értéke a szántóknak, 16,24 A_k , szórása 5,2 A_k . A legjobb értékkel a Tiszavasvári járás rendelkezik, a legrosszabbal pedig a Baktalórántházi járás. A megye átlagértékét meghaladja a földterületek aranykorona értéke 3,93 A_k -val. A régiós átlagérték közelében van az aranykorona érték, csupán -0,02 A_k a különbség. A felmérésben részt vevő gazdaságok földjeinek átlagos A_k értéke viszont jelentősen rosszabb, mint Jász-Nagykun-Szolnok megye átlaga (-3,17 A_k). Hajdú-Bihar átlagos A_k értékétől -0,84 A_k -val kevesebb.

3. ábra: A gazdálkodók szántóterületeinek átlagos aranykorona értéke, járásonként (2019)

A megyei időjárási körülményeket és természeti adottságokat leginkább erősségnek (32,2 %) ítélik meg a megyei gazdálkodók. Sokatmondó érték azonban, hogy a lehetőség (28,8 %) és veszély (25,4 %) értéke is azonos megítélés alá esik. Ez alapján elmondható, hogy a termeléshez szükséges természeti tényezők romlanak és egyre növekvő kockázatot jelentenek a mezőgazdaság számára. A mezőgazdaság oldaláról vizsgált időjárási körülmény, már a veszélyként (44,1 %) kapta a legmagasabb értéket. A második legtöbb pontot kapó jellemző a gyengeség (25,4 %) lett e kérdésben. Ez megerősíti, hogy ahol több természeti tényező jelent meg az értékelésénél, még nem jellemezték első helyen veszélynek, a változó és egyre kiszámíthatatlanabb időjárási környezetet. E gondolatmenetet követve, már a mezőgazdasági termelés legnagyobb veszélyének tekintik az időjárást. Az együttesen vizsgált veszély és gyengeség értékek (69,5 %) előre vetítik az egyre rosszabb körülmények közötti termesztést. A csapadék egyre csökkenő mértékét és egyenetlen eloszlását (1. táblázat).

A föld növekvő népességének ellátása lehetőségként (50,8 %) kapta a legnagyobb értéket. Második jellemzője lett a veszély jellemző (30,5 %). Ugyan döntően nagyobb a két megadott érték közötti különbség, mégis rendszerszemléletben történő értékelésnél, figyelembe kell venni, hogy a GMO termesztés (54,2 %) és a versenytársak mezőgazdaságának (54,2 %) veszélyként történő megítélését. E három tényezőt együttesen vizsgálva eredményeik magyarázzák a két jellemző egymással való szoros kapcsolatát. A génmódosított (GMO) növények termesztésének sajátos tulajdonsága a kiemelkedő termésmennyiség. Melyet

egyértelmű pozitívként mutatnak be a megnövekedett kereslet kielégítésének feltétlen megoldásaként. A megye gazdálkodói meggyőző mértékkel elutasították eme irányban történő gondolkodást. A szomszédos országok mezőgazdasága a szántóföldi növénytermelés tekintetében leginkább Ukrajna agráriumát jelenti. A dömpingtermelési versenyben nem lehetünk vetélytársa szomszédunk nagy területen történő, homogén termelésének. A környezetvédelmi kérdés beemelésével elutasítják hazánk agrártermelésének ezen irányú változását. Az egészséges élelmiszertermelés alapja a GMO mentesség és a biodiverzifikáció megszüntető, minőségcsökkentő agrártermelése.

A termelési költség változása a kiszámíthatóság feltételét teszi közel lehetetlenné az előre tervezést. A stratégiaalkotás első pontja a költségek pontos nyilvántartásán alapuló terv készítése. A termelési költségek stabilitásának változékonysága a klímaváltozással kapcsolatában értékelve az egyre szélsőségesebb időjárási adottságokkal mutat összefüggést. Ezért értékelték azonos súllyal veszélynek és gyengeségnek is.

1. táblázat: A SWOT-analízis eredménye (2019)

Tényező/Jellemző	Erősségek (%)	Gyengeségek (%)	Lehetőségek (%)	Veszélyek (%)
Éghajlat, időjárás és természeti adottságok	32,2	13,6	28,8	25,4
A Föld növekvő népességének ellátása	5,1	13,6	50,8	30,5
Termelési költségek változása	5,1	35,6	23,7	35,6
GMO termesztés	3,4	15,3	27,1	54,2
Időjárási körülmények	16,9	25,4	13,6	44,1
Szomszédos országok mezőgazdaságának fejlődése	3,4	15,3	27,1	54,2
Klimaváltozás	1,7	25,4	11,9	61,0
Környezetszennyezés	3,4	16,9	10,2	69,5

A táblázatban szerepeltetett jellemzők adják kutatásunk eredményeit. Azokat a tényezőket szerepeltetjük, amelyeket a megye agrárszakemberei veszélyeknek értékelte a mezőgazdasági tevékenységének elemzésekor (2. táblázat).

2. táblázat: A SWOT-analízis, veszélyek eredménye csoportbontásban feltüntetve (2019)

Jellemző	Tényező
Veszélyek:	• GMO termesztés • Időjárási körülmények • Szomszédos országok mezőgazdaságának fejlődése • Klímaváltozás • Környezetszennyezés • Termelési költségek változása

A járárok szerint megbontott és táblázatokban ábrázolt tényezők a négy besorolás szerint megmutatják, hogy van különbség a földrajzi elhelyezkedés szerint a gazdálkodók véleménye között. A veszélyek közé sorolt külső és belső ismérvek között a legmagasabb értéket a környezetszennyezés kapott (41 pont) (3. táblázat). E tényezőt leginkább a Csengeri és a Nagykállói járásban sorolják ide (8 pont). Veszélybesorolás alapján a Nyíregyházi járás látta leginkább a tényezőket (66 pont). Létszamarányosan a Mátészalkai járás adta a legtöbb pontot. A Nyíregyházi járás a leginkább veszélynek a föld növekvő népességét látja (8 pont). A Mátészalkai járás a környezetszennyezést (5 pont).

3. táblázat: A SWOT-analízis eredménye, járási bontásban feltüntetve - veszélyek (2019)

VESZÉLYEK-THREATS	Baktalórántházi; 4 fő; 7%	Csengeri; 8 fő; 14%	Fehérgyarmati; 7 fő; 12%	Ibrányi; 5 fő; 5%	Mátészalkai; 5 fő; 8%	Nagykállói; 10 fő; 17%	Nyíregyházi; 13 fő; 22%	Tiszavasvári; 4 fő; 8%	Vásárosnaményi; 5 fő; 8%	ÖSSZESEN
Féghajlat, időjárás és természeti adottságok?	1	0	2	1	2	1	6	2	0	15
Gabona minősége és mennyisége?	1	0	0	0	0	0	2	0	0	3
GMO (génmódosítás) termesztés?	0	8	5	0	2	8	4	1	4	32
Európai Unió tagország?	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Technológiai fejlődés?	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tudományos kutatások?	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Időjárási körülmények?	3	2	1	2	3	6	4	1	4	26
Termelési értékesítés?	0	0	0	0	0	0	5	0	0	5
Gabonagazdálkodás tapasztalata és szaktudása?	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Szomszédos országok mezőgazdaságának fejlődése?	0	7	5	2	3	9	2	1	3	32
Az Európai gabonafelhasználás változása?	0	4	2	2	0	1	2	0	0	11
Értékesítési lehetőségek az Európai Unión belül?	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Piaci igények kiszolgálása?	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Szakképzett munkaerő alkalmazása?	0	0	0	0	0	0	3	0	0	3
Rendelkezésre álló földművelő kapacitás?	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2
Földárak és földbérti díjak?	2	0	1	1	2	0	2	1	2	11
Termelési költségek változása?	1	2	2	2	3	6	2	0	3	21
Támogatások?	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Termelési összefogás és együttműködés?	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Gabona értékesítési ár változása?	0	1	0	0	1	2	6	0	0	10
Rendelkezésre álló öntözési kapacitás?	0	0	0	0	1	0	1	0	0	2
Rendelkezésre álló tároló kapacitás?	0	0	0	0	1	0	2	0	0	3
Bioenergia előállítás?	0	0	0	0	0	0	1	1	0	2
Takarmányozás és állattenyésztés mértéke?	0	0	0	0	1	0	1	0	0	2
Klimaváltozás?	3	8	3	0	4	9	6	1	2	36
Környezetszennyezés?	4	8	4	0	5	8	7	1	4	41
A föld növekvő népességének ellátása?	4	0	2	0	1	1	8	0	2	18
ÖSSZESEN	19	41	27	10	31	51	66	11	24	280
Százalék	6,8%	14,6%	9,6%	3,6%	11,1%	18,2%	23,6%	3,9%	8,6%	
Reprezentációs Index	96,9%	104,6%	80,4%	71,4%	136,4%	107,1%	107,1%	49,1%	107,1%	

A "T" mutató a tényező és a tudományos kérdésekre adott válaszok közötti kapcsolat szorosságát mutatja. Az elemzésekhez Guilford skáláját használtuk.

Vizsgálataink eredményére jellemző, hogy a veszélyek csoportjába sorolt tényezők, elsősorban az időjáráshoz köthetők (4. táblázat). Az éghajlatváltozással összefüggésben a termelés költségeinek változását és a GMO termesztést sorolták ide a gazdálkodók (4. táblázat). Leginkább a földrajzi elhelyezkedés alapján van biztos, de gyenge kapcsolat (8/8 jellemző) a kérdés-tényező viszonylatban (100 %). Második számú faktor, ami befolyásolta a feleleteket a válaszadó (4/8 jellemző) kora (50 %). A válaszadó neme e megosztás (1/8 jellemző) szerint a nyedek tényező, ahol biztos kapcsolatot tudtam kimutatni (12,5 %). A két iskolai tényező esetében a mezőgazdasági végzettség (0/8) jellemző (0,0 %), valamint a legmagasabb iskolai végzettség kapcsán (2/8, 25 %) a kérdéssel kapcsolatban tudtam kimutatni gyenge, de biztos befolyást

4. táblázat: A SWOT-analízis asszociációs együtthatók értékei (2019)

Kérdés	Tényező				
	Kor	Nem	Iskolai végzettség	Mg.i végzettség	Járás
Éghajlat, időjárás és természeti adottságok	0,312	0,149	0,190	0,188	0,297
A föld növekvő népességének ellátása	0,117	0,280	0,294	0,147	0,309
Termelési költségek változása	0,285	0,053	0,142	0,155	0,236
GMO (génmódosítás) termesztés	0,113	0,128	0,115	0,127	0,271
Időjárási körülmények	0,117	0,129	0,158	0,176	0,261
Szomszédos országok mezőgazdaságának fejlődése	0,222	0,123	0,206	0,127	0,324
Klímaváltozás	0,226	0,162	0,138	0,164	0,249
Környezetszennyezés	0,107	0,112	0,146	0,045	0,253

Következtetések és javaslatok

A mezőgazdaság és az emberiség alapvető kérdése, hogy képesek vagyunk-e megőrizni az ökológiai és ökonómiai sokféleséget, természeti kincsnek számító erőforrásaink természetes számát és változatosságát, a flóra és fauna gazdagságát? Olyan komplex rendszerben, mint az erőforrásválság, népességrobbanás, egészséges élelmiszertermelés biztosítása, energiaszükséglet, valamint élet- és munkahelybiztosítás a vidéki térben. A mezőgazdaság képességeinek számbavételéhez és értékeléséhez szükséges ismernünk a hagyományos gazdálkodás in- és output tényezői mellett a gazdálkodók, mint a rendszergondolkodás központi és megkerülhetetlen tényezőjének attitűdjait. A mezőgazdálkodás technológiai és technikai fejlődése az alapja a népesség növekedésének. Ugyanakkor ezen az úton sokféleképpen haladhatunk, eltérő stratégiákat követhetünk. A körülmények biztosítása szemszögéből vizsgálva válaszutak előtt áll az emberiség egésze. Ennek leképezése hazánkra az egyik leglényegesebb feltételrendszerét a mezőgazdaság biztosítja, illetve szoros kohézióban áll vele. Rendszerszemléletben helyezve, feleleteket kell találnunk a fent megnevezett kérdésekre. A válaszoknak a fenntarthatóság alapjain kell állnia. Mérhető, hogy a lakosság szám növekedési

üteme az utóbbi időben lassult, de a várható számok ismeretének tükrében komplex, új megoldásokat kell találni a víz, egészséges ételmezőgazdaság, energiaellátás folyamatos biztosítása javára. A fenntartható mezőgazdaság válaszainak a környezetvédelem, a biodiverzifikáció megőrzése alapján kell nyugodnia. Ezért kell a magyar mezőgazdaságnak akár saját utat találnia, hogy a kutatás eredményeként szereplő veszélyként megjelenő hatásokra felkészüljünk. Összefüggéseiben vizsgálva szerepüket csökkentjük, vagy lehetőség szerint megszüntessük. Súlyos problémaként szereplő környezeti adottságok változása teremtette új helyzetekre már a jelenben találunk megoldásokat. A génmódosított növények termesztésével megjelenhető veszélyt megszüntessük. A globális piacok elérése során tapasztalt versenyhelyzetet a saját javunkra fordítsuk. Minőséget termelünk a mennyiség helyett, melyben a nagy dömpingtermelést folytató országok mezőgazdaságainak nem ellenfele, hanem alternatívája legyen a jellemzőiben megkülönböztethető, ökológiai és ökonómiai többletet tartalmazó terményeink. Ennek akár első megoldandó feladata, hogy a közgazdasági számítások környezet és embervédelmi szempontból gondolkodjanak. Megfelelő súllyal vegyék figyelembe az ökológia jelenlegi és jövőbeni értékét (Pretty, Brett és munkatársai, 2000; Daily, 1997).

A termelést befolyásoló tényezőket folyamatosan vizsgálni kell, mert a környezeti változások jelentős mértékben hatnak az élelmiszertermelés volumenére és a biztonságos termelésre, ellátásra. A mikro térségre és gazdálkodóra vonatkozó eredmények, véleményének értékelése, elemzése adja meg a nagyobb egységek statisztikai értékeit. A gazdálkodást jellemző erősségek, gyengeségek, lehetőségek és veszélyek feltárása, számbavétele és a termelési viszonyokat figyelembe vevő döntések meghozatala mindig nehéz feladat volt. Ugyanakkor szükség van adatokra a szektor állapotának elemzéséhez. Adottságainak feltérképezéséhez, hátrányainak csökkentéséhez vagy éppen versenyelőnyeinek kiaknázásához.

Irodalomjegyzék

- Baranyi Béla (2006): A perifériaképződés területi aspektusai Magyarországon. In Baranyi B – Nagy J. (szerk.) Területfejlesztés, Agrárium és Regionalitás Magyarországon. MTA RKK; DE Agrártudományi Centrum, Debrecen. 33-48.
- Barta Györgyi (1990): Centrum-periféria folyamatok a magyar gazdaság területi fejlődésében? In: Tér-idő-társadalom. Tóth J. (szerk.), MTA RKK, Pécs. 170-188.
- Bartholy, Judit - Pongrácz, Rita (2007). Regional analysis of extreme temperature and precipitation indices for the Carpathian basin from 1946 to 2001. *Global and Planetary Change*. 57: 83–95.
- Beluczky Pál (1990): „Tradicionális” területi hátrányok és terápiájuk Magyarországon (1948-1992) In: Tér-idő-társadalom. Tóth J. (szerk.) MTA RKK, Pécs. 49-63.
- Beluczky Pál (2002): Területi hátrányok és „kezelésük” Magyarországon 1900-1948-1991. In: Vég kiadás II. Társadalomföldrajzi tanulmányok. MTA RKK, Pécs. 71-94.
- Buday-Sántha Attila. (2012): Agrártermelés és területfejlesztés. In: Jávora A. (főszerk.): Agrártudományi Közlemények (Acta Agraria Debreceniensis), Debrecen. 49: 129-133.
- Daily, G. C. (1997): Introduction - What are Ecosystem Services? In: Daily, G. C. (szerk.): *Nature's Services*; Island Press, Washington D. C. 1-10.

- Dudits Dénes (2006): A búzakeresztezés, mint mérőszám a hazai búzakeresztezésben. In: Dudits D. (szerk.): A búza nemesítésének tudománya. A funkcionális genomikától a vetőmagig. MTA Szegedi Biológiai Központ, Winter Fair, Szeged. 12-15.
- Guilford, J. P. (1956): *Fundamental Statistics in Psychology and Education*. McGraw-Hill Book Company, New York. 565
- Gyuricza Csaba – Kovács Gergő. Péter – Balla István – Bakti Beatrix (2018): Versenyképes mezőgazdaság a magyar föld jövőjéért – kitörési pontok az agráriumban. In: Nagy J. (szerk.): *Hangsúlyok a térfejlesztésben*. Kerpely Kálmán Doktori Iskola, Debrecen. 145-156.
- Horváth Gyula (2012): Gondolatok az újraiparosítás és a környezetvédelem regionális fejlődésében játszott szerepéről. In: Baranyi B. – Fodor I. (szerk.): *Környezetipar, újraiparosítás és Regionalitás Magyarországon*. MTA KRTK RKI, Pécs-Debrecen. 11-20.
- Horváth Péter (2012): A multifunkcionális mezőgazdaság szerepének értelmezése regionális dimenziókban. In: Jávor A. (főszerk.): *Agrártudományi Közlemények (Acta Agraria Debreceniensis)*, Debrecen. **49**: 177-181.
- Husti István (2018): Gondolatok a mezőgazdaság műszaki fejlesztéséről és annak néhány vidékfejlesztési összefüggéséről. In: Nagy J. (szerk.): *Hangsúlyok a térfejlesztésben*. Kerpely Kálmán Doktori Iskola, Debrecen, 181-200.
- Kormos Zoltán – Harsányi Gergely (2018): A hazai zöldség- és gyümölcsfeldolgozás versenyképességének területi vizsgálata az OCRA-módszer segítségével. (Spatial analysis of competitiveness of the national vegetable and fruit processing by the OCRA procedure) In: Tóth G. (főszerk.): *Területi Statisztika. Központi Statisztikai Hivatal*. Budapest. **58** (1): 84-102.
- KSH (2010): Magyarország 1989-2009. A változások tükrében. KSH, Budapest. 39-40.
- Lakatos Mónika. (2012): Szélsőséges időjárás- és csapadékviszonyok a Tisza magyarországi vízgyűjtőjén. In: Sinóros-Szabó B. (szerk.): *Tiszatér-környezet stratégiai fejlesztése*. Keleti Háromhatár-Szeglet Kutató-Fejlesztő Központ, Mátészalka. 11-26.
- Mészáros Tamás (2009): Mire építsük stratégiánkat? Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, VII. Nemzetközi Konferencia, Miskolc-Lillafüred. I: 40.
- Mizik Tamás (2019): A három legnagyobb FÁK-ország mezőgazdasági kereskedelmének jellemzői. In: Dusek T. (főszerk.): *Statisztikai Szemle, Központi Statisztikai Hivatal*. Budapest. **97** (1): 45-71.
- Nagy János (2006): Multifunkcionális mezőgazdaság. In: Baranyi B – Nagy J. (szerk.): *Területfejlesztés, Agráriumban és Regionalitás Magyarországon*. MTA RKK, DE ATC, Debrecen. 191-206.
- Nagy, János – Sinóros-Szabó, Botond (2014): Evaluation of technologies and resources from the spatial and social aspects. In: Jávor A. (főszerk.): *Agrártudományi Közlemények (Acta Agraria Debreceniensis)*, Debrecen. **59**: 73-75.
- Nagy János – Huzsvai, László – Mika, János – Dobi, Ildikó – Fodor, Nándor – Kovács, Géza J. (2000): Weather generator and crop models for long term decisions. *Acta Agronomica Hungarica*, 125-131.
- Nagy, János – Rátonyi, Tamás – Sulyok, Dénes – Huzsvai, László (2004): Effect of fertilization on the yield of maize (*Zea mays* L) in different years. In: George, J. Halasi-Kun (eds.): *Pollution and water resources*. Columbia University, New York. 93-104.
- Nemes-Nagy József (1990): Területi egyenlőtlenségek dimenziói. Adalékok egy „kvázi-elmélethez”. *Tér és Társadalom*, **2**: 15-30.
- Nemes-Nagy József (1996): Centrumok és perifériák a piac gazdasági átmenetében. *Földrajzi Közlemények*, **2-3**: 31-48.
- Pepó Péter (2004): Takarmánynövények termesztéstechnológiájának integrált komplex fejlesztése. In: *Integrált agrárgazdasági modellek a XXI. század mezőgazdaságában*. Debreceni Egyetem ATC, Debrecen. 7-34.

Pretty, J. N. – Brett, C. – Gee, D. – Hine, R. E. – Mason, C. F. – Morison, J. I. L. – Raven, H. – Rayment, M. D. – van der Bijl, G. (2000): An assessment of the total external costs of UK agriculture. *Agricultural Systems*, 65: 113-136.

Popp József (2003): KAP-reform és a többfunkciós mezőgazdaság. *Gazdálkodás*, 4 (47): 48-69.

R. Fedor Anita (2015): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye foglalkoztatási és munkanélküliségi jellemzői. In: Rusinné, Fedor Anita; Zakor-Broda, Rita (szerk.) Társadalmi-gazdasági stratégiai helyzetértékelés a civil szektor bevonásával. Nyíregyháza, Magyarország Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat. pp. 9-21. 13 p.

R. Fedor Anita, Balogh Erzsébet (2015): A foglalkoztatás és a munkanélküliség jellemzői a Nyíregyházi járásban. *ACTA MEDICINAE ET SOCIOLOGICA* Vol. 6: 18-19 pp. 47-67., 21 p.

Sinóros-Szabó Botond (2018): A fejlesztés új dimenziói – valóság a mérhető világon túl. In: Nagy J. (szerk.): Hangsúlyok a térfejlesztésben. Kerpely Kálmán Doktori Iskola, Debrecen, 13-24.

Solti László (2013): Tiszatér-környezet stratégiai fejlesztése. http://www.mezogazdasagikonyvtar.hu/assets/Hirvilag/AH2013/3/tiszater_kornyezet-strategia.htm
Elérve: 2020. február 15. 15:14.

Szalai, Sándor – Lakatos, Mónika (2013). Precipitation climatology of the carpathian region and its effects on the agriculture. *Növénytermelés*, 62: 315–318.

Szász Gábor – Nagy János (2003): Recens éghajlati trendek és szerepük a kukoricatermesztésben. In: Marton Cs. – Árendás T (szerk.): 50 éves a magyar hibrid kukorica. MTA Mezőgazdasági Kutatóintézete, Martonvásár. 303-308.

Szűcs Jenő (1981): Vázlat Európa három történeti régiójáról. In: Történelmi Szemle. MTA TIÉ, Akadémiai Kiadó, Budapest. 81 (3): 313-359.

Takács István (2010): A történelmi Szatmár Megye gazdasági újraegyesülésének esélyei a határok elválasztó szerepének megszűnését követően. In: Szabó B., Szabó M., Szele T. (szerk.): VI. Kárpát-Medencei Környezettudományi Konferencia, Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza. 97.

Takács István – Fenyvesi Adrien (2019): Az agrárium foglalkoztatási helyzete Szabolcs- Szatmár- Bereg megyében - a munkaerő értékelése, empirikus kutatási eredményekre alapozva.. In: Koncz I. - Szova I. (szerk): PEME XIX. PhD – Konferencia. 332-340.

Tegtmeier, E. M. – Duffy, M. D. (2004): External Costs of Agricultural Production in the United States. *International Journal of Agricultural Sustainability*, 2 (1): 1-20.

Thompson, A. A. – Strickland, A. J. (1984): Strategic Management – Concepts and Cases. Business Publications, Plano, Texas. 178-179.

Educational attainment level and use of cancer screening in Hungary

Nanle Joseph Gusen

University of Debrecen, Faculty of Health

Abstract. Cancer is a major public health burden in the European Union (EU) Member States, causing more than a million deaths every year. Socioeconomic status (SES) is a combined measure of a person's sociological and economic standing. Screening rates is a reflection of the proportion of individuals who meet the criteria for a screening test and actually undergo the test. This study seeks to assess the prevalence of the use of cancer screening services (breast, cervical and colorectal cancer screening) across educational attainment levels in Hungary, and to assess the relationship or association between educational attainment level as a socio-economic factor and the use of cancer screening in Hungary. Eurostat database was used to obtain raw data for analysis. Percentage scores of respondents aged 15 years and above were obtained in 2014. Data was analyzed using Microsoft excel 2016 version and SPSS Version 26. Chi-square was used to test hypothesis. Findings revealed that the prevalence rate of use of self-reported breast and cervical examination were more than those who did not use it across educational attainment levels. The prevalence rate of use of colorectal cancer screening among males and females were less than those who did not across educational attainment levels in Hungary. In addition, educational attainment level as a socioeconomic factor had significant association with use of breast cancer screening ($p=0.034$), cervical cancer screening ($p<0.001$) and colorectal cancer screening ($p<0.001$) services in Hungary. Based on the findings of this study, one of the important strategy can be to improve the attendance rate on cancer screening programmes to increase the average educational level of the population contributing to level up the knowledge and awareness of the importance of cancer prevention.

Keywords: socioeconomic status, educational attainment level, breast cancer, cervical cancer, colorectal cancer, screening

Introduction

Cancer is a major public health burden in the European Union (EU) Member States, causing more than a million deaths every year (International Agency for Research on Cancer, 2017). According to International Agency for Research on Cancer (IARC), 84% and 53% of new cases of cervical and breast cancer respectively, as well as 88% and 58% of deaths due to cervical and breast cancer, respectively, occur in Low- and Middle-Income Countries (Santis, et al., 2015). Concurrently, breast and cervical cancer mortality rates have decreased significantly in the past few decades in Upper Income Countries. This is a general change in direction that has been regarded as being caused by the use of routine cancer screening and improved treatment of cancer over a large area (Reeler, et al., 2009; Pecorelli, Favalli, Zigliani, & Odicino, 2003). This kind of periodic screening and timely diagnostic follow-up is central to early detection of cancer at stages where therapy is less expensive, less harmful and more efficacious (Sankaranarayanan & Boffetta, 2010). Proper primary and secondary preventive ways could avoid a greater number of these deaths which are usually untimely. One of the cost-effective and productive actions is orderly population-based tests for colorectal, breast, and

cervical cancers, having screening approaches which are based on evidence, realizable and functioning in the best possible manner with least waste of time and effort (International Agency for Research on Cancer, 2017).

Socioeconomic status (SES) is a combined measure of a person's sociological and economic standing. It is an assessment that is complex and determined by measurement in various ways that explains the work experience, social and economic position of a person in relation to others, on the basis of occupation, income, and education (Errygers, 2013). Similarly, socioeconomic status can be defined generally as a person's access to financial resources, social resources, cultural resources, and resources of human capital. Based on how it has been commonly seen, the components of the socioeconomic status of a student included, family or household income, parent's educational achievement, status of parent's occupation and proper adjustment for family or household composition. A wider measure of Socioeconomic status could include measures of additional family, neighborhood or vicinity, and school resources (Cowan, et al., 2012).

Screening rates is a reflection of the proportion of individuals who meet the criteria for a screening test and actually undergo the test. There are some countries that use surveys and other data they encounter to determine screening, which may influence the results. Variations in target population and screening rate over time, may also lead to differences in the coverage of screening that cut across countries (OECD, 2013)

Persons with somewhat few resources may not have a very good accessibility to care services or the transport means of reaching health care. The time to concentrate on their health may not be there. They may not even have enough education to be fully aware of the effect of certain elements on their health. There can be variation in priorities also; an individual might be making efforts to maintain satisfactory health, while another individual is a single mother making efforts to maintain a household with a job at the minimum wage level. (Businelle, et al., 2013) Some research in low- and middle-income countries have revealed that there is a negative influence that low socioeconomic status has over cancer screening rates. (Chidyaonga-Maseko, Chirwa, & Muula, 2015; Compaore, et al., 2016). (Compaore, et al., 2016) Similarly, there is a less likelihood that women in lower income groups would undergo screening for breast and cervical cancer (OECD, 2013)

Some causes of non-compliance with screening procedures include low finances, low levels of health literacy on the importance of regular cancer screening and high rates of occurrence of competing health problems amongst other causes (Mvundura & Tsu, 2014).

Findings of a study (Gede, Kiss, & Kiss, 2018) on colorectal cancer and screening awareness and sources of information in the population of Hungary showed that the largest portion of participants had inadequate information on this type of cancer and its examination. It was particularly true of those who had less education, the male respondents who were younger, and did not reside in a city county and also possibly due to the participants who relatively rarely see their doctors. (Gede, Kiss, & Kiss, 2018)

A Spanish National Health Survey by Martín-López, et al. (2010) among women found that the use of mammography had a positive association with higher education and possession

of an accompanying private health coverage. The factors that positively predicted Pap smear adherence was similar with those for mammography. It was also found that higher monthly incomes were associated with compliance to screening. (Martín-López, et al., 2010)

Another study from Spain revealed inadequate coverage in women older than 55 years who live in rural areas, having 66%, with lower socioeconomic level of 65%. The factors positively associated with screening were higher socioeconomic level, larger size of municipality, and knowledge on cervical cancer and human papillomavirus (HPV) amongst others. (Puig-Tintoré, et al., 2008)

In the same vein, a study was carried out by Damiani, et al. (2012) to analyze the impact of socioeconomic differences in the uptake of female screening in Italy, with specific focus on various types of screening programmes. Women who had higher levels of education and higher occupational class were more likely to have mammography and cervical cancer screening than those with lower level of education or lower occupational class. Among women who attended screening, those with lower levels of education and lower occupational classes when compared to those with more advantage, were more likely to partake in organized screening programmes instead of undergoing screening based on their own drive. (Damiani, et al., 2012)

Literature on use of screening services in Hungary are limited. This study seeks to assess the prevalence rate of utilization of breast cancer screening, cervical cancer screening and colorectal cancer screening across educational attainment level as a socio-economic factor, and to assess the relationship or association between socioeconomic factors and use of cancer screening in Hungary.

Objectives of the study

The study seeks to:

1. Assess the prevalent rate of use of breast cancer screening across educational attainment levels among women aged 15 years and above in Hungary in 2014
2. Evaluate the prevalent rate of use of cervical cancer screening across educational attainment levels among women aged 15 years and above in Hungary in 2014
3. Determine the prevalent rate of use of colorectal cancer screening across educational attainment levels among males and females aged 15 years and above in Hungary in 2014.

Methodology

Eurostat database was used to obtain raw data for analysis. Inclusion criteria used for the search includes currently available data on cancer screening in Hungary. Data on self-reported use of cancer screening, specifically breast, cervical and colorectal cancer screening were extracted from the database. Under the Geonomenclature (GEO), only Hungary was chosen as the target country. All other countries were excluded. Percentage scores of participants aged 15 years and above were utilized as published data of 2014. Selected duration of self-reported screening included: less than one year, from one to 2 years, 2 to 3 years, 3 years or over, and never used screening or breast examination by X-ray, cervical screening and

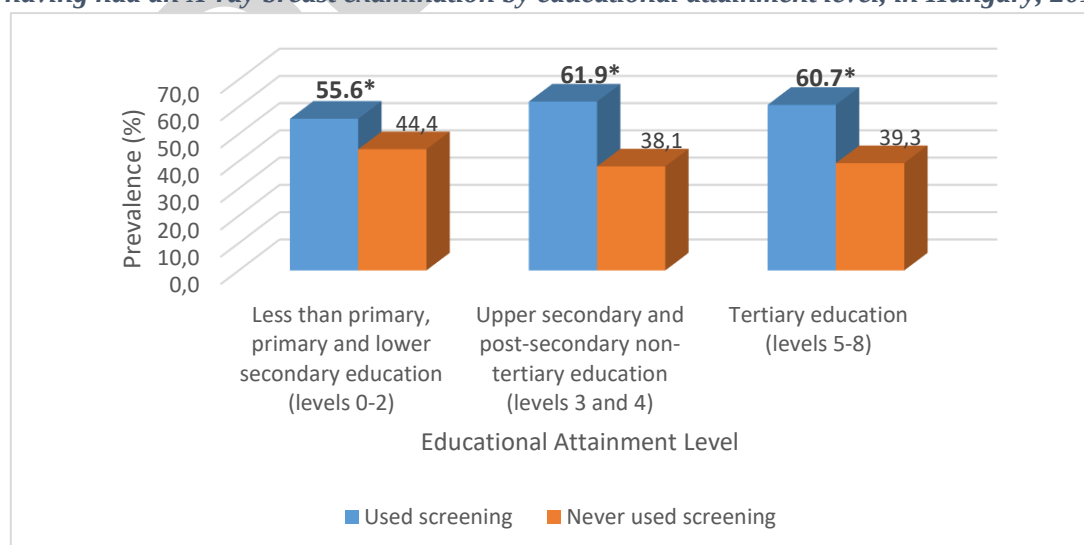
colorectal cancer screening. Two categories were used in the analysis: ever participated in screening and never used screening. Data for colorectal cancer screening was for both males and females. The educational attainment level was according to the International Standard Classification of Education (ISCED) 2011. This included the lowest classification as pre-primary, primary and lower secondary education (ISCED levels 0-2), followed by the middle classification as upper secondary and post-secondary non-tertiary education (ISCED levels 3 and 4), and the highest classification as tertiary education (ISCED levels 5-8). This data was downloaded on 12th May, 2020. Data were analyzed using Microsoft excel 2016 and Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) Version 26.

Results

Use of breast cancer screening across educational attainment level

Figure 1 shows that the prevalence rate of self-reported use of X-ray breast examination among women aged 15 years above with educational level that was less than primary, primary and lower secondary education (levels 0-2) was higher (55.6%), than the rate among those who never used the X-ray breast examination (44.4%). Similarly, the prevalence rate of use of x-ray breast examination among women who belonged to the upper secondary and post-secondary non-tertiary education was higher (61.9%), than the rate of those who never used it (38.1%). A similar pattern of prevalence rate was observed among the women who had tertiary education, where a higher prevalence rate was reported for use of x-ray breast examination (60.7%), while there was a report of lower prevalence rate (39.3%) among those who never used it. A statistically significant association (Chi-square (X^2) test: $p=0.034$) was observed in use and non-use of self-reported breast cancer screening across educational attainment level among women aged 15 years and above in Hungary 2014. Use of breast cancer screening was observed to increase from lower educational attainment to middle and higher educational attainment level.

Figure 1: Self-reported screening - proportion of women across all ages from 15 years and above having had an X-ray breast examination by educational attainment level, in Hungary, 2014

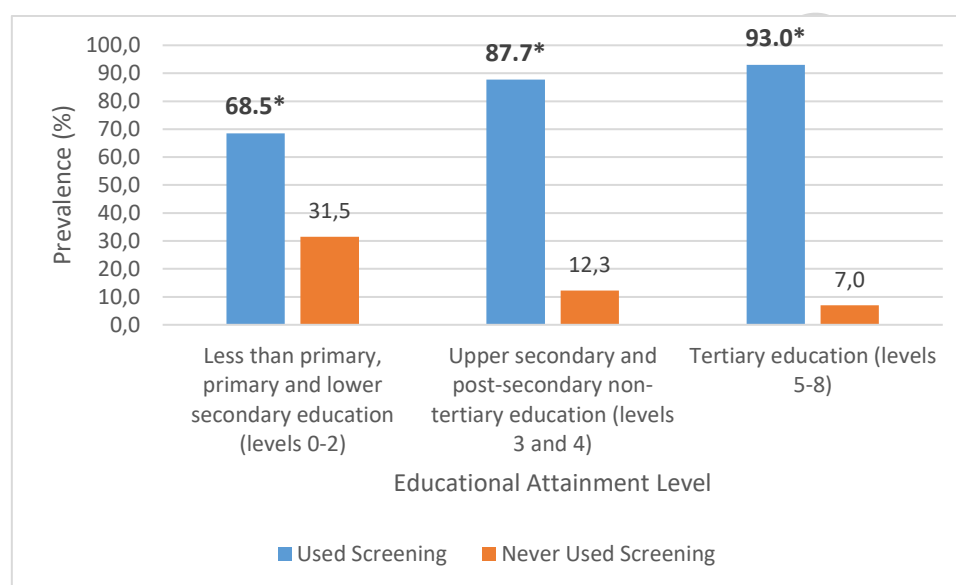

*Chi-square-test, $p=0.034$

Data source: Eurostat, 2020(<https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>)

Figure 2 shows that the prevalence rate women who self-reported use of cervical smear test was 68.5% among those with less than primary, primary and lower secondary education (levels 0-2), compared to those who never used it (31.5%) (Figure 2). Similarly, out of the women who belonged to the upper secondary and post-secondary non-tertiary education, there was a higher prevalence rate of use of cervical smear test (87.7%) compared to a lower rate of non-use (12.3%). A similar pattern was observed among the women who had tertiary education, with a higher prevalence rate of use (93.0%) of cervical smear test, and a lower rate for non-use (7.0%). A statistically significant difference (Chi-square test: $p < 0.001$) was observed in use of cervical screening services across educational attainment level in Hungary 2014. The use of cervical cancer screening increased across educational attainment levels,

Figure 2. Self-reported screening - proportion of women of all ages from 15 years and above having had a cervical cancer screening by educational attainment level in Hungary, 2014

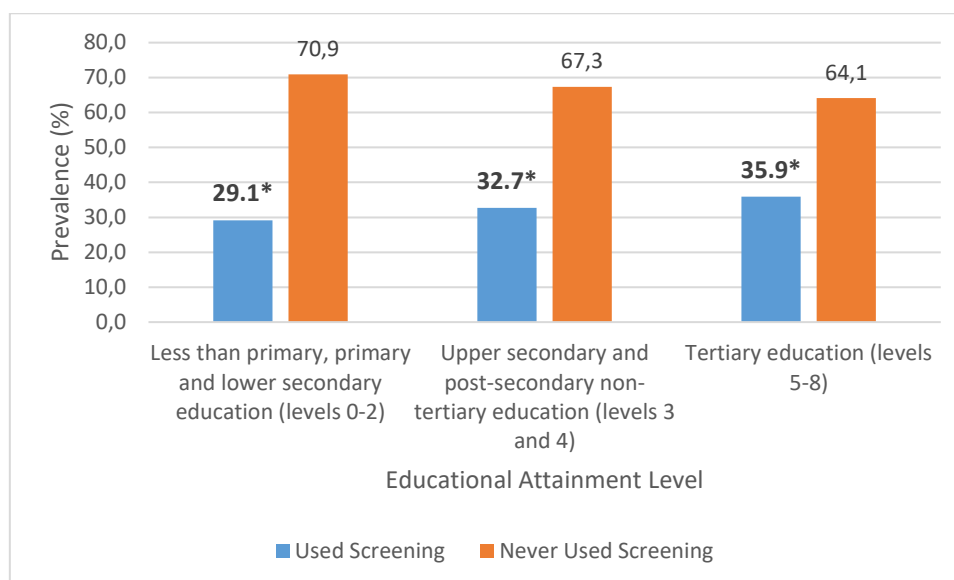

**Chi-square-test, $p < 0.001$*

Data source: Eurostat, 2020 (<https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>)

Figure 3 shows a reverse in pattern of reported rate of utilization of screening services, where the prevalence rate of self-reported use of colorectal cancer screening was lower (29.1%) among those who had less than primary, primary and lower secondary education (levels 0-2), compared with the rate among those who never used colorectal cancer screening (70.9%). Similarly, out of the males and females who belonged to the upper secondary and post-secondary non-tertiary education, those who reported they used colorectal cancer screening had a lower prevalence rate (32.7%) when compared with that of those who never used it (67.3%). The proportion of males and females in tertiary education (levels 5-8) who reported using colorectal cancer screening also had a lower prevalence rate of (35.9%) when compared with that of those who said they never used it (64.1%). A statistically significant difference (Chi-square test: $p < 0.001$) was observed in use of colorectal screening across educational attainment level in Hungary 2014. Use of colorectal cancer screening increased from lower to higher educational attainment levels.

Figure 3. Self-reported screening of males and females from 15 years and above, having had a colorectal cancer screening test by educational attainment level in Hungary, 2014

**Chi-square-test, $p < 0.001$*

Data source: Eurostat, 2020 (<https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>)

Discussion

The prevalence rate of women who used breast and cervical cancer examination were more than those who did not across educational attainment levels in Hungary in 2014. Reasonable to assume that the main reason of these results, could be the introduction of the organized breast cancer screening programme in 2002 (Giordano, et al., 2012), and the cervical screening programme in 2003 in Hungary (Anttila, et al., 2004) The high percent of literacy rate (99.1%) among adult females aged 15 years and above could contribute for this finding (Hungary - Educational Attainment, Completed Upper Secondary, Population 25+ Years, Female, 2020). This is also understandable because, attaining higher education usually comes with more knowledge and better understanding of diseases and their implications.

The prevalence rate of males and females who used colorectal cancer screening were less than those who did not across educational attainment levels in Hungary. The possible explanation to this could be in line with findings of a study (Gede, Kiss, & Kiss, 2018) on colorectal cancer and screening awareness and sources of information in the population of Hungary, which reported that the largest portion of participants had inadequate information on this type of cancer and its examination, and provided possible explanation that it was particularly true of those who had less education, the male respondents who were younger, and did not reside in a city county and also possibly due to the participants who relatively rarely see their doctors.

There was a significant association between self-reported use of breast, cervical and colorectal cancer screening and educational attainment level among women aged 15 years and above in this study. Some studies in low- and middle-income countries have revealed that there

was a negative influence that low socioeconomic status had over cancer screening rates. (Chidyaonga-Maseko, Chirwa, & Muula, 2015; Compaore, et al., 2016). A study by Martín-López, et al. (2010) was carried out to assess the use of mammography and Pap smear and to examine the factors that predict adherence to screening. It was found that the use of mammography had a positive association with higher education. The factors that positively predicted Pap smear adherence was similar with those for mammography. It was also found that higher monthly incomes were associated with compliance to screening. (Martín-López, et al., 2010). The factors positively associated with screening were higher socioeconomic level and knowledge on cervical cancer and human papillomavirus (HPV) amongst others. (Puig-Tintoré, et al., 2008)

Factors which had an influence on the rate of participation on a screening programme organized in Hungary were attitude, as a result of inadequate knowledge (Kisalföldi, et al., 2016), and factors which affected participation in mammography screening among women aged 35-65 without background of cancer of the breast in Kecskemét Hungary, were time-factor, qualification, concern about own health, and age (Pakai, et al., 2016)

Different strategies can be found to improve the uptake of cancer screening services. Uptake which was described as the proportion of screening invited participants in a given year for whom a screening test result is documented, is the most significant factor in ensuring the success of a screening programme (Parkin, Tappenden, Olsen, Patnick, & Sasieni, 2008). Based on experience in the United Kingdom, it was suggested that to achieve and maintain the use of cancer screening, continuous effort is required; Coverage which is the proportion of individuals residing and who meet the criteria and have their test result documented in a round of screening, can decrease from one screening round to the next, and the causes of this are often difficult to identify (Lancuck, Patnick, & Vessey, 2008).

As a result of perception of the risk of cancer and perception of the capacity to undergo the test, it is important to use interventions tailored to include theoretical models of psychology. (Champion, et al., 2007) Screening of breast cancer should be authorized from primary care which seems to have an unswerving effect on enrollment. (Bankhead, et al., 2001) Telephone counselling channeled appropriately seems to improve use of breast cancer screening. (Luckmann, Savageau, Clemow, Stoddard, & Costanza, 2003). While strategies such as telephone calls and home visitation could produce moderate increases in the use of breast cancer screening, they need more work to be done to yield desired output yet may not be cost effective on a vast population scale. (Kearins, Walton, O'Sullivan, & Lawrence, 2009)

It is important to set enrollment goals (Baker & Middleton, 2003), and to make efforts to ensure that approaches to target groups are more culturally and socially suitable. (Dietrich, et al., 2006; Tu, et al., 2006) The media has a vital role to play in the screening of cervical cancer, for example, showing programme story-lines of a person with cancer (Meissner, et al., 2004). In an ideal situation, there should be comprehensive information about socio-demographic and ethnic groups which should be available at local levels to fashion out strategies with local effect. The advent of Human papillomavirus vaccination introduces a new approach into the use of cervical screening (Weller & Campbell, 2009).

Approaches should be made culturally and socially suitable to target groups (Tu, et al., 2006). The type of screening test used is also of significance. On a general note, factors which are related to greater uptake include: tests that are simpler and which reduces factors such as cost, discomfort and disgust which could come from handling of faecal matter in faecal occult blood testing (Federici, et al., 2005). Authorization of cancer screening from primary care level can improve utilization. (Federici, et al., 2006). There should be consideration for the timing of innovations, although this would necessitate re-arrangement of current enrollment processes in programmes of bowel screening. It seems that timing can have a positive effect, if invitations match with yearly milestones like birthdates and festivities. (Hoff & Bretthauer, 2008). Use of resources which are particularly those with a strong interactive part. (Ruffin, Feters, & Jimbo, 2007)

Conclusions

Educational attainment level as a socioeconomic factor showed a significant association with use of breast, cervical and colorectal cancer screening services in Hungary in 2014. One of the important strategies can be to improve the attendance rate on cancer screening programmes to increase the average educational level of the population, which can lead to levelling up the knowledge and awareness of the importance of cancer prevention.

References

- Anttila, A., Ronco, G., Clifford, G., Bray, F., Hakama, M., Arbyn, M., & Weiderpass, E. (2004). Cervical cancer screening programmes and policies in 18. *British Journal of Cancer*, 91, 935-941.
- Baker, D., & Middleton, E. (2003). Cervical screening and health inequality in England in the 1990s. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 57, 417-423.
- Bankhead, C., Richards, S., Peters, T., Sharp, D., Hobbs, F., Brown, J., . . . Austoker, J. (2001). Improving attendance for breast screening among recent non-attenders: a randomised controlled trial of two interventions in primary care. *Journal of Medical Screening*, 8, 99-105.
- Businelle, M., Mills, B., Chartier, K., Kendzor, D., Reingle, J., & Shuval, K. (2013). Do stressful events account for the link between socioeconomic status and mental health? *Journal of Public Health (Oxf)*, 1741-3842.
- Champion, V., Skinner, C., Hui, S., Monahan, P., Juliar, B., Daggy, J., & Menon, U. (2007). The effect of telephone vs print tailoring for mammography adherence. *Patient Education and Counseling*, 65, 416-423.
- Chidyaonga-Maseko, F., Chirwa, M., & Muula, A. (2015). Underutilization of cervical cancer prevention services in low and middle income countries: a review of contributing factors. *PanAfrican Medical Journal*, 21, 231. doi:10.11604/pamj.2015.21.231.6350
- Compaore, S., Ouedraogo, C., Koanda, S., Haynatzki, G., Chamberlain, M., & Soliman, A. S. (2016). Barriers to Cervical Cancer Screening in Burkina Faso: Needs for Patient and Professional Education. *Journal of Cancer Education*, 31(4), 760-766. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs13187-015-0898-9>

- Cowan, C., Hauser, R., Kominski, R., Levin, H., Lucas, S., Morgan, S., . . . Chapman, C. (2012, November). Improving the Measurement of Socioeconomic Status for the National Assessment of Educational Progress: A theoretical foundation. Retrieved from https://nces.ed.gov/nationsreportcard/pdf/researchcenter/Socioeconomic_Factors.pdf
- Damiani, G., Federico, B., Basso, D., Ronconi, A., Bianchi, C. B., Anzellotti, G. M., . . . Ricciardi, W. (2012). Socioeconomic disparities in the uptake of breast and cervical cancer screening in Italy: a cross sectional study. *BMC Public Health*, 12(99). doi:10.1186/1471-2458-12-99
- Dietrich, A., Tobin, J., Cassells, A., Robinson, C., Greene, M., Sox, C., . . . Younge, R. (2006). Telephone care management to improve cancer screening among low-income women: a randomized, controlled trial. *Annals of Internal Medicine*, 144, 563-571.
- Errygers, G. (2013). A dual Arkinson measure of socioeconomic inequality of health. *Health Economics*, 466-479.
- Eurostat. (2020, February 24). Self-reported last colorectal cancer screening test by sex, age and educational attainment level. Retrieved from <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>
- Federici, A., Giorgi, R., Bartolozzi, F., Farchi, S., Borgia, P., & Guastacchi, G. (2006). The role of GPs in increasing compliance to colorectal cancer screening: a randomised controlled trial (Italy). *Cancer Causes Control*, 17, 45-52.
- Federici, A., Giorgi, R., Borgia, P., Bartolozzi, F., Farchi, S., & Gausticchi, G. (2005). The immunochemical faecal occult blood test leads to higher compliance than the guaiac for colorectal cancer screening programmes: a cluster randomized controlled trial. *Journal of Medical Screening*, 12, 83-88.
- Forbes, C., Jepson, R., & Martin-Hirsch, P. (2002). Interventions targeted at women to encourage the uptake of cervical screening. *Cochrane database of systematic reviews*, 3. Retrieved from <http://mrw.interscience.wiley.com/cochrane/clsysrev/articles/CD002834/frame.html>
- Garrido-Cumbrera, M., Borrell, C., Palència, L., Espelt, A., Rodríguez-Sanz, M., Pasarín, M. I., & Kunst, A. (2010). Social Class Inequalities in the Utilization of Health Care and Preventive Services in Spain, a Country with a National Health System. *International Journal of Health Services*, 40, 525-42. Retrieved from <https://doi.org/10.2190/HS.40.3.h>
- Gede, N., Kiss, D. R., & Kiss, I. (2018). Colorectal cancer and screening awareness and sources of information in the Hungarian population. *BMC Family Practice*, 19, 106. Retrieved from <https://bmcfampract.biomedcentral.com/track/pdf/10.1186/s12875-018-0799-1>
- Giordano, L., Karsa, L. v., Tomatis, M., OndrejMajek, deWolf, C., Lancucki, L., . . . TheEuniceWorkingGroup. (2012). Mammographic screening programmes in Europe: organization, coverage and participation. *Journal of Medical Screening*, 2(19), 72-82. doi:10.1258/jms.2012.012085
- Hoff, G., & Bretthauer, M. (2008). Appointments timed in proximity to annual milestones and compliance with screening: randomised controlled trial. *British Medical Journal*, a2794.
- Hungary - Educational Attainment, Completed Upper Secondary, Population 25+ Years, Female. (2020). Retrieved May 14, 2020, from Trading economics: <https://tradingeconomics.com/hungary/educational-attainment-completed-upper-secondary-population-25-years-female-percent-wb-data.html>
- International Agency for Research on Cancer. (2017). *Cancer Screening in the European Union (2017) Report on the implementatin of the Council Recommendation on cancer screening*. Retrieved from

https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/major_chronic_diseases/docs/2017_cancerscreening_2ndreportimplementation_en.pdf

- Kearins, O., Walton, J., O'Sullivan, E., & Lawrence, G. (2009). Invitation management initiative to improve uptake of breast cancer screening in an urban UK Primary Care Trust. *Journal of Medical Screening*, 16, 81-84.
- Kisalföldi, B., Boncz, I., Vajda, R., Elmer, D., Ágoston, I., & Horváthné, K. Z. (2016). Factors Influencing the Participation Rate on Organized Breast Cancer Screening Programme In Hungary. *Value in Health*, 19, A1-A318. Retrieved from [https://www.valueinhealthjournal.com/article/S1098-3015\(16\)00728-2/pdf](https://www.valueinhealthjournal.com/article/S1098-3015(16)00728-2/pdf)
- Lancuck, L., Patnick, J., & Vessey, M. (2008). A cohort effect in cervical screening coverage? *Journal of Medical Screening*, 15, 27-29.
- Luckmann, R., Savageau, J., Clemow, L., Stoddard, A., & Costanza, M. (2003). A randomized trial of telephone counseling to promote screening mammography in two HMOs. *Cancer Detection and Prevention*, 27, 442-450.
- Martín-López, R., Hernández-Barrera, V., Andres, A. D., Garrido, P., Miguel, A. D., & García, R. (2010). Breast and cervical cancer screening in Spain and predictors of adherence. *European Journal of Cancer Prevention*, 19(3), 239-245. doi:10.1097/CEJ.0b013e3283372125
- Meissner, H., Smith, R., Rimer, B., Wilson, K., Rakowski, W., Vernon, S., & Briss, P. (2004). Promoting cancer screening: learning from experience. *Cancer*, 1107-1117.
- Mvundura, M., & Tsu, V. (2014). Estimating the costs of cervical cancer screening in high-burden sub-Saharan African countries. *International Journal of Gynecology & Obstetrics*, 126(2), 151-155. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.ijgo.2014.02.012>
- OECD. (2013). *Health at a Glance 2013: OECD Indicators*. OECD Publishing.
- Pakai, A., Oláh, A., Gyuró, M., Farkasné, B. G., Horváthné, K. Z., & Boncz, I. (2016). Factors Affecting Participation In Breast Cancer Screening. *Value in health*, A1-A318. Retrieved from [https://www.valueinhealthjournal.com/article/S1098-3015\(16\)00728-2/pdf](https://www.valueinhealthjournal.com/article/S1098-3015(16)00728-2/pdf)
- Parkin, D., Tappenden, P., Olsen, A., Patnick, J., & Sasieni, P. (2008). Predicting the impact of the screening programme for colorectal cancer in the UK. *Journal of Medical Screening*, 15, 163-174.
- Pecorelli, S., Favalli, G., Zigliani, L., & Odicino, F. (2003). Cancer in women. *International Journal of Gynecology and Obstetrics*, 82, 369-379.
- Pons-Vigués, M., Puigpinós-Riera, R., Rodríguez-Sanz, M., Serral, G., Palència, L., & Borrell, C. (2011). Preventive control of breast and cervical cancer in immigrant and native women in Spain: the role of country of origin and social class. *International Journal of Health Services*, 41, 483-489. Retrieved from <https://doi.org/10.2190/HS.41.3.e>
- Puig-Tintoré, L., Castellsagué, X., Torné, A., Sanjosé, S. d., Cortés, J., Roura, E., . . . Bosch, F. (2008). Coverage and Factors Associated with Cervical Cancer Screening: Results from the AFRODITA study: A population-Based survey in Spain. *Journal of Lower Genital Tract Disease*, 12(2), 82-89. doi:10.1097/LGT.0b013e3181599c16
- Reeler, A., Qiao, Y., Dare, L., Li, J., Zhang, A., & Saba, J. (2009). Women's cancers in developing countries: from research to an integrated health systems approach. *Asian Pacific Journal of Cancer Prevention*, 10(3), 519-526.

- Ruffin, M., Feters, M., & Jimbo, M. (2007). Preference-based electronic decision aid to promote colorectal cancer screening: results of a randomized controlled trial. *Preventive Medicine*, 45, 267-273.
- Sankaranarayanan, R., & Boffetta, P. (2010). Research on cancer prevention, detection and management in low- and medium-income countries. *Annals of oncology*, 21(10), 1935-1943. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/annonc/mdq049>
- Santis, C., Bray, F., Ferlay, J., Lortet-Tieulent, J., Anderson, B., & Jemal, A. (2015). International Variation in Female Breast Cancer Incidence and Mortality Rates. *Cancer Epidemiology, Biomarkers & Prevention*, 24(10), 1595-1506. doi:10.1158/1055-9965.EPI-15-0535
- Tu, S. P., Taylor, V., Yasui, Y., Chun, A., Yip, M. P., Acorda, E., . . . Bastani, R. (2006). Promoting culturally appropriate colorectal cancer screening through a health educator: a randomized controlled trial. *Cancer*, 107, 959-966.
- Weller, D., & Campbell, C. (2009). Uptake in cancer screening programmes: a priority in cancer control. *British Journal of Cancer*, 101, 555-559. doi:10.1038/sj.bjc.660539